

Инв. 1268

A-3646

XI A-844
ОТД. 39.

Eesti keele õpetus koolidele.

Kirjutanud ☺☺☺

H. Einer,

kooliõpetaja Walgas.

Kolmas ☺☺☺
täiendatud trükk.

Tallinnas — 1906.
Ploompuu kirjastus.

ИИВ.

ОТД.

A-5646 III

2/33390

A-5646 III

Eesti keele õpetus

koolidele.

Авг. 1908.

См. д. XI

№ 39

Kirjutanud

H. Einer,

kooliõpetaja Valgās.

Kolmas täiendatud trükk

00000

Tallinnas.

J. Ploompuu raamatukaupluse kulguga.

1905.

Дозволено цензурою, — г. Юрьевъ, 4. ноября 1904. г.

Печ. въ тип. М. Шифферъ, Ревель.

2

№ 1268
Aug XI
№ 39.

Eesõna.

Mitme auustatud ametiwenna soowil, kes oma koolides meie kallist emakeelt süstematilikult ja täielikumalt soowiwad õpetada, kui seda minu «Eesti keele õpetuses algkoolidele» leida, ilmub siin minu «Lühikese Eesti keele õpetuse rahwakoolidele» põhjal eesolew grammatika. Ta on oma eelkäijast aga igapidi suurem ja täielikum. Uuesti on juurde tulnud: õpetus healikute peenedusest, heale rõhust ja painutamise õpetus, kuna pööramise-, sõnade loomise- ja lauseõpetus rohkesti täiendatud on. Kahes lisas leidub: I. lühikene wärsiõpetus ja õpetus luuletuste tõugudest, II. pärisnimede ja laenusõnade kirjutamine.

Õpetuse materjal on peasjaliselt kahe astme jaoks määratud. Kolmanda astme jaoks on pandud: ülewaated nominative käänete ja ajasõna muudete tarwitamise üle lauses, mida aga ka, kui aeg lubab, teisel astmel läbi wõib wõtta. — Iga peatüki lõpul seisawad «kordawad küsimused», mis kordamise juures juhiks wõiwad olla, mille peale aga õpilased ka tunni ajal, kui kooliõpetaja teise liigi juures tegew, kirjalikult wastusi wõiwad anda.

Südamelikku tänu selle töö juures ütlen meie auustatud keeleuurijale, herrale Dr. Hurt'ile, kes käsikirja paiguti läbi waadanud ja mulle nii mitmed tähtsad näpunäited meie keeleõpetuse ja kirjawiisi wankuwate kohtade üle on andnud.

Walgas, 3. oktobril 1904.

Raamatu kirjutaja.

Session 2

The first session was devoted to the study of the history of the United States. The speaker discussed the early years of the nation, from the time of the first settlers to the present day. He emphasized the importance of the American Revolution and the role of the Founding Fathers. The session concluded with a discussion of the current state of the country and the challenges it faces.

The second session was devoted to the study of the literature of the United States. The speaker discussed the works of some of the most important American writers, including Emerson, Whitman, and Twain. He also discussed the role of literature in American society and the development of the American literary tradition. The session concluded with a discussion of the current state of American literature and the challenges it faces.

The third session was devoted to the study of the art of the United States. The speaker discussed the works of some of the most important American artists, including Jackson Pollock and Andy Warhol. He also discussed the role of art in American society and the development of the American art tradition. The session concluded with a discussion of the current state of American art and the challenges it faces.

Continued on next page

1. Healteõpetus. (Phonetica).

§ 1. Vause, sõna, sõlt, healit, täht.

1. 1. Inimene võib mõelda ja oma mõtteid sõne läbi teistele avaldada. Sõne läbi avaldatud mõtet hüütakse **lauseks**. Näit.:

Põhja piiril seisis pere. — Räbi ei kuku kännust kaugele.

2. Vause esimene sõna kirjutatakse suure algtähega. Tuuma poolt võivad laused olla:

- a) **Intustuslaused**. Näit.:

Meiekas istus jõe ääres lepa otsas. — Püüdjaja heitis õnge jõkke.

- b) **Tõenduslaused**. Näit.:

Kull on majalindude kuningas. — Mu isamaa on minu arm.

- c) **Käsklaused**. Näit.:

Mine tuppa! — Näätkige tött!

- d) **Soovlaused**. Näit.:

Neda haritagu hoolega! — Kui sa ometi virgem oleksid!

- e) **Hüüdlauseid**. Näit.:

Slus oled, isamaa! — Sumal, Keisrit kaitse ja!

- f) **Küsimuslaused**. Näit.:

Kes on maailma loonud? — Kus sa täiõid?

3. Kirja vahemärgid. Intustus- ja tõenduslausete lõpul seisab punkt (.). (Pft. 2, a ja b.) Käsk-, soov- ja hüüdlauseete lõpule tehakse õhkamisemärk (!).

(Pft. 2. c, d, ja f). Kõsimuslausete lõpul seisab kõsimusmärk (?). Pft. 2. f).

4. Teised kirja wahemärgid on weel: komma (,), koolon (:), semikolon (;), mõttemärk (—), jutumärgid („“), klamrid [( )], paragrahwimärk (§), lihamärgid (* †), sidemärk (=), sõrdlusmärk ehk on (≡), haak ehk apostrof ('), järgnewa kõne märk (2c).
5. Bruugitawamad sõnade lühendused on järgmised: **jue.** = ja nii edasi, **mkp.** = minewa kuu päewal, **skp.** = selle kuu päewal, **tkp.** = tulewa kuu päewal, **m. a.** = minewal aastal, **f. a.** = sel aastal, **t. a.** = tulewal aastal, **ptk.** = punkt
6. Jgas lauses on kas üks ehk mitu sõna. Näit.:
a) Oe! b) Weji woolab. c) Rebane on kawal. d) Müüd püha-
päew on tulnud. e) Gundil on need hullud jutud. f) Oh Kalew,
et nii wara ja ju pidid surmas närtsuma!
7. Sõnad on kas ühe- ehk enamsilbilised. Silp on kas sõna ehk sõna jagu, mis ühe suuawamisega ära üteldakse. Näit.:
a) õnn, b) hõ-be, c) ho-bu-ne, d) rää-ki-mi-ne, e) röö-mus-ta-mi-ne.
8. Jgas silbis on kas üks ehk enam healikuid. Näit.:
a) o-ma-bus, b) kirsi.
9. **Kokkumõte.** Kõne jaod on laused, lausete jaod on sõnad, sõnade jaod on silbid, silpide jaod on healikud. — Healikute liitmise teel sünniwad silbid, silpide liitmise teel — sõnad, sõnade ühendamise teel — laused, lausete ühendamise teel sünnib kõne.
10. Oma kõnet wõime kirja panna. See sünnib seeläbi, et healikutele nähtawad märgid anname, mida tähtedeks hüütakse. (Healik on kuuldam, täht — nähtaw).
11. Kõiki tähti ühtefokku hüütakse **tähestikuks** (alphabet). Eesti keele kirjas, s. o. kirjutades tarwitatakse **L a d i n a**, trükiis aga tänini enamasti **G o t h i** tähestikku.
12. Tähestik on järgmine:
A a, B b, (C c), D d, E e, (F f), G g, H h, I i, j,
K k, L l, M m, N n, O o, P p, (Q q), R r, S s, s,
T t, U u, (V v), W w, (X x), (Y y), (Z z), Ä ä,
Ö ö, Ö ö, Ü ü.
13. Klamrite wahel seiswaid tähti ei tarwitata Eesti keele sõnade

firjutamises mitte, küll aga uuemates sõnades keelst laenatud sõnades, mispärast neid ka sõnades tähtede häärtähe.

II. 14. Wõerad tähed on järgmised :

C c (tse) = **ts**, a, o, u ees aga = **k**. Näit.:

Cicero (tsitsero), Cincinnati (tsincinati), Cäsar (tsesar), Cato (kaato).

F f (ehw) = wh. Näit.:

Formosa (whormosa), Genf, professor.

Q q (ku), u-ga ühenduses qu = kw. Näit.:

Quebek (kweebek) quarta (kwarta).

V v (whau). Saksa keele sõnades = **f**, teistes keeltes = **w**. Näituseks :

von (fon), Verona (werõna).

X x (iks) = **ks**. Hispania keeles aga = **hh**. Näit.:

Xerxes (kserkses), Mexiko (mehhiko).

Y y (üpsilon) = **ü** (i), wahel ka = **j**. Näit.:

Kyros (küüros), Jyväskylä (jüwäskülä), York (jork).

Z z (tset) — Saksa ja Italia keeltes = **ts**, teistes keeltes aga = **s**. Näit.:

Zürich (tsüürihh), Zante, (tsante), Zaire (sajre).

15. Peale ülemal nimetatud sõnades tähtede tuleb sõnades keelst laenatud sõnades veel järgmiste kaksikumbhealikute väljarääkimist tähele panna :

Ch ch (tsehä) = **hh**, wahel ka = **k**. Näit.:

Aachen (aahhen), Lüttich (lütthh), Christiania (kristiania).

Ph ph = **f**. Näit.:

Philadelphia (filadelfa), Rudolph (rudolf).

Silp **ti**. Ladina keele sõnades täishealiku ees = **tsi**. Näit.:

Curtius (kurtisius), alliteration (alliteratsioon).

Sõnadwad küsimused.

1. Mis on lause? 2. Misjuguise tähega algab lause? 3. Kuidas jagunevad laused oma tuuma järele? 3. Misjuguiseid kirja wahemärksid tarwitatakse üfifkute lausetõugude lõpul? 4. Nimeta kirja wahemärgid. 5. Nimeta pruugitawamad sõnade ühendused! 6. Mitmeõnaline võib lause olla? 7. Nimeta ühe- kahe- ja enamõnalisi lauseid! 8. Millest on sõnad kokku pandud? 9. Nimeta ühe- kahe- ja enamõnalisid sõnu! 10. Millest on sõnad koos? 11. Nimeta ühe, kahe ja enama healikuga sõnu! 12.

Kuidas võime kõnet kirja panna? 13. Mis vahe on healifu ja tähe vahel? 14. Kuidas hüütakse kõiki tähti ühtekokku? 15. Loe tähestik peast ette! 15. Nimeta iga tähe healikut! II. 17. Nimeta võerad tähed!

§ 2. Täishealikud (vocales) ja umbhealikud (consonantes).

I. 16. Healikuid **a, e, i, o, u, ä, õ, ö, ü, (y)** võime kõwa ja selge healega nimetada, — neid hüütakse **täishealikuteks**. Neist on:

- 1) **kõwad**: a, o, u, õ;
- 2) **pehmed**: ä, ö, ü;
- 3) **keskmised**: e, i.

Kokkuliitmise teel sünnivad täishealikuteist **kaksiktäishealikud** (diphthongi):

ae, ai, au; ea, ei, iu; oe, oi, ou, ui; äe, äi, äü; õe, õi, õü, öi, üi.

17. Healikuid **h, (c), d, (f), g, h, j, k, l, m, n, p, (q), r, s, š, (v), w, (x, z)** võime üksnes täishealikute abil k wasti wälja ütelda, neid hüütakse **umbhealikuteks**. Umbhealikuteist on:

- 1) **findlad** (mutae): h, d, g (pehmed): p, t, k (kõwad);
- 2) **wenivad** (liguidae): m, n, l, r, s;
- 3) **keskmised** (mediae): j, h, w.

Kordawad küsimused.

1. Misjuguheid healikuid hüütakse täishealikuteks? 2) Nimeta kõwad, pehmed ja keskmised umbhealikud? 3) Kuidas sünnivad kaksiktäishealikud? Nimeta neid! 4) Misjuguheid healikuid hüütakse umbhealikuteks? Nimeta neid! 5) Kuidas jaotatakse umbhealikuid?

§ 3. Healikute wäljed ja nende kirjutamine.

18. Eesti keele täishealikutel on kolm pikkuse ning umbhealikutel kolm kõwaduse wäljet ehk järku. Kaksiktäishealikutel on kaks pikkuse wäljet. Pane seda järgmise tabeli sõnu dieti wälja üteldes tähele!

Healikute tabel.

	I. wälde.	II. wälde.	III. wälde.
1.	jada, a	jaada, aa (firi)	jaada, aa (on küll)
2.	weri, e	weeri, ee (edasi)	weerida, ee (ei oska)
3.	wili, i	wiili, ii (edasi)	wiili, ii (ei ole)
4.	tore, o	toores, oo (liha)	toore, oo (liha)
5.	furi, u	fuuri, uu (wõti)	fuuri, uu (läks)
6.	kabi, b	kapi, p (uks)	kappi, pp (pane)
7.	padi, d	patu, t (tõõ)	pattu, tt (tegi)
8.	waga, g	wata, k (kaas)	wakta, kk (pani)
9.	tala, l	talla, ll (nahk)	talla, ll (maha)
10.	kama, m	kammi, mm (juukseid)	kammi, mm (ei ole)
11.	lina, n	linna, nn (rahwas)	linna, nn (sõidan)
12.	jari, r	narri, rr (tõõ)	narri, rr (nägin)
13.	kafi, f	kasfi, ff (käpp)	kasfi, ff (ei näinud)
14.	juwi, w	—	—
15.	—	ait, ai	said, ai (küll)
16.	—	eit, ei	neid, ei
17.	—	wõit, oi	wõid, õi
18.	—	laut, au	laud, au .

19. Täishealikud **a, e, i, o, u, ä, õ, ö, ü** kirjutatakse I. wältes ühefordset, II. ja III. wältes aga kahefordset. Näit:

I. wältes: padi, regi, higi, kole, kulu, tädi, õde, rõga, süsi.

II. wältes: paadi, seebi, tiigi, poole, tuule, räägi, õõnes, sõõd müügi.

III. wältes: paati, seepi, tiiki, toopi, pruuni, kääpa, mõõtu, nõõpi, müüti.

20. Ühefilbilistes, täishealikuga lõppewates sõnades kirjutatakse täishealik kahefordset, üksnes järgmistes sõnades ei sünni see mitte: **ma** (mina), **mu** (minu), **fa** (fina), **su** (finu). **ta** (tema), **to** (teine) **ka, ja, ju**. Wõrdle järgmised laused:

ma tulen — **maa** on määrg; **ju** priiust olid matnud — **sun** on südamme mõõt; **to** on wana asi — **too** raamat seie!

21. Umbhealikud: **l, m, n, r** kirjutatakse I. wältes ühefordset, II. ja III. wältes — kahefordset. Näit:

I. wältes: tuli, õli, tume, mina, kana, furi, kari.

II. wältes: talli (uks), kulli (noff), tamme (foor), pommi (ras-kus), linna (rahwas), linnu (keel), wurri (mäng), narri (tõõ).

III. wältes: talli (ehitatakse), kulli (nähti), tamme (saagatakse), pommi (ei ole), linna (õitisi), fannu (kallati), wurri (mängiti), narri (nägin).

22. Umbhealifute **h, d, g, p, t, k** wältes tähendatakse järgmiselt: I. wälde **h, d, g**; II. wälde **p, t, k**; III. wälde **pp, tt, kk**. Näit.:

I. wältes. lubi, hõbe, tõde, kodu, nuga, tugi.

II. wältes: kapi, nupu; poti, koti; pika, tuhi.

III. wältes: kappi, nuppu; potti, kotti; pikka, tuhki.

23. Behmete umbhealifutega **h, d, g** ei alga üksigi Gesti keele sõna, neid tarwitatakse sõna keskse ja lõpul. Wõerakeelsetes sõnadest tulewad nad aga ka algusel ette. Näit.:

Belgia, Berlin, barometer, baltlane; Daanimaa, Don, detsember, direktor, dollar; Greakamaa, Guttenberg, grammatika, geografia.

Sõnade külge lisataw lõpp **gi**, tuleb lihtsuse pärast alati **g**-ga kirjutada, sellepeale waatamata, et ta wahel ka kui **ki** sõlab. Näit.:

temagi, isagi, raamatgi, rahwastgi jne.

24. Umbhealifud **s** ja **š**. Pikk **s** kirjutatakse silbi algusel ja **š e e š**, lühikene **s** aga silbi lõpul. Näit.:

tšsi, süsi, tõstma, tõst-nud; tšš-tis, ššš-šis, wiis, wii-si jne.

I. wältes kirjutatakse **s**, II. ja III. wältes **šš**. Näit.:

I. wältes: täsi, kisu, nifu;

II. wältes: kšši (kšpp), tšši (äär), pšši (raamat);

III. wältes: kšši (kutsus), tšši (ei ole), pšši (on tarwis).

Sadina trügis tarwitatakse igal pool üksnes **s**. Näit.:

tšsi, süsi, tõstma, tõstis, sassis.

25. Umbhealifud **h, j** ja **w** kirjutatakse alati ühefordset. Näit.:

ahi, ahju (üks), ahju (pani); rahwas, rahwa; waja, tuju, paja; juwi, lõwi, jawi.

26. Ühefilbiliste sõnade lõpul kirjutatakse lühikese täishealifu järele **l, m, n, r, s (š), p, t, k** kahefordset, pika täishealifu järele aga ühefordset. Näit.:

kull — kuul, šall — šaal; ramm — raam, pomm — poom; wiin — wiin, jonn — joon; narr — naer, wurr — woor; kass — kaas, püss — müüs, tass — taas; kapp — kaap, tuup — toop, roop — roop; latt — laad, kott — foot, kütt — küüt; koff — kooft, puft — puult, suft, sööt.

27. Ühefordset kirjutatakse **l, n, s** järgmistes ühefilbilistes lühikese täishealifuga sõnadest:

mul (minul), sul (sinul), tal (temal), sel (selles), tol (sõnast to), kel (sõnast kes), mil (sõnast mis), on (sõnast olema), ja sõnad: kas, kus, kes, mis.

Wõrdle järgmised laused:

kas tuli põleb — **kas** mängib; **mul** on janu — **mull** seisab
vee peal; **tal** pole raamatut — **tall** sõbb rohtu; **sel** lapsel pole
sulge — **sell** otsib meistrit; **kel** janu, see joogu — **kell** lõi kümme.

28. **Rahe-** ja enamfilbiliste sõnade lõpul, kui nad mitte kofku-
liidetud sõnad ei ole, kirjutatakse umbhealikud alati üheford-
selt. Näit.:

kartul, sibul, sadam, kohan, wulin, tatar, teber, õigus, õnnis-
tus, tõkat, wikat, noorik, wabadik, kirjanik.

Uga: sawipill (sawi + pill), öökull (öö + kull), kuld kell (kuld + kell),
raudpomm (raud + pomm), aialatt (aia + latt) jne.

- 29^a. Kaksittäishealikud kirjutatakse ühefordset, sellepeale waata-
mata, et neil kaks wäldet on. Näit.

II. wältes: au, nõn, ait, laut, lauda (uks), eit, kiusu (asi).

III. wältes: aeda, lauda (istus), neid, kiusab, loid, nõudma.

Nisamärkus. Sõnad „a u“ ja „n õ u“ on nimetaw kääne (nominativus); teistes
käänetes tuleb aga „uu“ kirjutada. Näit.: auu, nõuu (auustaw), auuga,
nõuuga, auustatud jne. sest siin on teine u tõe poolest ise filp.

Kordatwad küsimused.

- I. 1. Mitu wäldet on Eesti keele healikutel?
  2. Kuidas tähendatakse kirjas täishealikute I., kuidas II. ja III. wäldet?
  3. Misjuguuste umbhealikute kirjutamises tehakse iga wälte juures wahet,
misjuguuste juures mitte? Misjuguuste umbhealikute III. wälde kirjuta-
takse niisama kui II. wälde?
  4. Misjuguustes ühefilbilistes, täishealikuga lõppewates sõnades kirjutatakse
täishealik ühefordset?
  5. Misjuguuste umbhealikutega ei alga ükski Eesti keele sõna?
  6. Millal tuleb **f**, millal **ß** kirjutada?
  7. Misjuguused umbhealikud kirjutatakse alati ühefordset?
  8. Misjuguustes ühefilbilistes sõnades kirjutatakse umbhealikud ühefordset,
misjuguustes — kahfordset?
  9. Misjuguustes ühefilbilistes, lühitese täishealikuga sõnades kirjutatakse I,
u, **ß** ühefordset?
  10. Mitu wäldet on kaksittäishealikutel ja kuidas tähendatakse neid kirjas?
- II. 29^b. Nagu eespool antud seletustest näha. teeb praegune õige-
kirjutus üksnes **p**, **t** ja **k** kirjutamises kindlat wahet kõiges
kolmes wältes. Teiste healikute kirjutamises puudub wahet II. ja III. wälte wahel täiesti. Üksnes sõna tarwitamisest
lauses wõib ära tunda, kas teine wõi kolmas wälde on mõtel-
dud. Weel enam: mõnes sõnas kirjutatakse kolmas wälde
niisama nagu esimene. Wõrdle järgmised näitused:

1. Kurgi lehed, — kas sa kurgi nägid lendawat?
2. Mulgi mõistus — ega mulgi ei ole.

Ka healikute peenendus (dilutio) jääb praeguses õigekirjutamises tähendamata.

Healikute peenenduseks nimetatakse seda, et umbhealikud **d, h, k, l, n, r, s, t** paljudes sõnades nii välja üteldakse, nagu oleks nendega lühikene **i-** ehk **j-**healik ühendatud. Näit.:

Peenendusega:

1. sul on pood
2. raudtee waht
3. raamatu pakk
4. huulte peal on will
5. waese mehe onn
6. haawa arm
7. kass jookseb
8. ristikeinal on nutt

Peenendusega:

- sina pood üles.
õlle waht.
kuuse pakk.
lambal on will.
on wäike.
ema arm.
kas ta tuleb?
laste nutt oli kuulda.

3. Peenenduse alla käiwad:

a) umbhealikud **d, h, k, l, m, n, r, s, t**, esimese silbi täishealiku järele seistes neis ühesilbilistes nominates, mis wanasti kahesilbilised oliwad ja **i-**ga lõppesiwad. Käänamise teel mitmesilbiliseks saades kaob peenendus (wäljawõetud **k** peenendus ning **l** peenendus **k** ja **g** ees) sõnades ära, kui neil teises silbis praegu **i** ehk **e** on. Seisab aga teises silbis **i** ehk **e** asemel **a**, siis tuleb peenendus tagasi. Näit.:

Peenendusega:

1. lood (wanasti: loodi), looda
2. pood (poodi) pooda
3. siid (siidi) siida

Peenendusega:

- loodi, loodide
poodi, poodide
siidi, siidide

d

h

- leht (lehti) lehta
siht (sihti) sihta
täht (tähti) tähta
taht (tahti) tahta
waht (wahti) wahta

- lehe, lehtede.
sihi, sihtide.
tähe, tähtede.
tahi, tahtide
wahi, wahtide

k

- pakk (pakki) pakkide
tukk (tukki) tukkide
tükk (tükki) tükkide
wikk (wikki) wikkide

—
—
—
—

Peenendusega :

Peenenduseta :

I

hall (halli), halla
 lill (lilli), lilla
 kull (kulli), kulla
 mull (mulli), mulla
 kaal (kaali) kaala
 kool (kooli) koola

halli, hallide.
 lille, lilled.
 kulli, kullide.
 mulli, mullide.
 kaali, kaalide.
 kooli, koolisid.

Aga : kolk (kolki) kolka, kolgi kolkide,
 tõlk (tõlki) tõlka tõlgi tõlkide,

—
—

kulp (kulpi) kulpa
 tõlp (tõlpi) tõlpa

kulbi, kulpide,
 tõlbi, tõlpide.

II

kann (kanni) kanna
 pann (panni) panna
 tonn (tonni) tonna
 kaan (kaani) kaana
 Jaan (Jaani) Jaana
 joon (jooi) joona
 leen (leeni) leena
 kant (kandi) kanta
 kont (konti) konta
 lint (linti) linta
 sant (santi) santa

kanni, kannide.
 panni, pannide.
 tonni, tonnide.
 kaani, kaanide.
 Jaani, Jaanide.
 joone, joonte.
 leeni, leenide.
 kandi, kantide.
 kondi, kontide.
 lindi, lintide.
 sandi, santide.

P

narr (narri) narra
 wurv (wurri) wurra
 kaar (kaari) kaara
 kuur (kuuri) kuura
 müür (müüri) müüra
 paar (paari) paara
 saar (saari) saara
 kurg (kurgi) kurga
 särk (säarki) särka
 torn (torni) torna
 karp (karpi) karpa
 märss (märssi) märssa
 kurt (kurti) kurta
 Mart (Marti) Marta
 parw (parwe) parwa

narri, narride.
 wurri, wurride.
 kaari, kaaride.
 kuuri, kuuride.
 müüri, müüride.
 paari, paaride.
 saare, saarte.
 kurgi, kurkide.
 särgi, särkide.
 torni, tornide.
 karbi, karpide.
 märsi, märsside.
 kurdi, kurtide.
 Mardi, Martide.
 parwe, parwede.

S

pass (passi) passa
 kaas (kaasi) kaasa
 wiis (wiisi) wiisa
 kask (kaske) kaska
 kosk (koski) koska
 rist (risti) rista

passi, passide.
 kaane, kaanede.
 wiisi, wiiside.
 kase, kaskede.
 koske, koskede.
 risti, ristide.

t

kott (kotti) kotta
 kütt (kütti) kütta
 latt (latti) latta
 matt (matti) matta
 pott (potti) potta
 rätt (rätti) rätta
 wutt (wutti) wutta

koti kottide.
 küti, kütide.
 lati, lattide.
 mati, mattide.
 poti, pottide.
 räti, rätide.
 wuti, wuttide.

b) l ja r j-ks muutuwa g ees ja j ees, mis g-st saanud, Näit.:

külg — külje, nalg — nalja, selg — selja, sülg — sülje,
 telg — telje; härg — härja, kärg — kärje, märg — märja,
 pärg — pärja.

c) l kõigis sõnades j ees seistes. Näit.:

haljas — halja, hilja — hiljem, kalju, kalja, muljuma, nalja,
 paljas — palja, palju, walju — waljum jne.

§ 4. Sõnade silpideks jaotamine.

I. 30. Sõnad tulewad rääkimise järele silpideks jaotada. Näit.

mi-nu, mei-e, a-ga, hai-gus, tun-nis-ta-ma jne.

31. Seisab täishealikute või faksttäishealikute wahel üksainus umbhealik, siis liitub ta järgneva silbi külge. Näit.:

wa-la-ma, ho-bu-ne, näi-ta-ma.

32. Seisawad täishealikute või faksthealikute wahel faks või enam umbhealikut, siis liitub üksnes w i i m n e u m b h e a l i k järgneva silbi külge, kuna e s i m e s e d eesminewa silbi külge jääwad. Näit.:

ap-pi, jöt-ta, hõl-gi, mär-ki, jaab-gi, kart-ma, mõist-ma,
 sünd-ja, kirst-gi, werst-gi.

33. Kui kahe- või mitmesilbilisi sõnu ruumi puudusel kahe rea peale tuleb jaotada, siis peab see silpide kaupa sündima. Näit.:

õi-gus, õn-nistamine, õnnis-tamine, õnnis-ta-mine, õnnistami-ne.

34. Ühetäbelisi silpifid, s. o. üksikuid täishealikuid, ei lahutata sõna kahe rea peale kirjutamisel mitte teistest silpidest ära. Nõnda ei tohi näit. järgmisi sõnu mitte kahe rea peale mahutada.

elu, ilu, idu, ise, kae, õie, uoa, pea jne.

Niijama ei tohi järgmisel wiisil fahē rea peale mahutada:

a-wama, i-lutsen, kaswamai-e, otšimai-e, waid: awa-ma, ilut-sen, kaswa-maie, kas-wamaie, otši-maie, ot-šimaie jne.

Ka kassiktäishealikute ühestkooft lahutamise eest tuleb sõnade fahē rea peale kirjutamisel hoida. Näit.

mitte: wa-ewama, te-atama, to-etama, waid: wae-wama, tea-tama toe-tama jne.

35. Kirjuta ja jaota filpideks:

aži, ader, naaber, rebane, karjane, tõsidus, omandus, haudlit, märlit, kirjanduslit, arwustamine, puhastamine, armastaja, tõendaja, wabrikant, sõbralikka, kirjudega. Näit.: a-ži, a-der, naa-ber jne

36. Kirjuta ja jaota dieti fahē rea peale kirjutamiseks:

dieline, jaoline, täielit, igawene, waewaga, teaduslikkude, isa-maaline, eluiga, wiienda, tulipea, püüdemaie. Näit.: dieline — die-line — dieli-ne jne.

37. Kirjuta ja nimeta, mis sugustes wäldetes üksitud paksu tähēga trükitud healikud järgmiste lausete sõnades on:

- a. Kalli pole kallis. Kaalid kaswawad aias. Linad tulewad ära kaaluda.
- e. Kera on ümmargune. Teeni auusasti oma peremeeft! Sel toolil pole leeni.
- i. Tina on raske. Tiina ketrab willu. Wiina pole tarwis.
- o. Loba juu lobiseb palju. Roobi wars on katti. Tal ei ole roopi.
- u. Muri on furi. Tuule tulu on suur.
- ä. Käbi ei kudu kännust kaugele. Lammas määgib. Milleft tahtsid rääkida?
- õ. Kõnel oli mõnus mõju. Mõõgast pead ja elama. Ära puutu mõõka!
- ü. Ära mõlla! Täna on pööripäew. Pois ajab pööra ümber.
- ü. Kuidas tüli, nõnda wili. Tüürimees peab laewa tüürima.
- b, p. Taba, tapa, tappa. Kasfil on pikk saba ja sirged käpad. Karu imeb käppa.
- d, t. Bada, patu, pattu. Sadu tuleb. Latid on laiad. Üks ratas. paneb teised rattad käima.
- g, k. Tegi, teki, tekti. Tiiu tegi uue teki. Mina oštšin kolm tekti. Kus ja käisid sokukene? Pane üks luffu.
- h. Wiha on inetu. Saunas tarwitatakse wihta. Rahwas laulab rahwalaulu.
- j. Kaju on kaunis. Teekäija on wäsinud.
- l. Tali, talli, talli. Zuba läinud tali. Meister ehitas talli walmis. Wii hobune talli! Ära tee nalja! Olgu nali naljaks!
- m. Kuma, kummi, kummi. Kuma paistab taewa all. Pottsepp tegi ahjule uue kummi. Toa ahjul pole kummi.
- n. Kana, kannu, kannu. Kana muneb. Kannul on kaas. Kalla tali kannu! Kaarel kaewab kända.

- r. Tore, wõrre, wõrre. Torn on tore. Wõrre on walmis, Lõwi on wõrre taga. Kari läks metsa. Karjapois on kuningas. Ära puutu minu karja!
- f, s. Käfu, mäsfu, mäsfu. Parem käfi, ära wäfi! Rahwal oli mäsfu mõte. Abjalom tõstis oma isa vastu mäsfu. Mäsfu lämmatati ära. Mis asja pärast ja tulid? Sellest ei saa enam asja.
- ae. Laewa ankur lasti wette. Tema astus laewa.
- ai. Ole wait! Waid päästa meid ära kurjast!
- au. Lauda katus on kiwist. Istuge lauda!
- ei. Sit pani sõle sõudemaie. Leid ma terwitan.
- ui. Luit on tore lind. Koer närib luid.
- üi. Käit on raske. Kuidas käfi käib?
- öi. Sina tõid öit.

Kordatavad küsimused.

- I. 1. Mille järele tulewad sõnad silpideks jaotada?
2. Misjuguse silbi külge liitub kahe- ja enamsilbilistes sõnades täishealikute (ta kassiktäishealikute) wahel seisaw u m b h e a l i k?
3. Kuidas liituvad u m b h e a l i k u d, kui neid enam kui üks ühes koos on, silpideks jaotamisel mitmesilbilistes sõnades täishealikute ehk kassiktäishealikute wahel?
4. Kuidas tulewad mitmesilbilised sõnad kahe rea peale kirjutada?

§ 5. Rõhk. (Accentus).

- II. 38. Eesti keele sõnadel on p e a r õ h k ikka esimese silbi peal, kuna kõrwaline- ehk k a a s r õ h k harilikult kolmanda ja wiienda silbi peale langeb. Teine ja neljas silp on enamasti i l m a r õ h u t a. Näit.:
- käna, rëbanë, hõbusële, ärmastüsetä.
39. Kaasrõhk wõib aga ka teise, neljanda ja kuuenda silbi peale langeda. Seda teewad sõnade lõpud (suffixa):
- 1) **lik** ja **nik**, mille peal ikka kaasrõhk on. Näit.:
 üskliku, mõistliku, mõisnikku, lihunikudë,
  - 2) **kene**, **lane**, **line**, **mine**, mille esimese silbi peal ikka kaasrõhk on. Näit.
 päikene, wäikene, wäikësegä, müstlane, müstlätëgä, küuline, küulisegä, tähtmine, küulutamisegä.
  - 3) Nominate mitmuse omastawa lõpp **te** ja ajasõna määr olulise ilma ütleva lõpp **ta**, mille **ees** ikka k a a s r õ h k on. Näit.:
 tähtjäte, küulutajäte, küulmata, küulutamata.
  - 4) Kokkuliidetud sõnades on igal sõnal oma ise rõhk. Näit.:
 nümwasikas, ällkiri, eesistuja, Önnistëgija.

Kui ühel kokkuliidetud sõnajaol tugewamad healikud on, kui teisel, (näit. umbhealikud ehk kaksiktäishealikud täishealikute wastu ehk kõwad umbhealikud pehmete wastu), siis on tema peal ka suurem rõhk. Näit.:

Esimesel sõnal: kaupmees, Eestimaa, metskajaj, kaksipidi.

Teisel sõnal: maailm, ärapäastja, ülekohtune, üleannetu.

40. Teise silbi peal on peaarõhk üksnes mõnel häätsõnal. Näit.:

ennäe! tohò! hurjò!

41. Wõeraist keelist wõetud sõnadel ei ole peaarõhk mitte alati esimese silbi peal, waid wõib ka iga teise silbi peal olla. Näit.:

Teise silbi peal: Jehòwa, Jerüsalem, Euròpa, Amèrika, Jtãlia, Berlin, Naròwa, grammãtika.

Kolmanda silbi peal: Pãtigòrsk, assonãtio, direktòrium, manifest, mythològia.

Neljanda silbi peal: Aleksandròwsk, Mandolinãta, Konstantinòpol jne.

Kordawad küsimused.

- H. 1. *Mitmanda silbi peal seisab Eestikeele sõnades peaarõhk, mitmanda peal kaasarõhk. 2. Mil korral wõib kaasarõhk ka teise ja neljanda silbi peale langeda? 3. Kuidas on kokkuliidetud sõnades rõhupoolest lugu? 4. Missugustel Eestikeele sõnadel on peaarõhk teise silbi peal? 5. Kuidas on wõeraist keelist laenatud sõnades rõhu poolest lugu?*

II. Sõnaõpetus. (Etymologia.)

§ 6. Sõnatõugudest.

- I. 42. Cesti feeles on ühefsat tõugu sõnu.

1. **Nimisõna**: (substantivum, имя существительное):
Saar, Munamägi, mees, rebane, lepi, jahu.

2. **Omatusõna** (adjectivum, имя прилагательное):
hea, kuri, punane, muldne, aastane, firjaline.

3. **Aesõna** (pronomen, местоимение):
mina, sina, meie, teie, see, to, kes.

4. **Arvusõna** (numerale, имя числительное):
üks, kaks, kolmas, neljandis, wiieline jne.

5. **Ajasõna** (verbum, глагол):
kõnelema, kõndima, mängima jne.
6. **Määrusõna** (adverbium, нарѣчіе):
siin, seal, täna, heila, hästi, püsti.
7. **Ees- ja tagasõna** (prae-et postpositio):
all, peal, ees, tahta, kaudu.
8. **Sidesõna** (conjunctio, союзъ):
ja, ning, ehk, või, kui, mida — jeda.
9. **Hüüdsõna** (interjectio, междометіе):
ah, oh, uih.
43. Nelja esimest tõugu sõnu: **n i m i s õ n a**, **o m a d u s s õ n a**, **a s e s õ n a** ja **a r w u s õ n a**, hüütakse üleüldise nimega **nominateks** (nomina), s. o. **n i m e d e k s**, nelja viimast: **m ä ä r u s s õ n a**, **e e s -** ja **t a g a s õ n a**, **s i d e s õ n a** ja **h ü ü d s õ n a** — aga abisõnadeks ehk **partikliteks** (particulae). Nominad ja ajasõnad on **m u u d e t a w a d**, partiklid aga **m u u t m a t a** sõnad.

Kordatavad küsimused.

1. Mitu tõugu sõnu on Eesti keeles? 2. Nimeta üksikud sõnatõuud ja anna ko-
haseid näitusi! 3. Misuguseid sõnu hüütakse nominateks, misuguseid par-
tikliteks? Misugused sõnad on muudetavad, misugused muutmata?

§ 7. Nimisõna.

- I. 44. **Nimisõnad** on asjade ehk olewuste nimed.
Näituseks:
nuga, tuba, inimene, ingel, armastus, heldus.
Olewuseks nimetatatakse keeleõpetuses kõike, mis olemas on.
Olewust on faks suurt tõugu: **meelelised** (concreta) ja **mõt-
telised** (abstracta).
- 45^a. **Meelelised olewused** on niisugused, mida filmaga näha ja
käega katsuda võib, nad on aineist ehk ollusest. Meeleli-
sed olewused võivad olla: a) **eluga**, b) **eluta**. Näit.:
a) inimene, elajas, hobune.
b) laud, tool, raamat, kivi.
- II. 45^b. Meeleliste olewuste nimed langewad nelja liiki:
a) **Pärisnimed** (**nomina propria, собствѣнная**) on inimeste,
elajate, kohtade, maade, jõgede, järwede, mägede jne. ni-

med. Nad tähendawad ikka üht ainust olewust, on ikka selle pärised. Neid kirjutatakse suure algtähega. Näit.:

Inimeste nimed: August, Andres, Kalew, Linda, Liisa, Salme.
Elajate nimed: Irmi, Armi, Krants, Tuks, Maasik, Mustik, Küüt, Punu. **Kohtade nimed:** Arula, Otepää, Waiwara, Halliste, Helme, Rõuge, Walga, Wiljandi, Rakwere, Paide.
Maade nimed: Wenemaa, Eestimaa, Liiwimaa, Daanimaa, Italia, Hispania, Bulgaria. **Jõgede nimed:** Emajõgi, Koiwajõgi, Dütina, Wolga, Don, Rhein, Themse, Tiiber. **Järwede nimed:** Wõrtsjärw, Peipus, Laadoga, Aaral, Baikal. **Mägede nimed:** Munamägi, Uural, Waldai, Alpid, Balkan.

b) **Üleüldised** ehk **sugunimed (nomina appellativa, нарицательныя)** tähendawad olewuste sugu ehk seltsi üleüldiselt ning ka iga üksikut seda sugu olewust. Näit.:

inimene, mees, naine, hobune, rebane, lõwi, pärn, lill, nuga, lusikas, saag, kirwes.

c) **Kogunimed (nomina collectiva, собирательныя)** tähendawad asjade ehk olewuste kogu. Näit.:

kari, sõjawägi, mets, mägestik, saarestik, sõnastik, tähestik.

d) **Aine-** ehk **materianimed (nomina materialia, вещественныя)** on olluste ehk materiate nimed. Näit.:

liiw, muld, kuld, leib, wõi, jahu, tangud.

46. Nimeta ja kirjuta lahus ära, missugused järgmistest nimi-sõnadest on: a) pärisnimed, b) sugunimed, c) kogunimed, d) ainenimed:

Jaan, wend, tammik, wesi, tuba, Olew, Hilda, õde, ruus, Martin, Gallia, onu, kuusk, piim, hunt, Columbus, leplik, Sinik, karm, hõbe, sein, Wõru, lagi, Moskwa, Niikon, katus, Lutherus, piiskop, tina, Australia, kiwi, sawi, mänd, rasw, Sangaste, kuusik, Montenegro, jõgi, will, õöpik, pääsukene, laewastik, järw, Soolon, männik, lumi, leht, Xerxes.

I. 47. **Mõttelised olewused** on niisugused, millest meie üksnes oma waimu ja mõistuse waral wõime aru saada. Näit.:

waim, headus, heibus, tugevus, küllus, kehweis jne.

II. 48. Mõtteliste olewuste nimed wõiwad tähendada:

a) **waimlisi olewusi:**

Jumal, waim, hing, ingel, kurat.

b) **tegewusi:**

käik, jooks, külw, murd, tuisk, tänu, tulu, wedu, wanne, armastus, teadus.

c) **olekuid:**

rahu, waen, põud, nälg, uni.

d) **omadusi:**

iludus, kenadus, noorus, wanadus, suurus, selgus, rikkus, wæsus.

e) **ruumimäärusi:**

pikkus, laius, sügawus, kõrgus, paksus.

f) **ajamäärusi:**

aasta, nädal, päew, tund, Jõulud, Lihawõte, hommik, õhtu.

g) **waimu jõudu ja wõimu:**

meel, mõistus, püüe.

I. 49. **Ülesanne.** Nimeta ja kirjuta lahuses ära. mis sugused järgmistest olemustest meelelised, mis sugused mõttelised on:

abi, arm, edemus, hirm, halastus, headus, kadakas, karu, kurjus, fullerkuup, kurbtus, lõwi, lumi, luit, läige, leigus, mägi, meri, mets, mõistus, naaber, niisu, nali, nurjatus, naer, nutt, org, ori, orjus, omadus, omandus, patt, paju, puu, raamat, raha, rahe, rohi, saag, saadik, saadan, saar, sarw, sügawus, juurus, uni, uba, ufinus, waru, wargus, wæjus, wast, wabandus.

§ 8. Omadussõna.

I. 50.^a Omadussõnad on niisugused sõnad, mis asjade ehk olemuste omadusi tähendawad. Näit.:

rõõmus, kurb, sinine, sügisene, rahutu jne.

II. 50.^b Omadussõnad wõiwad olla:

a) **Kõlbuse omadussõnad** (adjectiva qualitativa), mis ütlewad, kuidas üks olemus oma seestpidise olemuse ja wäärtuse poolest on. Näit.:

hea, halb, Wirk, laisk, helde, ahne, terve, haige, ilus.

b) **Aja ja ruumi omadussõnad** (adjectiva temporalia et dimensionalia). Need ütewad, kuidas üks olemus oma wältuse ja ulatuse poolest on. Näit.:

aastane, kuune, nädalane, suwine, heilane, ajalik, igawene, suur, wäike, kõrge, madal, õhuke, sügaw.

c) **Karwa, mao ja aine omadussõnad** (adjectiva formalia et materialia) ütewad, mida karwa, magu ja millest üks asi ehk olemus on. Näit.:

walge, must, sinine, punane; magus, mõrus, mage, soolane; kiwine, puune, raudne, luune.

d) **Ilmajätwad omadussõnad** (adjectiva privativa) ütewad, et olemusel seda ei ole, mida sõna tüwi tähendab. Näit.:

õnnetu (= ilma õnneta) ilutu, meeletu, rammutu.

Ülesanne. Nimeta ja kirjuta lahus wälja, missugused järgmistest omadussõnadest on: a) kôlb tuse, b) aja ja ruumi, c) karwa, mao ja olluse, d) ilmajätwad omadussõnad:

armas, kaunis, tore, roheline, haljas, tunnine, keeletu, soone, kena, mätlük, päratu, tänane, uimane, kitsas, asjatu, wedel, hapu, ilmatu, lepane, leplik, patune, usin, hooletu, jõle, kadakane, naelane, wänge, wakane, jõuetu, jäle, talwine, paks, edew, pruun, lühike, hall, muldne, elutu, kibe, sawine.

Kordawad küsimused.

- I. 1. Mis on omadussõna? II. 2. Mitmesugused võivad omadussõnad oma tähenduse poolest olla. 3. Nimeta omadussõna tõugusi ja anna kohtaseid näitusi!

§ 9. Asefõna.

- I. 51. Asefõnad on niisugused sõnad, mis muusõnade asemel seisawad, asjade ehk olewuste peale näitawad ja nende järele küsiwad. Neid on kuut tõugu.

1. **Isiklikud asefõnad** (pronomina personalia, мѣстоименія личныя):

mina—ma, sina—sa * tema—ta, meie—me, teie—te, nemad—nad.

2. **Enesekohalised asefõnad** (pronomina reflexiva, мѣстоименія возвратныя):

ise, ennast; oma.

3. **Näitawad asefõnad** (nomina demonstrativa, мѣстоименія указательныя):

see, need; to, (nood);² seehinane, needhinased; niisugune; jäärane; seejama, needjamad.

4. **Siduwad asefõnad** (pronomina relativa, мѣстоименія относительныя):

kes, mis, misjugune, määrane, kumb.

5. **Küsiwad asefõnad** (pronomina interrogativa, мѣстоименія вопросительныя):

kes? mis? misjugune? määrane? kumb?

6. **Määramata ehk umbarwulised asefõnad** (pronomina indefinita, мѣстоименія неопредѣленныя):

iga; igaüks; mõni; keegi; ei keegi; muu; mitu; mõningas; mingi; mingijugune; üks; ei üksgi; misgi; midagi; ei misgi; ei midagi; emb kumb; kõik.

* Kuupattuwas kõnes üteldakse „sina“ asemel „teie“. Kirjades kirjutatakse „sina“ ja tema asemel seifaw „teie“ suure tähega, niifama ta kõik nende käänded.

52. Loe ja ütle, mida tõugu asetonad igas järgmises lauses ette tulevad:

1. **Meie** tegime **oma** töö ära. 2. **Nemad** tahtsid **iseennast** näidata. 3. **See** mees mõistab **mõndagi**, **to** ei aima **midagi**. 4. **See** sinane läks alla, **oma** kotta, paremine õigeks mõistetud kui **to** (teine). 5. **Kes** kannatab, **see** kaua elab. 6. Si ole **õit** mesi, **mis** tilgub. 7. Pidu oli **jäärane**, **määrast** ma veel pole näinud. 8. **Mis** sugune inimene on **teie** seas, **kellel** sada lammas on? 9. **Kes** lõi maailma? 10. **Mis** ja tahab? **Kumb** teist on vanem?

Kordavad küsimused.

I. 1. Mis suguseid sõnu hüütakse asetonadeks? 2. Nimeta ühtikud asetonade tõund ja anna kohaseid näitusi! 3. Mis suguse sõna tarvitatakse auupakkumise sõnes „sina“ asemel ja mis suguse algtähega kirjutatakse ta kirjades?

§ 10. Arvusõna.

I. 53. Arvusõnad on niisugused sõnad, mis asjade ehk olevuste arvude, *arwu, forda, jagu, hindu, mõõtu* ja *määrude* tähendamiseks. Need on kuni tõugu:

1. **Põhiarvud** (numeralia cardinalia, имена числительная количественная). Näit.:

üks, kaks, kolm, neli, viis, — kümme, — üksteiskümmend, — kakskümmend, — sada, — tuhat, — miljon jne.

Põhiarvud tähendavad asjade *arwu* ja vastavad küsimuste peale: *kui palju* ehk *mitu*? Näit.

Viis maja. Kümme rubla. Sada meest jne.

2. **Kordarvud** (n. ordinalia, и. ч. порядковыя):

esimene, teine, kolmas, neljas, — kaheksikümnes, — seitsmekümneviies, — sajane jne.

Kordarvud tähendavad asjade ehk olevuste *forda*, *aset* ehk *kohta*. Nad vastavad küsimuse peale: *mitmes*. Näit.:

Kolmas koolipois, seitsmes sõna jne.

3. **Murdarvud** (n. fractionalia, и. ч. дробныя):

pool, kolmandik, neljandik, viiendik jne.

Murdarvud tähendavad asjade ehk olevuste *jaguseid* ehk *osaseid*. Nad vastavad küsimuste peale: *kui palju*, *mitmes jagu*? Näit.:

neljandik naela, viiendik wafka.

4. **Mahutus- ja mõõtarmud** (n. capacitatis et mensurae):
üheline, kaheline, kolmeline, kümmeline; ühene, kahene, kolmene jne.

Mahutus- ja mõõtarmud vastavad küsimuste peale:
mitmeline, mitmene, kui paljune. Näit.:
kõpiku kümmeline, pangi viiene jne.

5. **Määrusarmud** (n. adverbialia):
üks, kahetse, kolmetse; kümnetse jne.

Nad vastavad küsimuste peale: mitmetse? Näit.:

Sis aga wennad kolmetse koju poole fondimaie. Kõlp.

6. **Määramata- ehk umbarmud** (n. indefinita, и. ч. неопределенныя):
palju, vähe, mõni, kõik, natuke.

Nad ei anna asjade arvu mitte kindlasti waid üksnes
umbes ehk ligikaudu teada, — ja vastavad küsimuse
peale: kui palju? Näit.:

Rikkal on palju wara. Sambal oli vähe willu. Sinnud juba
tulid kõik.

Kordawad küsimused.

1. Mida tähendawad arwusõnad? 2. Nimeta arwusõna tõuud ja anna iga tõuu
kohasteid näitusi!

§ 11. Ajasõna.

1. 54. Ajasõnad on niisugused sõnad, mis ütlevad, mis üks tegemus
teeb, ehk, mis temaga **teha**ks. Neid hüütakse ajasõnadeks
sellepärast, et nad ühtlasi ka **arega**, mil üks tegemus ehk teh-
tawus sündis või sünnib, ära määravad. Näit.:

Sind **lendab**. Laps **nuttis**. Puid **lõhutakse**. Maad **künneti**.

55. Wasta, mis järgmised olewused **teewad**:
hobune, lammaš, koer, koolipois, wesi, tuul, päike, tuli?
56. Wasta, mis järgmiste olewustega **teha**ks:
leiba, wett, kuub, ahju, lehma, rohtu, puid, lõnga?

57. Ajasõnu on faks suurt tõugu: 1) **sihilised ajasõnad** (verba-
transitiva, глаголы переходящие), 2) **sihita ajasõnad** (verba
intransitiva, непереходящие). — Sihilistel ajasõnadel on
sihitus (objectum, дополнение), mille kohta tegemus käib ehk
sihib. Näit.

Lõhun **puid**, loen **raamatut**, kündsin **maad** jne.

Sihita aja sõnadel ei ole sihitust. Näit.

ajun, väsin, kašwan, magan, ujun jne.

58. Sihita ajaõnade hulka tuwad ka **abiajaõnad**, (verba auxiliaria) „olema“ ja „saama“ arvata, mille abil teistest ajaõnadest uusi ajakujusid võib sünnitada. Näit.

oli tulnud, olime käinud, sai tehtud, saab kinnetama jne.

Ka sõnu: võima, tohtima, tahtma, hakkama ja pidama tarvitatakse sagedasti abiajaõnadena. Näit.

võib ütelda, tohtis rääkida, hakkas laulma, tahtsime paluda, pidime waitima.

Kordavad küsimused.

- I. 1. Mis on ajaõna? 2. Mitu tõugu on ajaõnu? 3. Mis poolest lähewad mõlemad ajaõnade tõuud teine teisest lahku? Misjugušeid ajaõnu hüütakse abiajaõnadeks? 5. Misjugušeid ajaõnu võib peale „olema“ ja „saama“ abiajaõnadena tarvitada?

§ 12. Sõnade muutmiseft üleüldse.

- I. 59. Sõnade muutmine on neljasugune:

1. **Painutamine** (mutatio) on sõna sifemiste healikute ehftiime muutmine. Näit.:

tarka — targa,
kappi — kapi,
jada — saja,
tuška — tuša,
korda — korrata.

2. **Käänamine** (declinatio) on nominate lõpu muutmine. Näit.:

hobuse — hobusešse,
hobuseš — hobusešft,
ilusa — ilusale, — ilusal — ilusalt jne.

3. **Wõrdlemine** (comparatio) on oma duššõna fõrwu-pane mise lõpu muutmine. Näit.:

ilus — ilusam; õige — õigem; waga — wagam.

4. **Pöõramine** (conjugatio) on aja sõna lõpu muutmine. Näit.:

palun — palud — palub — palume — palute — paluwad — palufin jne.

Kordavad küsimused.

- I. 1. Mitmejugušene on sõnade muutmine? 2. Mis on a) painutamine, b) käänamine, c) wõrdlemine, d) pöõramine.

§ 13. Painutamine. (Mutatio.)

II. 60. Sõnades on tähele panna: 1) juur (radix), 2) sünnitus- ehk tuletuslõpud (suffixa), 3) muutelõpud (flexiones).

Sõna juureks nimetatakse niisugust sõna ehk sõnajagu, mis ühestgi teisest sõnast ei ole sünnitatud ehk tuletatud, mille põhjal aga teisi sõnu võib tuletada. Sünnitus- ehk tuletuslõpud on niisugused sõna jaod, mis juure külge liitudes uusi sõnu sünnitavad. Muutelõpud on niisugused sõnajaod, mis käänamise ja pööramise juures ette tulevad. Näit. sõnades

muulasele, heinalised, tulekuni, elatame.

on :

1) juured :		2) tuletuslõpud :		3) muutelõpud :
muu	+	la-se	+	le
heina	+	li-se	+	d
tule	+	ku	+	ni
ela	+	ta	+	me

61. Juured võivad tühe- ja kahesilbilised olla. Näit. :

maa, muu, kuu, suu, tee; ema, isa, kala, muna, tera, hobu.

Sõnu, mis ainult juurest, või juurest ja muute- lõpust on, hüütakse juuresõnadeks. Näit. :

kala : kala-le, kala-st; puu : puu-l, puu-lt, puu-ks;
ela : ela-n, ela-d, ela-b.

Sõnu, kus juur, tuletuslõpud ja muutelõpud ette tulevad, nimetatakse tüvedeks ehk tüvisõnadeks. Näit. :

juma-la-le, ini-me-se-ks, ela-ta-te,

62. Sõnatüve leiame kätte, kui temalt käänamise ja pööramise lõpud (vaata pnkt. 69. ja 162) ära võtame. Näit. :

hobuse-l, hobuse-le, hobuse-ga; tüvi : hobuse;
kadaka-t, kadaka-lt; tüvi kadaka;
armasta-n, armasta-me; tüvi : armasta.

Juuresõnades on juur ja tüvi üks ja seesama. Näit. :

maa, muu, kala, kana, karu.

63. Tüved võivad painumata ja painuvad olla. Näit. :

1) Painumata : ilusa, humala, palu, jutusta.
2) Painuvad : laata — laada, riie — riide,
kata — katta, tapa — tappa.

64. Painumata nimate tüve leiame praeguses Eesti keeles puhtalt alati ainsuse omastavas. Ainsuse

nimetawas on üksnes siis painumata nominata puhas tüvi, kui see omastawaga ühenäoline on. Näit.:

- 1) töö, wöö, kena, kana, walu, talu;
- 2) karjase, haraka, abilise, jumala.

Painumata ajasõnade puhas tüvi on käskiwa kõne ainsuse teises pöördes. Näit.:

palu, täna, wala, asuta, armasta jne.

65. Painuwate sõnade tüwedel on kaks painet: nõrk ja kõwa. Painuwate nominata tüwed on kõige kergemalt leida ainsuse nimetawas, osastawas ja omastawas. Näit.:

- 1) Nimetawas nõrk, omastawas kõwa paine: lake — lakke, riie — riide, mähe — mähke, ehe — ehte.
- 2) Nimetawas kõwa, omastawas nõrk paine: nägu — näo, tegu — teo, tuba — toa.
- 3) Osastawas kõwa, omastawas nõrk paine: lindu — linnu, kappi — kapi, lukku, — luku, latti — lati.

Painuwate ajasõnade tüwede nõrka ja kõwa painet wõib kõige kergemalt käskiwa kõne ainsuse teisest pöördest ning määrulise osastawast leida. Näit.:

- 1) puhu — puhku-da, wõta — wõtta.
- 2) ärka — ärga-ta, puhka — puhata.

66. Tüwe esimest healikut hüütakse alghealikuks, wiimast — lõpphealikuks. Healikud, mis alghealiku ja lõpphealiku wahel seisawad, on seeshealikud. Lõpphealik on alati täishealik, — teda hüütakse lihtsalt ka **tüwitäishealikuks**. Painutamine käib üksnes seeshealikutekohta. Näit.:

Alghealik. Seeshealikud. Lõpp- ehk tüwitäishealik.

1) isa —	i	s	a
2) lõõgi —	l	õõg	i
3) usku —	u	sk	u

67. Painutamine wõib olla, kas nõrgendamine (tenuatio) wõi kõwendamine (firmatio). Nominad käiwad a) nõrgendamise alla, kui nende nimetaw ja osastaw kõwas, omastaw aga nõrgas paines on, b) kõwendamise alla, kui nimetaw ja osastaw nõrgas, omastaw aga kõwas paines on. Näit.:

- a) paik (paika) — paiga,
- b) tõlge (tõlge-t) — tõlke.

Ajasõnade juures on a) nõrgendamine, kui käskiwa kõne ainsuse teine pööre kõwas, määrulise osastaw

aga nõrgas paines on, 6) kõwendamine, kui lugu ümberpööratud on. Näit.:

- a) ärka — ärga-ta,
b) niida — niita.

68. Nõrgendamise wõib olla.

1. **Lühendus** (correptio), kui kõwa paine kolmanda wälte täishealik wõi kaksik täishealik nõrgas paines teisele wältele wajub. Näit.:

Kõwa paine:

Nõrk paine:

saan, saani (astus);	saani (jalas).
kuur, kuuri (läks);	kuuri (uks).
woor, woori (weab);	woori (peal).
kaew, kaewu (kukkus);	kaewu (äär).
aur, auru (tegema);	auru (läbi).
woola —	woola-ta.
kuula —	kuula-ta.
aima —	aima-ta.

2. **Wähendus** (elisio), kui kõwa paine tüwi umbhealikud **b, d, g, k, p, s**, ja **t** nõrgas paines ära langewad. Selle juures muutuwad sagedasti täishealikud: **i—e=ks, u—o=ks, ü—ö=ks.**

Kõwa paine:

Nõrk paine:

b. kuub, kuube —	kuue
luba — —	loa
tuba — —	toa
kubu — —	koo.
d. keeld, keeldu —	keelu
laud, lauda —	laua
madu — —	mao
sadu — —	sao
waidle — —	waielda.
g. halg, halgu —	halu
jalg, jalga —	jala
wiga — —	wea
sigu — —	sea
nägu — —	näo
salga — —	sala-ta
hoiga — —	hoia-ta
karga — —	kara-ta.

Kõwendamine wõib olla:

1. **Pikendus** (productio), kui nõrga paine teise wälte täishealik wõi kaksiktäishealik kõwas paines kolmandale wältele tõuseb. Näit.:

Nõrk paine:

Kõwa paine:

hoolas (mees) —	hoolsa (mehe).
kuulus (tark) —	kuulsa (targa).
toores, toore(liha) —	toore (liha).
säinas (ujub) —	säina (pea).
oinas (sööb) —	oina (will).
kaalu —	kaalu-da.
kiilu —	kiilu-da.
sõelu —	sõelu-da.

2. **Rohkendus** (insertio), kui nõrgas paines puuduwad tüwi umbhealikud **d, g, k, p** ja **t** kõwas paines oma koha peale tagasi tulewad. Näit.:

Nõrk paine:

Kõwa paine:

d. küünal —	küündla
riie —	riide
wõie —	wõide
kääne —	käände
kao —	kaduda.
g. pale —	palge
waras —	warga
sulu —	sulgu-da
tao —	tagu-da
näe —	näge-ma.

	Kõwa paine :	Nõrk paine :
k.	nahka — —	naha
	tahku — —	tahu
	käsku — —	käsu
	usku — —	usu
	puhka — —	puha-ta
	oska — —	osa-ta
	tuiska — —	tuisa-ta,
s.	käsi — —	käe
	süsi — —	söe
	lüsi — —	löe
t.	tahti — —	tahi
	lehte — —	lehe
	juhti — —	juhi
	nuhtle — —	nuhel-da
	kahtle — —	kahel-da.

Kõwa paine kolmanda wälte umbhealikud **k**, **p** ja **t** wajuwad nõrgas paines teisele wältele*) ja kirjutatakse siis ühekordselt.

Näit.:

Kõwa paine:	Nõrk paine:
kukk, kukke —	kuke
kapp, kappi —	kapi
kupp, kuppu —	kupu
rätt, rätти —	räti
wutt, wutti —	wuti
wokk, wokki —	woki

lükka — —	luka-ta
rutta — —	ruta-ta.

3. Sarnandus (assimilatio), kui kõwa paine **m** järele **b** ja **l**, ning **n** ja **r** järele **d** nõrgas paines omaks eeshealikuks muutuwad, s. o. **mb**-st saab **mm**, **ld**-st — **ll**, **nd**-st — **nn**, **rd**-st — **rr**. Näit.:

Kõwa paine:	Nõrk paine:
b. kumb — —	kumma
tõmba — —	tõmma-ta.

Nõrk paine :	Kõwa paine :
k. mähe —	mähke
puhe —	pubke
pisut —	pisku
puhi —	pühki-da
kisu —	kisku-da
nuusi —	nuuski-da.

t. puhas —	puhta
ehe —	ehte
uhe —	uhte
tohi —	tohti-da
wahi —	wahti-da.

Nõrga paine teise wälte umbhealikud **k**, **p** ja **t** tõusewad kõwas paines kolmandale wältele*) ja kirjutatakse siis kahekordselt.

Näit.:

Nõrk paine:	Kõwa paine:
lake —	lakke
tõke —	tõkke
løpe —	løppe
ripe —	rippe
mõte —	mõtte
wõte —	wõtte

aga :

kukal —	kukla**)
waper —	wapra
tütär —	tütre
riku —	rikku-da
lepi —	leppi-da.

3. Teisendus (dissimilatio), kui nõrgas paines puuduwad umbhealikud **b** ja **d** kõwas paines jälle oma koha peale tagasi tulewad. Näit.:

Nõrk paine:	Kõwa paine:
b. lammas —	lamba
hammas —	hamba
sammas —	samba

*) Mis siin **l**, **p** ja **t** kohta üteldud, maksab ka **l**, **m**, **n**, **r** ja **s** kohta, üksnes selle wahega, et praegune kirjawiis wiimaste juures teise ja kolmanda wälte wahet ühtegi wahet ei tee.

**) Õigem oleks: kuffla, wappra jne. kirjutada.

Kõwa paine :	Nõrk paine :
d. wald — — walla	
kuld — — kulla	
pind — — pinna	
hind — — hinna	
kord — — korra	
mulda — — mulla-ta	
lenda — — lenna-ta	
korda — — korra-ta.	

4. Pehmendus (emollitio), kui 1) kõwa paine kõwad umbhealikud **p**, **t** ja **k** nõrgas paines pehmeteks s. o. **b**-ks, **d**-ks ja **g**-ks muutuvad; 2) kui **b w**-ks, **d** ja **g j**-ks muutuvad. Näit.:

Kõwa paine:	Nõrk paine:
1. p—b halpi — halbi	
kimpu — kimbu	
hoopi — hoobi	
kaupa — kauba	
rüüpa — rüüba-ta.	
t—d lauta — lauda	
laata — laada	
tinti — tindi	
oota — ooda-ta.	
k—g tarka — targa	
hulka — hulga	
pilku — pilgu	
pilka — pilga-ta.	
2. b—w leiba — leiwa	
tiib — tiywa	
kurba — kurwa	
urba — urwa	
kaeba — kaewa-ta.	
d—j pada — paja	
sada — saja	
sõda — sõja.	
g—j selga — selja	
härja — härja	
poega — poja	
aega — aja.	

Nõrk paine :	Kõwa paine :
d. kallas — kalda	
kolle — kolde	
kinnas — kinda	
anne — ande	
warras — warda	
wõrre — wõrde	
anna — anda	
murra — murda.	

4. Kõwendus (induratio), kui 1) nõrga paine pehmed umbhealikud **b**, **d** ja **g** kõwas paines kõwadeks s. o. **p**-ks, **t**-ks ja **k**-ks muutuvad; 2) kui **w b**-ks muutub. Näit.

Nõrk paine:	Kõwa paine:
b—p pilbas — pilpa	
kaabe — kaape	
saabas — saapa	
sõber, (sõbra) sõpra	
loobi — loopi-da	
d—t kõide — kõite	
täide — täite	
wiide — wiite	
karda — karta	
g—k kõlgas — kõlka	
küngas — künka	
urgas — urka	
kingi — kinki-da	
w—b teiwas — teiba	
warwas — warba.	

Lisamärkus. Nagu näitustest selgub, ei ole kõwendamine muud kui ümberpööratud nõrgendamine, seega: pikendus — ümberpööratud lühendus, rohkendus — ümberpööratud vähendus jne.

Ainult õppimise kergituseks on sünn mõlemad, kõwendamine ja nõrgendamine, teine teise wasta üles seatud.

Kordavad küsimused.

1. Misjugused jaod on sõnas tähele panna? 2) Mis nimetatakse sõna juureks, mis tuletuslõpuks, mis muute lõpuks? 3) Mitmesübilised on Eesti keele sõna juured? 4) Misjuguseid sõnu hüütakse juuresõnadeks? 5) Misjuguseid sõnu nimetatakse tüvisõnadeks? 6) Misjugustes sõnades on juur ja tüvi üks ja seesama? 7) Mitmesjugused võivad sõna tüved olla? 8) Misjuguses käändes on painumata nominatiivi tüvi puhtalt leida? 9) Millal on painumata nominatiivi tüvi ka nimetavas puhtalt leida? 10) Misjuguses käändes on painumata ajasõnade tüvi puhtalt? 11) Mitu painet on painumatel sõnadel? 12) Misjugustes käänetes on painumate tüved kõige kergemalt leida? Näitused! 13) Kust leiame painumate ajasõnade nõrga ja kõva paine kõige kergemalt kätte? 14) Mis hüütakse tüve alghealikuks, seeshealikuks, lõpphealikuks? Näitused! 15) Mitmesjugune võib painutamine olla? 16) Mis on a) lühendus, b) pikendus? Näitused! 17) Mis on: a) vähendus, b) rohendus? Näitused! 18) Mis on: a) jarnandus, b) teifendus? Näitused! 19) Mis on: a) pehmendus, b) kõvendus? Näitused!

§ 14. Käänamisest üldiselt.

1. 70. Eesti keele nominatel on ainsuses kui ka mitmuses 15 käänet. Iga kääne vastab ise küsimuse peale. Gluga asjade juures küsitakse sõnadega: **kes** — **keda** — **kelle** jne.; eluta asjade juures küsitakse: **mis** — **mida** — **mille** jne.
71. **Ülesanne.** Opi järgmisest tabelist (lhf. 31) päha: 1) käänete nimed, 2) küsimused, mille peale iga kääne vastab, 3) käänete lõpud, 4) mõlemate näituste (leha, rätik) käänamine!
72. **Nimetaw** (nominativus) vastab küsimuste peale: **kes?** **mis?** Näit.:

Kes künnab? (Sulane — julased). Mis on raske? (Riivi — riivid).

Nimetawal ei ole ainsuses iseäralist ühildast lõppu, mitmuses on ta lõpp aga alati **d**, mis (ainsuse omastavas leitawa) sõnatüve külge liitub. Näit.:

hõbuse — hõbused, riide — riided, kapi — kapid.

Elitamärkus. Nagu tabelitest näha, on mitmuse märgid: **d**, **de**, **te**, **si** ja **i**, mis sõna tüve külge liituvad ja mille otsa siis veel käänete lõpud pannakse. **d** on mitmuse nimetawa märk, kuna **de**, **te**, **si** ja **i** kõigis teistes käänetes tüve ja käände lõpu vahel seisawad.

73. **Osastaw** (partitivus) vastab küsimuste peale **keda?** **mida?** Näit.:

Keda ja otjid? (Sulast — julaseid). Mida ja tahad? (Lauda — laudu).

Käänded:	Küsimused:	Lõpu d		Mäitused:	
		ainsuses.	mitmuses.	ainsuses.	mitmuses.
1. Nimetaw (nominativus).	kes? mis?	—	d	keha, rätif	kehad, rätifud
2. Osastaw (partitivus).	keha? mida?	a, e, i, u, d, t	a, e, i, u, id, sid,	keha, rätifut	kehasid, rätifuid
3. Sihitaw (accusativus).	kelle? mille?	nagu omastaw	nagu nimetaw	keha, rätifu	kehad, rätifud
4. Omaastaw (genitivus).	kelle? mille?	a, e, i, u, o	de, te	keha, rätifu	kehade, rätifute
5. Sisfütiklew (illativus).	kellesse? millesse? kuhu?	õse, a, e, i, u	de-õse, te-õse	kehasse, rätifusse	kehadesse, rätifutesse
6. Seesütiklew (inessivus).	kelles? milles? kus?	s	de-s te-s	kehas, rätifus	kehades, rätifutes
7. Seestütiklew (elativus).	kellest? millest? kust?	st	de-st, te-st	kehasst, rätifust	kehadesst, rätifutesst
8. Mafütiklew (allativus).	kellele? millele? kuhu?	le	de-le, te-le	kehale, rätifule	kehadele, rätifutele
9. Mafütiklew (adessivus).	kellel? millel? kus?	l	de-l, te-l	kehal, rätiful	kehadel, rätifutel
10. Mafütiklew (ablativus).	kellelt? millelt? kust?	lt	de-lt, te-lt	kehalt, rätifult	kehadeslt, rätifuteslt
11. Ilmaütiklew (caritivus).	kellelta? millelta?	ta	de-ta, te-ta	kehata, rätifuta	kehadesata, rätifutesata
12. Raasfütiklew (comitativus).	kellega? millega?	ga	de-ga, te-ga	kehaga, rätifuga	kehadesega, rätifutesega
13. Rajaw (terminativus).	kelleni? milleni?	ni	de-ni, te-ni	kehani, rätifuni	kehadeseni, rätifuteseni
14. Saaw (factivus).	kelleks? milleks?	ks	de-ks, te-ks	kehaks, rätifuks	kehadeseks, rätifuteseks
15. Olew (essivus).	kellena? millena?	na	de-na, te-na	kehana, rätifuna	kehadesena, rätifutesena

Osastawa lõpud on ainsuses kas tüvitätishealifud **a, e, i, u** või umbhealifud **d** ja **t**, mis sõna tüve külge liituvad, kus juures tüve lõpphealif sagedasti wälja kufub. Näit.:

wenda, kaste, keppe, wihku, maad, redelit; hobust, rebast.

Mitmuses on osastawa lõpud täishealifud **a, e, i** ja **u**, mis tüve külge, lõpphealifu asemele liituvad, ja liitsilbid **id** ja **üd**, mis puhta tüve külge seotakse. Täishealifute ees kufub **t ü w i t ä i s h e a l i f** wälja, kuna ta **id** ja **üd** ees enamasti seisma jääb. Näit.:

füsi — süsa, pinfi — pinfe, wenda — wendi, kihulase — kihula-
lasi, laewa — laewu, tuninga — tuningaid, redeli — redelid,
maja — majafid, mere — merefid.

Liisamärkus: Wanasti oli osastawa lõpp **da**, mis praegu ainult sõnas mõnda weel puhtalt alale on jäänud, kuna ta muidu kas **d**-ks ja **t**-ks on muutunud, ehk koguni ära kadunud. Näit. maada maida = maad, maid; õhtuda, õhtuida = õhtut, õhtuid; emada = ema.

74. **Sihitaw** (accusativus) wastab küsimuste peale: **kelle? mille?** Näit.:

Kelle kufus peremees ära? (Sulase — sulased.) Mille tegi rättspepp walmis? (Kuue — kuued).

Sihitawal on ainsuses alati ainsuse omastawa, mitmuses aga mitmuse nimetawa fuju.

75. **Omastaw** (genitivus) wastab niisama kui sihitawgi küsimuste peale: **kelle? mille?**, aga tema tähendus on hoopis teine. Ta nimetab seda, kelle oma, kelle päralt või kelle jagu midagi on. Näit.:

Kelle tuba see on? (Sulase — sulaste). Mille jalg see on? (Laua — laudade).

Omastawa lõpud on ainsuses tüvitätishealifud **a, e, i, u** ja **o**. Näit.:

wenna, hoolsa, naise, pingi, linnu, näo.

Mitmuse omastawa lõpud on: **de** ja **te**, mis enamasti ainsuse osastawas, harwasti omastawas, ette tulewa sõnatüve külge liituvad. Kui ainsuse osastaw täishealifuga või **d**-ga lõpeb, siis on mitmuse omastawa lõpp **de**, wälja arwatud kofutõmmatud ehk synkopeeritud tüwed, kus **de** asemel **te** seisab. Näit.:

- 1) wenda — wendade, kaste — kaste~~de~~,
jooki — jookide, wõrku — wõrkude;
- 2) poisfi — poiside, synkopeeritud: pois~~te~~,
heina — heinade, " heinte,
saksa — saksa~~de~~, " sakste.
- 3) maad — maade, puud — puude, head — heade.

Lõpeb aga ainsuse ofastaw t-ga, siis on mitmuse omastawa lõpp enamasti **te**, harvasti **de**. Näit.:

sulast — sulaste, mõtet — mõtete; aga:
imet — ime**de**, sammalt — sammalt**de**.

D m a s t a w a s seiswa sõnatüve põhjal sünnitatud mitmuse omastawad on:

istme — istmete,
sündsa — sündsate jne.

Lihamärkus: Omastawa lõpp oli wanasti **n**, mis praegu sõnas maantee weel leida on. Kus meie praegu **k ü l a** — **k ü l a de** ütleme, üteldi wanasti **külan** — **küladen**.

76. Kui üht sõna öieti käänata tahame, siis peame peale tema ainsuse **n i m e t a w a** ka tema **o f a s t a w a t** ja **o m a s t a w a t** nii hästi ainsuses kui ka mitmuses tundma. Teised käänded on, kui meil sõna tüvi ja tema mõlemad pained tuttawad, kerged sünnitada.

77. Sisiseütlem (illativus) wastab küsimuste peale: **kellesse?** **millesse?** **kuhu?** Näit.:

Kellesse see ei puutu? (Sulasesse — sulastesse). Millesse ehk kuhu tungis kuul? (Puusesse — puudesse). Kuhu läks isa? (Sinna).

Sisiseütlemal on ainsuses neli kaju: 1) Ta sünnib sel teel, et sõna tüwele, nagu see ainsuse omastawas olemas, lõpp **sse** juurde lisatakse. Näit.

tal — talu**sse**, jumala — jumala**ssse**, ašeme — ašeme**ssse**.

2) Tal on lõpp **de**, mis sõna tüwe kõwale painele, ilma tüwe täishealikuta, külge liitub. Näit.:

meele — meel**de**, kaane — kaan**de**, laane laan**de**.

3) Ta on ainsuse ofastawaga ühenäoline. Näit.:

linna, kappi, laata.

4) Ta on kolmandale wältele tõstetud sõnatüwi. Näit.:

koda — kotta, kuba — kuppu, mäge — mäfte.

Mitmuse sisseütlem on: **s õ n a t ü w i + m i t m u s e m ä r k s e** ehk **te + sse**. Näit.:

isa — isa**de** — isa**desse**, jõe — jõe**de** — jõe**desse**, kappi — kappi**de** — kappi**desse**, raamatu — raamatute — raamatute**desse**.

78. **Seesütlem** (inessivuse) lõpp on **s** (wanasti **ssa**). Ta wastab küsimuste peale: **kelles?** **milles?** **kus?** Näit.:

Kelles on ustawust leida? (Sõbras — sõprades). Kus elawad talad? (Sões — jõgedes).

79. **Sesstütlewa** (elativuse) lõpp on **st** (enne **sta**). Ta vastab küsimuste peale: **kellest? millest? kust? Näit.:**
 Kellest ja räägid? (Sulastest — julastest). Millest ja aru ei saa? (Ülesandest — ülesannetest). Kust tuleb suits? (Ahjust — ahjustest).
80. **Alaleüttelewa** (allativuse) lõpp on **le** (wanasti **lle**). Ta vastab küsimuste peale: **kellele? millele? kuhu? Näit.:**
 Kellele ja andsid? (Wemmale — wendadele). Kuhu läks julane? (Heinamaale).
81. **Alalüttelewa** (adessivuse) lõpp on **l** (enne **lla**). Ta vastab küsimuste peale: **kellel? millel? kus? Näit.:**
 Kellel on jõudu? (Mehel — meestel). Millel on jaod? (Lambil — lampidel).
82. **Alaltüttelewa** (ablativuse) lõpp on **lt** (enne **lta**). Ta vastab küsimuste peale: **kellelt? millelt? kust? Näit.:**
 Kellelt ja raha laenasid? (Wenalt — wendadelt). Millelt ehk kust tuli pere? (Heinamaalt.)
- II. 83. Sisseüttelew, seesüttelew, seestüttelew, alaleüttelew, alalüttelew ja alaltüttelew tähendawad sagedasti **kohta**, sellepärast hüütakse neid **kohakääneteks** (casus loci). Esiimesed kolm: sisseüttelew, seesüttelew ja seestüttelew nimetawad koha wõi olewuse sisemist poolt, neid nimetatakse sellepärast **sisemisteks kohakääneteks** (casus loci interioris). Wiimased kolm: alaleüttelew, alalüttelew ja alaltüttelew tähendawad asja wõi olewuse wälimist ruumi, sellepärast on nende ühildane nimi **wälimised kohakäänded** (casus loci exterioris).
84. **Ilmaüttelewa** (caritivuse) lõpp on **ta** (enne **tta**). Ta vastab küsimuste peale: **kelleta? milleta? ja tuleb enamasti ees sõna „ilma“ kaasa ette. Näit.:**
 Kelleta ehk ilma kelleta ta tuli? (Wenmata — wendadeta). Milleta ta on? (Raamatuta — raamatuteta).
85. **Kaasaüttelewa** (comitativuse) lõpp on **ga**, endine sõna „kaasa“. Ta vastab küsimuste peale: **kellega? millega? Näit.:**
 Kellega ta läks? (Wenaga — wendadega). Millega ja lõid? (Noaga — nugadega).
86. **Rajawa** (terminativuse) lõpp on **ni**. Ta vastab küsimuste peale: **kelleni? milleni? kust ehk millest saadik? Näit.:**
 Kelleni ja ära küüsid? (Saanini). Milleni ehk kust saadik ulatab lõis? (Puuni — puudeni).

87. **Saama** (factivuse) lõpp on **ks** (enne **kst**). Ta vastab küsimuste peale: **kelleks? milleks?** Näit.:

Kelleks ta sulle oli? (Naks). Milleks ja odrad jahvatad? (Tanguks — tangudeks).

88. Kõik käänded **ainfuses** **seesütlewast** (inessivusest) ja **mitmuses** **sisseütlewast** (illativusest) funi **saamani** (factivuseni) sünniwad alati nende lõppude liitmise teel **omastawates** (genitivustes) ettetulewa sõnatüwe külge.

89. **Olew** (essivus) vastab küsimuste peale: **kellena? millena?** Näit.:

Kellena ja linnas elajid? (Kaupmehena). Millena pole puid enam võimalik painutada? (Palkidena).

Olewa lõpp **na** liitub ainsuses **osastawas** ette tulewa sõnatüwe külge, kui nimetatud kääne tüwetaishealifuga lõpeb, muidu aga — **osastawas** ettetulewa sõnatüwe külge. Näit.:

1. **isana**, **kubuna**, **jõgena**, **nahtana**,
märgana, **mägena**, **leškana**, **wihkuna**.
2. **jääna**, **lumena** **räbalana**, **riidena**,
tüdrukuna, **lapsena**, **mehena**.

Mitmuses tuleb **olew** harvasti ette. Kui teda tarwitatakse, siis on tema tuletamise jaod: **sõnatüwi + mitmuse märk de ehk te + na**. Näit.:

isadena, **kubudena**, **wihkudena**, **riietena**, **juurtena**.

Ka mitmuse osastawa põhjal sünnitatult tuleb **olew** ette. Näit.:

juurina, **õisina**, **uusina**, **warfina**.

II. 90. Mitmuse käändeid — sisseütlewast peale — võib sagedasti ka nii sünnitada, et silpide **de** ja **te** asemele sõnatüwe ja käände lõpu wahel mitmuse osastawa lõpu täishealik, kui see **i wõi u** on, liitub. Näit.:

- 1) **hingi**: hingisse — hingis — hingist — hingile jne.
- 2) **laewu**: laewusse — laewus — laewust — laewule jne.
- 3) **madalaid**: madalaisse — madalais — madalaist — madalaile jne.
- 4) **puid**: puisse — puis — puist — puile — puil jne.

Sõnadest, kus mitmuse osastawa lõpud **a**, **e** ja **sid** on, pole mitte võimalik ilma silpide **de wõi te** wahel liitumata ennem nimetatud mitmuse käändeid sünnitada,

91. Mitmuse käändeid (sisseütlewast peale), kus sõna tüve ja lõpu wahel silbid **de** ehk **te** on, hüütakse **omastawalisteks**, kuna neid, kus **de** ja **te** asemel mitmuse osastawa lõpu täishealikud **i** ehk **u** on, **osastawalisteks** nimetatakse. Näit.:

O m a s t a w a l i s e d :   O s a s t a w a l i s e d :

Sisseütl.	madalatesse laewadesse	madalaisse laewusse
Seesütl.	madalates laewades	madalais laewus
Seestütl.	madalatest laewadest	madalaist laewust
Alaleütl.	madalatele laewadele	madalaile laewule
Alalütl.	madalatel laewadel	madalail laewul
Alaltütl.	madalateilt laewadelt	madalailt laewult
Ilmaütl.	madalate laewadeta	madalate laewuta
Kaasaütl.	madalate laewadega	madalate laewuga
Rajaw.	madalate laewadeni	madalate laewuni
Saaw.	madalateks laewadeks	madalaiks laewuks
Olew.	madalate laewadena	madalate laewuna

Ülesanne: Sünnita omastawalised ja osastawalised käanded järgmiste sõnade põhjal:

1) paelade — paelu, 2) armsate — armsaid, 3) õnnetute — õnnetuid!

92. Osastawaliste käänete sünnitamisel langeb sõnatüwi, kui see oma healikute poolest osastawas kõwas paines on, teistes käänetes nõrgale painele. Näit.:

Osast. rindu, jalgu. Teised käanded: rinnusse, jalusse, rinnus, jalus jne.

Kirjas on soovitawam omastawalisi käändeid tarwitada, — nende sünnitamine on lihtsam ja üleüldlikum.

93. Kõiki nominaid wõib nende käänamise järele neljaks käänatuseks (declinationiks) jaotada. Üksikute käänatuste tundemärgid on **ainsuse osastawa** ja **mitmuse omastawa** lõpud.

I. **käänatuse** sõnadel on **ainsuse osastawa** lõpp **täishealik (a, e, i, u)**, **mitmuse osastawa** lõpp **de**, kokkutõmmatud ehk synkopeeritud sõnades aga **te**. Näit.:

1) kera — kerade,
mäge — mägede,
sööki — söökide,
wõrku — wõrkude,

2) oksa — oksade, synkopeeritud: okste,
saksa — saksade   „   sakste
poissi — poisside   „   poiste
seina — seinade   „   seinte.

II. **käänatuse** sõnadel on **ainsuse osastawa lõpp d**, **mitmuse omastawa lõpp de**. Näit. :

maad — maade,
ööd — ööde.

III. **käänatuse** sõnadel on **ainsuse osastawa lõpp on t**, **mitmuse omastawa lõpp de**. Näit. :

kõnet — kõnede,
herrat — herrade.

VI. **käänatuse** sõnadel on **ainsuse osastawa lõpp t**, **mitmuse omastawa lõpp te**. Näit. :

wärawat — wärawate,
harakat — harakate.

Kordawad küsimused.

- I. 1. Millal seisawad nominad ainsuses, millal mitmuses? 2. Mis on käänamine? 3. Mitu käänet on Eesti keele nominatel? Nimetad! 4. Ütle, misjuguste küsimuste peale iga käänestab! 5) Nimeta kõikide käänete lõpud: a) ainsuses, b) mitmuses! 6. Misjuguste käände jarnane on sihitaw (accusativus) ainsuses, mille jarnane — mitmuses? 7. Misjugusteid käändeid pead igast sõnast tundma, kui teda õieti tahad käänata? 8. Mis on mitmuse omastawa lõpp? Millal on mitmuse omastawal lõpp **de**, millal **te**? 9. Mitu kuju on ainsuse sisseüttelewal? Näitused! 10. Misjugusteid käändeid hüüdatakse **kohakääneteks**? 11. Kuidas sünnib olew ainsuses, kuidas mitmuses. II. 12. Missuguseid mitmuse käändeid hüütakse omastawalisteks, missuguseid osastawalisteks? 13. Mis sünnib mitmuse osastawas kolmandal wälitel seiswa sõnatüwega osastawaliste käänete tuletamisel? 14. Mitmesse käänatusesse jugunewad nominad? 15. Nimeta iga käänatuse tundemärgid!

§ 15. Gjimine käänatus.

A. Painumata sõnad.

II.94. Ainsuse nimetaw, osastaw ja omastaw on ühenäolised. Mitmuse osastawa lõpp **sid** ehk **u**. Näit. :

a) Nim.	ema	— emad	b) kana	— kanad
Osast.	ema	— emasid	kana	— kanu
Omast.	ema	— emade	kana	— kanade
Sisseütl.	emasse	— emadesse.*)	kanasse	— kanadesse.

Nii k ä ä n a :

a) kaja, keha, kera, nina, hani, lõwi, karu, onu, nisu, paju.
Sõnadel <suwi> ja <tüwi> on peale nimetawa kõigis teistes
käänetes **i** asemel **e**.

b) kala, kõwa, lina.

Sõnadel <kiwi> ja <muna> on mitm. osastaw <kiwa> ja
<mune>. Sõnal <püha> on mitm. osastaw, kui ta inimesi
tähendab <pühasid>, muidu aga <pühi>.

B. Painuwad sõnad.

95. Esimene liik: nõrgendamine.

Ainsuse nimetaw ja osastaw on **kõwas**,
omastaw nõrgas paines.

	Lühendus	ja	wähendus.
a) Nim.	kuul — kuulid	b) linn	— linnad
Osast.	kuuli — kuulisid	linna	— linnasid, linnu
Omast.	kuuli — kuulide	linna	— linnade
Sisseütl.	kuuli — kuulidesse — (kuulisse.)	linna	— linnadesse.

Nii k ä ä n a :

a) kuur, saan, kaan, troon, tool, kool, saal.

Lõppealik ehk tüwe täishealik **a:**

jaam, jäär, pöör.

Synkopeeritud mitm. omastawaga:

hein (heinte), sein (seinte), kaer (kaerte).

b) winn, kell.

Lõppealik **e**, mitm. osast. **sid** ehk **i**:

tamm, nõmm, hirw, järw, sarw.

Lõppealik **u**, mitm. osast. **sid** ehk **a**:

lõmm, samm, kirst, kops.

*) Teised käänded on käänamise tabeli järele (punkt 69) kerged juurde lisada.

Lõpphealik **e**, mitm. osast. **i** ehk **sid**.

lesk, kask, põsk, wash, kuusk, sääsk.

Lõpphealik **u**, mitm. osast **sid** ehk **e**.

muhk, puhk, rõhk, tahk, wihk, usk, käsk.

d) mitm. osast. **sid**:

koht, luht, piht.

Lõpphealik **e**, mitm. osast. **i**:

laht, leht, täht, rehi (rehte, rehe).

Lõpphealik **i**, mitm. osast. **sid** ehk **a**:

jaht, juht, siht, waht.

Lõpphealik **u**, mitm. osast. **sid**:

kõht, waht, rohi (rohtu — rohu).

Sõnas «kuub» kukub **b** wälja:

kuub — kuube — kuue.

98. Umbhealikud **b**, **d** ja **g** kukuwad wälja, **i** muutub **e**-ks, **u** — **o**-ks, ainsuse sisseüttele **al pp, tt, kk** järeltulewa tüwetäishealikuga. Näit.:

a) Nim.	tuba — toad	b) rida — read
Osast.	tuba — tubasid	rida — ridasid
Omast.	toa — tubade	rea — ridade
Sisseütl.	tuppa — tubadesse.	ritta — ridadesse.

Nii kääna:

a) kubu — koo.

b) madu — mao, wedu — weo, pidu — peo.

Sõnadest «madu» ja «wedu» sünnitatakse ains. sisseütl. korrapäralise lõpu **sse**-ga:

maosse, weosse.

Sõna «pidu» käänatakse ka ilma nõrgendamata. Näit.:

Nim. pidu — pidud, osast. pidu — pidusid, omast. pidu — pidude.

c) Nim.	nägu — näod
Osast.	nägu — nägusid
Omast.	näo — nägude
Sisseütl.	näkku (näosse) — nägudesse.

Nii kääna:

lugu — loo, sugu — soo, tegu — teo, jagu — jao, magu — mao, nuga — noa, wiga — wea, siga — sea, lagi — lae, mägi — mäe, regi — ree, tugi — toe, wägi — wäe.

99. Sarnandus.

Kõwa paine **ld**, **nd** ja **rd** asemel on nõrgas paines **ll**, **nn**, **rr**. Näit.:

a) Nim.	wald — wallad	b) rand — rannad
Osast.	walda — waldasid, waldu	randa — randasid, randu
Omast.	walla — waldade	ranna — randade
Sisseütl.	walda — waldadesse.	randa — randadesse.

Nii kääna:

- a) kild, kuld, muld, sild, süld, tõld, põld (põllu).
 b) hind, mänd, pind, pund, rind, wend (sisseütl. wennasse)
 känd (kännu).
 c) Nim. mõrd — mõrrad
 Osast. mõrda — mõrdu — mõrdasid
 Omast. mõrra — mõrdade
 Sisseütl. mõrda — mõrdadesse.

Nii kääna:

kard, kord, murd (murru).

100. Pehmendus.

- 1) Kõwa paine **p, t, k** asemel on nõrgas paines **b, d, g**.
 2) Kõwa paine **b** asemel on nõrgas paines **w, d** ja **g** asemel **j**. Näit.:

a) Nim.	kaup — kaubad	b) laat — laadad
Osast.	kaupa — kaupasid	laata — laatasid, laatu
Omast.	kauba — kaupade	laada — laatade
Sisseütl.	kaubasse — kaupadesse.	laata — laatadesse.

Nii kääna:

- b) waip, pump. Lõpphealik **i**: hoop, nõöp, roop; halp, karp, kilp, sirp. Lõpphealik **u**: hilp, kirp, temp, b) noot, piit, riit, ait, laut, hurt. Lõpphealik **i**: koot, küüt, niit, noot, paat, pliit, sööt, waat; kant, kont, hunt, lint, part, pant, rent, tont; eit (eide). Lõpphealik **u**: joot, mõõt, ruut, koit, loit.
 c) Nim. hulka — hulgab
 Osast. hulka — hulkasid, hulke
 Omast. hulga — hulkade
 Sisseütl. hulka — hulkadesse.
 d) leib — leiwad
 leiba — leibasid, leibu
 leiwa — leibade
 leiwasse — leibadesse.

Nii kääna:

- c) look, munk, nurk; mitm. osast. sid ja u: paik, malk, nõrk, palk, tark, tilk, Wirk. Lõpphealik **i**: jook, söök, hark, märk, palk, telk. Lõpphealik **u**: polk, wälk, wõrk. d) tiib; mitm. osast. sid ja e: kurb, urb.
 e) Nim. koda — kojad
 Osast. koda — kodasid
 Omast. koja — kodade
 Sisseütl. kotta — kodadesse.
 f) märg — märjad
 märga — märgi, märgasid
 märja — märgade
 märga — märgadesse.
 märjasse —

101. Teine liik: kõwendamine.

Ainsuse nimetaw ja omastaw on nõrgas, osastaw kõwas paines. Näit.:

a) Nim.	lodi — lodjad	b) sõber	— sõbrad
Osast.	lotja — lotju, lotjasid	sõpra	— sõpru, sõprasad
Omast.	lodja — lotjade	sõbra	— sõprade
Sisseütl.	lotja — lotjadesse.	sõbrasse	— sõpradesse.

Nii kääna:

a) padi, lubi; hari, kari, kiri, kuri, kuhi, mari, nali, ori, põhi, sari, turi, wari, ahi (ahju); b) ader, oder, põder, puber. Weel: latw (latwa, ladwa), ritw (ritwa, ridwa).

Kordawad küsimused.

- II. 1) Missugused ainsuse käänded on I. käänatuse painumata sõnades ühe-
noolised? Näitused!
- 2) Nimeta, I. käänatuse sõnu, mille juures: a) lühendus, b) wähendus,
c) sarnandus, d) pehmendus ette tuleb!
- 3) Nimeta, I. käänatuse sõnu, mille juures kõwendus ette tuleb!

§ 16. Teine käänatus.**Painuwad sõnad.**

II.102. a) Nim.	luu — luud	b) töö	— tööd
Osast.	luud — luid	tööd	— töösid
Omast.	luu — luude	töö	— tööde
Sisseütl.	luusse — luudesse.	töösse	— töödesse.

Nii kääna:

a) muu, puu, maa, hea (mitm. osast. häid), pea (mitm. os. päid; ainsuse sisseütlew päha); b) kuu, prii, puu, soo, suu (ains. sisseütl. suhu) süü, tee, wöö, sui, wõi.

- c) Nim. meri — mered
Osast. merd — meresid
Omast. mere — merede
Sisseütl. meresse (merde) — meredesse.

Nii kääna:

weri, tuli, uni, mõni (ains. osast. mõnda), lumi (ains. os. lund).

Kordaw küsimus.

- II. Nimeta sõnu, mis II. käänatuse järele lähewad!

§ 17. Kolmas käänatuse.

A. Painumata sõnad.

103. II. Nim. kõne — kõned
 Osast. kõnet — kõnesid
 Omast. kõne — kõnede.
 Sisseütl. kõnesse — kõnedesse.

Nii kääna:

ime, mure, pale, pere, rahe, wahe, wale, herra, papa, mamma, Anna, Liisa, rubla; palju, Aadu, Anu, kroonu, neiu, peiu.

B. Painuwad sõnad.

104. Ainsuse nimetaw ja osastaw nõrgas, omastaw kõwas paines.

Kõwendus:

- Nim. akan — aknad
 Osast. akant — aknaid
 Omast. akna — akande
 Sisseütl. aknasse — akandesse.

Nii kääna:

katal, koonal, küünal, küünar, peenar, tungal, wästar; tütar (tütart, tütre)

Teisendus.

- Nim. sammal — samblad
 Osast. sammalt — samblaid
 Omast. sambla — sammalde
 Sisseütl. samblasse — sammaldesse

Nii kääna:

remmal, wemmal; kämmel (kämmelt, kämble), kannel (kannelt, kandle), põial (pöialt, pöidla).

Lisamärkus: Kõigist pkt. 104 all seiswatest sõnadest võib mitmuse omastawat ja ka kõiki teisi mitmuse käändeid ainsuse omastawas seiswa sõna tüwe põhjal lõpu te juurde liitumise teel sünnitada, nõnda et kõiki neid sõnu ka IV. käänatüsesse võib arvata.

- Näit. akna — aknate
 küünla — küünlate
 sambla — samblate
 kandle — kandlete.

Kordawad küsimused.

- II. Nimeta III. käänatuse sõnu, mille juures: a) kõwendus, b) teisendus ette tuleb?

§ 18. Meljaš fäänatus.

A. Painumata sõnad.

105. a) Nim. õpetaja — õpetajad b) humal — humalad
 Osast. õpetajat — õpetajaid humalat — humalaid
 Omast. õpetaja — õpetajate humala — humalate
 Sisseütl. õpetajasse — õpetajatesse humalasse — humalatesse

Nii kääna:

a) armastaja, lunastaja, Arulu, malewa, aasta, lõuna; õhtu, armetu, hooletu.

Lõpphealik e: haige, julge, kerge, sügise. b) jumal, rumal, kawal, helin, kolin, usin, oraw, igaw, armastaw, kübar, kammits, isand, auus, ilus.

Lõpphealik i: (mitm. osast. id): kabel, pudel, paber, amet, weerand, wikat, miljon, Jakob, kanep, (kurat — kuradid, kuradi — kuradite).

Lõpphealik u: lahing, leping, isak, joodik, kirik, männik, pealik.

106. a) Nim. ilwes — ilweseid b) karjane — karjased
 Osast. ilwest — ilweseid karjast — karjaseid
 Omast. ilwese — ilweste karjase — karjaste
 Sisseütl. ilwessesse — ilwestesse karjasesse — karjastesse

Nii kääna:

a) jalas, harjas, kütis, terwis, jalus, kohus, sõrmus.

d.) alune, hobune, rebane, sulane, tigane

107. a) Nim. muldne — muldsed b) hale — haledad
 Osast. muldset — muldseid haledad — haledaid
 Omast. muldse — muldsete haleda — haledate
 Sisseütl. muldsesse — muldsetesse haledasse — haledatesse

Nii kääna:

a) kuldne, raudne, kaudne, keelne, orgne, pikne, waikne, hõlgne.

b) hele, hõbe, jahe, jõle, kibe, kole, lage, mahe, pime, tige, tume.

108. a) Nim. ase — asemed b) harakas — harakad
 Osast. aset — asemeid harakat — harakaid
 Omast. aseme — asemete haraka — harakate
 Sisseütl. asemesse — asemettesse harakasse — harakatesse.

Nii kääna:

a) habe, lade, pide, side, säde, süda (südant, südame).

b) elajas, elukas, juurikas, kadakas, karikas, kasukas, kuningas, latikas, maasikas, põrnikas.

109. a) Nim. waagen — waagnad b) tuhkur — tuhkrud
 Osast. waagnat — waagnaid tuhkrut — tuhkruid
 Omast. waagna — waagnate tuhkru — tuhkrute
 Sisseütl. waagnasse — waagnatesse tuhkrusse — tuhkrutesse

Nii kääna:

b) kaaren, kindel, koorem, korsten, nukker (nukrat — nukra)
 poogen, weider Lõpphealik i: aader (aadrit) hõöwel, ingel,
 jünger, kahwel, keiser, kringel, Piibel, pähkel, rüütel, tohter
 toober, b) suhkur, nahkur, junkur, kangur, kukkur (kukrut,
 kukru).

110. a) Mim. kogudus — kogudused b) eestlane — eestlased
 Osast. kogudust — kogudusi eestlast — eestlasi
 Omast. koguduse — koguduste eestlase — eestlaste
 Sisseütl. kogudusesse — kogudustesse eestlasesse — eestlastesse,

Nii kääna:

b) alandus, armastus, iludus, kirjandus, osawus, ahnus, algus,
 lahkus, orjus, rahvus, sõprus jne.

b) soomlane, wenelane; kosilane waenlane; abiline, armuline,
 rammuline, waewaline, esimene, inimene, elamine, olemine;
 armuline, eidokene, kaunikene, päikene; haruldane, hõbedane,
 minewane, tulewane, igawene, ümmargune jne.

B. Painuwad sõnad.**Esimene liik: nõrgendamine.**

111. Ainsuse nimetaw ja osastaw on kôwas, omastaw nõrgas paines.

Lühendus.

- a) Mim. meel — meeled b) kaas — kaaned
 Osast. meelt — meeli kaant — kaasi
 Omast. meele — meelte kaane — kaante
 Sisseütl. meelde — meeltesse kaande — kaantesse

Nii kääna:

a) hool, heal, joon, keel, koor, nool, noor, pool, saar, soon,
 suur, tuul. b) küüs, laas, lääs.

Märkus: Ainsuse sisseütleva lõpu <de> asemel tarwitatakse ka korrapäralist lõppu <sse>. Näit.: meelesse hoolesse keelesse.

Wähendus.

112. a) Nim. uus — uued b) käsi — käed
 Osast. uut — uusi kätt — käsa
 Omast. uue — ute kae — käte
 Sisseütl. uude — utesse kätte — kätesse.

Nii kääna:

a) wiis, kuus, köis, õis, täis. Sõnad; mees, laps, uks jne, kää-
 natakse nii: ainsuses: mees, meest, mehe, mehese; laps,
 last, lapsē, lapsesse; uks, ust, ukse, ukseesse; mitmuses: mehed,
 mehi, meeste; lapsed lapsi, laste; ukсед, ukxi, uste; b) esi,
 mesi, tõsi, wesi, lüsi (lütt, löe) süsi (sütt, söe.)

113. Sarnandus tuled ette sõnades: kōrs, õis, wars, pars.

Näit. Nim. kōrs — kōrred
 Osast. kōrt — kōrsi
 Omast. kōrre — kōrte
 Sisseütl. kōrresse — kōrtesse.

114. **Teine liik:** kõwendamine.

Ainsuse nimetaw ja osastaw on nõrgas, omastaw — kõwas paines.

Pikendus.

a) Nim.	hoone	—	hooned	b) oinas	—	oinad
Osast.	hoonet	—	hooneid	oinast	—	oinaid
Omast.	hoone	—	hoonete	oina	—	oinaste
Sisseütl.	hoonesse	—	hoonetesse	oinasse	—	oinastesse.

Nii kääna:

a) laine, paine, kiire, rooste, paise, paiste, b) säinas, mais, taewas, räästas, wooras, wõeras, toores, õõnes, kaunis.

Rõhkendus:

115.	a) Nim.	kääne	—	käänded	b) mähe	—	mähked
	Osast.	käänet	—	käändeid	mähēt	—	mähkeid
	Omast.	käände	—	käänete	mähke	—	mähete
	Sisseütl.	käändesse	—	käänetesse	mähkesse	—	mähetesse

Nii kääna:

lahe, uhe, puhas (puhast, puhta), kohus (kohut, kohtu), waher (wahert, wahtra), aher (ahert, ahtra); mitm. omast.: puhtate, kohtute, wahtrate, ahtrate;

b.) mõte, ike (iket, ikke); nii: lahke, äke, tõke; lõpe (lõpet, lõppe), nii: ripe.

116.	Nim.	rukis	—	rukkid
	Osast.	rukist	—	rukkid
	Omast.	rukki	—	rukiste
	Sisseütlev.	rukkisse	—	rukistesse
	Seesütlev.	rukkis	—	rukistes.

Nii kääna:

okas, rikas, mätas (mätast, mätta).

117. **Teisendus.**

a)	Nim.	lammast	—	lambad	b)	wanne	—	wanded
	Osast.	lammast	—	lambaid		wannet	—	wandeid
	Omast.	lamba	—	lammaste		wande	—	wannete
	Sisseütl.	lambasse	—	lammastesse		wandesse	—	wannetesse

Nii kääna:

a) hammas, sammas,
b) anne, kolle, murre, purre, wõrre.

118.	Nim.	kallas	—	kaldad
	Osast.	kallast	—	kaldaid
	Omast.	kalda	—	kallaste
	Sisseütl.	kaldasse	—	kallastesse.

Nii kääna:

kinnas, warras; õnuis (õnnist, õndsas), sünuis (sünnist, sündsas), mitm. omast.: õndsate, sündsate.

119. **Kõwendus.**

a)	Nim.	kaabe	—	kaaped	b)	saabas	—	saapad
	Osast.	kaabet	—	kaapeid		saabast	—	saapaid
	Omast.	kaape	—	kaabete		saapa	—	saabaste
	Sisseütl.	kaapesse	—	kaabetesse		saapasse	—	saabastesse.

Nii kääna:

- a) kraabe, raibe, beide, kõide, laide, peide, täide, waade, wiide, tilge, tõlge, tärge; b) koobas, kääbas, abras, pilbas, tõbras, kobras, laegas, kungas, kõlgas.

120. a) Nim. piste — pisted b) iste — istmed
 Osast. pistet — pisteid istet — istmeid
 Omast. piste — pistete istme — istmete
 Sisseütl. pistesse — pistetesse istmesse — istmetesse.

Nii kääna:

- a) kaste, katse, kutse; ahne, ihne; palwe, tarwe, terwe; b) aste, tõste, seitse; liige (liiget, liikme); pikenduse alla käiwad sõnad: sõõre, woole; wõti (wõtit, wõtme), mitu (mitut, mitme), seeme (seemet, seemne).

121. Nim. armas — armsad
 Osast. armast — armsaid
 Omast. armsa — armsate
 Sisseütl. armsasse — armsatesse.

Nii kääna:

walwas, hirmus, tähtis; pikenduse alla käiwad sõnad: hoolas, woolas, kuulus, ainus; ärgas (ärgast, ärksa), hõlbus (hõlbust, hõlpsa).

Lisamärkus. 1.) Neis neljanda. käänatuse sõnades, mille tüwe täishealik e on, kukub see e mitmusse osastawas rahwa suus väga sagedasti wälja, nõnda et lõpu eid asemele id astub. Näit.:

haigeid — haigid,
 julgeid — julgid
 hobuseid — hobusid
 muldseid — muldsid
 mõtteid — mõttid
 andeid — andid
 tütreid — tütrid
 asemeid — asemid
 kõiteid — kõitid
 seemneid — seemnid jne.

Sellepärast on mitmed keeleteadlased, näit. E. Ahrens ja Dr. I. Hurt, selle poolt, et ka kirjakeeles lõpu eid asemel id tuleks kirjutada. Aga eid näib omale ju nii suure kodanikuõiguse pärinud olemat, et tema kirjakeelest wälja ajamine väga raske saab olema. Peale selle tuleb tähele panna, et lõppu id tarwitades nimisõna ja temast lõpu ne abil sünnitatud omadussõna mitmuse osastawate wahel ära kaob. Näit.:

ema — emasid   aga   emane — emaseid
 isa — isasid   "   isane — isaseid
 paju — pajusid   "   pajune — pajuseid jne.

Kui aga **eid** asemel **id** peaksime kirjutama, siis oleksivad mitmuse osastawad sõnadest:

ema ja emane — **emasid**
 isa „ isane — **isasid**
 paju „ pajune — **pajusid** jne.

2) Täwe tähshealik **i** kukub aga mitmuse osastawa lõpu **id** ees ikka wälja. Näit.:

weski + id oleks **weskiid** kirjutatakse aga: **weskid**
 woodi + id „ **woodiid** „ „ **woodid**
 pudeli + id „ **pudeliid** „ „ **pudelid**
 rüütli + id „ **rüütliid** „ „ **rüütliid** jne.

Johann Hornung, Uue testamendi tõlkija ja meie wana kirjawiisi isa, kisjutas omal ajal aga küll **weskiid**, **wodiid** jne.

Kordawad küsimused.

II. 1. *Nimeta neljanda käänatuse painumata sõnu, millel mitmuse osastawa lõpp a.) id, b.) si on: 2.) Nimeta IV käänatuse sõnu, mille juures a) lühendus, b) wähendus, c) sarnandus ette tuleb. 3) Nimeta IV käänatuse sõnu, mille juures a) pihendus, b) rohkendus, c) teisendus, d) kõwendus ette tuleb.*

§ 19. Omadussõna ja nimisõna ühes käänamine.

II. 122. Kui omadussõna ja nimisõna üheskoos käänatakse, siis on omadussõna ilma ütlewal, kaasaüttelewal, rajane wal ja olewal omastawa nägu, muidu on tal need samad lõpud, mis nimisõnalgi. Näit.:

a)	Ainsuses.	Mitmuses.
Nim.	ilus tuba	ilusad toad
Osast.	ilusat tuba	ilusaid tubasid
Sht.	ilusa toa	ilusad toad
Omast.	ilusa toa	ilusate tubade
Sisseütl.	ilusasse tuppa	ilusatesse tubadesse
Seesütl.	ilusas toas	ilusates tubades
Seestütl.	ilusast toast	ilusatest tubadest
Alaleütl.	ilusale toale	ilusatele tubadele
Alalütl.	ilusal toal	ilusatel tubadel
Alaltütl.	ilusalt toalt	ilusatelt tubadelt
Ilmaütl.	ilusa toata	ilusate tubadeta
Kaasaütl.	ilusa toaga	ilusate tubadega
Rajaw.	ilusa toani	ilusate tubadeni
Saaw.	ilusaks toaks	ilusateks tubadeks
Olew.	ilusa tubana	ilusate tubadena

	Ainsuses.	Mit muses.	
b)			
Nim.	suur asi	suured asjad	
Osast.	suurt asja	suuri asju	
Sht.	suure asja	suured asjad	
Omast.	suure asja	suurte asjade	
Sisseütl.	suurde asjasse	suurtesse asjadesse ehk suurisse asjusse	
Seesütl.	suures asjas	suurtes asjades ehk suuris asjus	
Seestütl.	suurest asjast,	suurtest asjadest,	suurist asjust
Alaleütl.	suurele asjale,	suurtele asjadele,	suurile asjule
Alalütl.	suurel asjal,	suurtele asjadel,	suuril asjul
Alaltütl.	suurelt asjalt,	suurtelt asjadelt,	suurilt asjult
Ilmaütl.	suure asjata,	suurte asjadeta,	suuri asjuta
Kaasaütl.	suure asjaga,	suurte asjadega,	suuri asjuga
Rajaw.	suure asjani,	suurte asjadeni,	suuri asjuni
Saaw.	suureks asjaks,	suurteks asjadeks,	suuriks asjuks
Olew.	suure asjana,	suurte asjadena,	suuri asjana

Kääna nii:

armas sõber, kõrge mägi, kuulus kuningas.

Kordaw küsimus.

Missugustel omadussõna käänatel on nimisõnaga ühes käänamisel omastawa nägu? Näitused!

3fiklifi afeõnu käänatatse järgmisel wiisil :

S 20. Afeõnade käänamine.

Kääanded	1. ifil.		2. ifil.		3. ifil.	
	Ainsus :	Mitmus :	Ainsus :	Mitmus :	Ainsus :	Mitmus :
Rmt.	mina, ma	meie, me	šina, ša	teie, te	tema, ta	nemad, nad
Ofast.	mind	meid	šind	teid	teda	neid
Sht.	minu, mu	meie, me	šinu, šu	teie, te	tema, ta	nemad, nad
Dmst.	minu, mu	meie, me	šinu, šu	teie, te	tema, ta	nende
Sštl.	minuše	meiše	šinuše	teieše	temaše	nendesše, neiše
Sstl.	minus	meis	šinus	teies	temas	nendes, neis
Sfil.	minust	meist	šinust	teiest	temast	nendest, neist
Alaetl.	minule, mulle	meile	šinule, šulle	teile	temale, talle	nendele, neile
Alaüt.	minul, mul	meil	šinul, šul	teil	temal, tal	nendel, neil
Alaltl.	minult, mult	meilt	šinult, šult	teilt	temalt, taít	nendelt, neilt
Ilmtl.	minuta	meieta	šinuta	teieta	temata	nendeta
Kaastl.	minuga	meiega	šinuga,	teiega	temaga	nendega
Rjw.	minuni	meieni	šinuni	teieni	temani	nendeni
Sw.	minuks	meieks	šinuks	teieks	temaks	nendeks
Di.	minuna	meiena	šinuna	teiena	temana	nendena

- „Keegi“: keegi — kedagi — kellegi — kellegisje jne.
 „Muu“: muu — muud — muu — muusje jne.
 mitm. muud — muid — muude — muudesje jne.
 „Mitu“: (vaata pkt. 120)
 „Mõningas“: mõningas — mõningat — mõninga jne.
 mitm. mõningad — mõningaid — mõningate jne.
 „Mingifugune“: mingifugune — mingifugust — mingifuguse jne.
 mitm. mingifugused — mingifugused jne.
 „Kõik“: kõik — kõike — kõige — kõigesje jne.
 mitm. kõik — kõiki — kõiki — kõikide — kõikidesje —
 kõigisje — kõikides — kõigis jne.

Kordatu küsimus.

- I. 1) Millal käändub aješona „oma“, millal mitte? Näitused.

§ 21. Arvufõnade käänamine.

- I. 126. Ühefordseid põhjarvufõndid käänatakse järgmisel viisil:

üks — ühte — ühe; kaks — kahte — kahe; kolm — kolme — kolme; neli — nelja — nelja; viis — viit — viie; kuus — kuut — kuue; seitse — seitset — seitsme; kaheksa — kaheksat — kaheksa; üheksa — üheksat — üheksa; kümme — kümmend — kümme jne.

127. Kahe- ja kolmefordistes põhjarvudes käänatakse kõik arvud üksikult. Näit.:

üksteiskümmend — ühteteiskümmend — üheteiskümne jne.
 kolmkümmend viis — kolmekümmend viit — kolmekümne viie jne.

128. Nelja- ja veel rohkem ffordistes põhjarvudes käänatakse ka kõik arvufõndid, ehk kolme viimast. Näit.:

viisjada kuuskümmend seitse — viisjada kuutkümmend seitset — viiesaja kuuekümmend seitsme jne. ehk: viisjada kuutkümmend seitset — viisjada kuuekümmend seitsme jne.

129. Põhjarvude nimetava järele seisab „kahest“ saadik nimifõna ifka a i n s u s e o s a s t a w a s. Näit.:

üks laud, kaks lauda, kolm lauda, neli lauda viis lauda jne.

130. Põhjarvude ja nimifõnade ühes käänamine on niisamasugune kui nimi- ja omadusfõnadel, muud kui käänamisel on ennegi ainsuse nägu. Näit.:

kümme raamatut — kümmend raamatut, kümne raamatu, kümnesje raamatusje jne.

131. Kordarmusid käänatatse nii:

esimene, esimest — esimese; teine — teist — teise; aga: kolmas — kolmandat — kolmanda; neljas — neljandat — neljanda; viies — viiendat — viienda; kümnnes — kümnendat — küm- nenda jne.

Üheteistkümnest saadik on üffi wiimsel armul käänamise lõpp, teised seisawad kõik kohalise põhiarwu omastawas. Näit.:

üheteistkümnnes — üheteistkümnendat — üheteistkümnenda; neljas- kümnnes viies — neljakümne viiendat — neljakümne viienda j. n. e.

Nimisõnaga ühes käänamine on nagu ülewal nimetatud.

132. Murdarwud käänatatse nii:

pool — poolt — poole; teised kõik nagu I. käänatatse painuwad =nif lõpuga sõnad.

133. Hindarwusid käänatatse nagu IV käänatuse painumata sõ- nade -ne lõpuga sõnu.

134. Määrarwud jääwad käänamata.

135. Umbarwudest käänatatse: „mõni“, „kõik“ niisama kui asesõnad; natuse: natusest — natusese: „palju“ ja „wäh e“ jääwad käänamata.

Kordawad küsimused.

I. 1. Misuguses käändes seisawad nimisõnad ja omadussõnad põhiarwu sõ- nade kaajas kahest hakates? Näitused!

§ 22. Wõrdlemine (Comparatio, Сравнение).

136. Wõrdlemine on omadussõnade muutmine nende omaduse astmete poolest. Omaduse astmeid ehk wõrdeid on kolm. Näit.:

Pink on kõrge, tool on kõrgem, laud on kõige kõrgem.

Wõrrete nimed on: alguswõrre (positivus), kesk-wõrre (comparativus, üliwõrre (superlativus).

137. Kesk-wõrre sünnib algwõrdest seeläbi, et algwõrde ai- nuse omastawale -m külge liidetakse ning omastawa lõpphealik sagedasti e-ks muutub. Näit.:

1) puhta — puhtam, kafuliku — kafulikum, rikka — rikkam, waeße — waeßem, kõwera — kõweram, helde — helbem, falli — fallim jne.

aga:

2) kõwa — kõwem, wana — wanem, kehwa — kehvem, pika — pikem, nõrga — nõrgem, wirga — wirgem, pakju — paksem, nõrga — nõrgem jne.

138. Üliwõrre sünnib, kui keskõrdele sõna kõige ette pannakse

Näit:

kõige lahjem, kõige kafulikum, kõige kõwem, kõige ilusam jne.

Sõna hea wõrreldakse:

hea — parem — kõige parem.

139. Wõrdle järgmised omadussõnad:

1) kallis, tulus, kahjulik, õige, kaunis, porine, uimane, kange;

2) tark, wirt, laisk, pak, noor, peenikene, õhuke!

II. 140. Peale omadussõnade wõrreldakse ka mõnda nimisõna ja ajasõna kesksõna, kui neid omandussõnana tarwitatakse.

Näit.:

a) sõber — sõbrem — kõige sõbrem, koer, koerem — kõige koerem, kelm — kelmim — kõige kelmim.

b) haritud — haritum — kõige haritum, lagunud — lagunum — kõige lagunum, naeretud — naeretum — kõige naeretum.

Ka mõnda ajasõna tegijäulejat wõrreldakse. Näit.:

hakkaja — hakkajam, kõige hakkajam, naerja — naerjam, kõige naerjam.

141. Niisama kui omadussõna algwõrret, käänatakse ka keskõrret ja üliwõrret. Näit.:

Ainsus:

Mitmus:

a. Nim.	ilusam, inetum	—	ilusamad, inetumad
Osast.	ilusamat, inetumat	—	ilusamaid, inetumaid
Sihit.	ilusama, inetuma	—	ilusamad, inetumad
Omast.	ilusama, inetuma	—	ilusamate, inetumate
Sisseütl.	ilusamasse, inetumasse	—	ilusamatesse, inetumatesse
Seesütl.	ilusamas, inetumas.	—	ilusamates, inetumates.

jne.

b. Nim.	kõige wanem mees	—	kõige wanemad mehed
Osast.	kõige wanemat meest	—	kõige wanemaid mehi
Sihit.	kõige wanema mehe	—	kõige wanemad mehed
Omast.	kõige wanema mehe	—	kõige wanemate meeste
Sisseütl.	kõige wanemasse mehesse	—	kõige wanematesse meestesse
Seesütl.	kõige wanemas mehes	—	kõige wanemates meestes.

Kordavad küsimused.

- I. 1. Mis on sõrdlemine?
 2. Mitu sõrret on? Nimeta nad!
 3. Kuidas sünnib keelõõre, kuidas üliõõre?
- II. 4. Nimeta mõned sõrdeldavad nimisõnad?

§ 23. Põõramine. (Conjugatio, Спряжение.)

- I. 142. Põõramine on ajasõna lõpu muutmine. Põõramise juures on tähele panna:
143. **Jaatav ja eitav kõne** (oratio positiva et negativa). Ajasõnas ilmuv kõne võib **jaatav** ja **eitav** olla. Jaatav kõne ütleb, et see, mis ajasõnas nimetatakse, **sünnib**, eitav kõne — et see mitte ei **sünni**. Näit.:
 mina palun — mina ei palu; meie palume — meie ei palu.
144. **Tegewik ja tehtawik** (forma activa et passiva). Ajasõnas ilmuv kõne võib **tegewikus** ja **tehtawikus** olla. Tegewik ütleb, mis olemus **teeb**, tehtawik — mis temaga **teha**kse. Näit.:
 mina palun — mind palutakse, meie palume — meid palutakse.
145. **Kõnewiisid** (modi). Ajasõnas nimetatav tegewus ning tehtawus võib viies kõnewiisis ilmuda: **kindlas**, **tingimas**, **kahtlemas**, **käskimas** ja **nimetamas**. Näit.:
 1) tema palub — teda palutakse, 2) tema paluks — teda palutaks,
 3) tema paluwat — teda palutawat, 4) palugu tema — palutagu teda, 5) tema läks paluma — teda peab palutama.
146. **Kindel kõnewiis** (modus indicativus) ütleb seda, mida rääkija selgesti teab või arwab teadwat. Näit.:
 meie palume Jumalat, Jumalat palutakse. Isa sõidab homme linna.
147. **Tingim kõnewiis** (modus conditionalis) ütleb seda, mis teadawate tingimiste all sünniks. Näit.:
 Sa paluksid teda, (kui ta siin oleks). Meie kutsuksime teid, (kui teie tuleksite).
148. **Kahtlem kõnewiis** (modus relativus) nimetab üht tegewust ehk tehtawust, mida rääkija mitte kindlasti ei arwa teadwat ja mille üle ta sellepärast kahtleb. Näit.:
 Wend paluwat teda. Puud weetawat linna. Kalewipoeg ujunud läbi mere Soome.

149. **Käskim kõnemiis** (modus imperativus) annab käsku ehk avaldab üht soovi, mida rääkija hea meelega näeks täidetawat. Näit.:
 Palu Sumalat! Andku Sumal termist! Neda hoitagu hoolega!
150. **Nimetam kõnemiis** (modus substantivus) nimetab üht tegevust ehk tehtavust üleüldse. Temas on tähele panna:
- 1) **Keskõnad** (participia, причастия) seisavad oma tähenduse poolest ajasõnade ja omadussõnade vahel ehk keskel, s. o. nad tähendavad peale tegemise ehk tehtavuse ühtlasi ka omadust, — sellepärast hüütakse neid kesksõnadeks. Keskõnu on neli.
    - a) **Tegemiku oleviku kesksõna** (participium praesentis activi.) Näit.:
 paluv, ütlev, rääkiv.
    - b) **Tehtaviku oleviku kesksõna** (participium praesentis passivi):
 palutav, üteldav, räägitav.
    - c) **Tegemiku minemiku kesksõna** (participium praeteriti activi):
 palunud, ütelnud, rääkinud.
    - d) **Tehtaviku minemiku kesksõna** (participium praeteriti passivi):
 palutud, üteldud, räägitud.
  - 2) **Kohtoluline** (casus loci verbalis). Kohtolulisi muuteid on tegemikul neli.
    - a) **Siseseütlem** (illativus verbalis):
 paluma, ütleva, rääkima.
    - b) **Seseseütlem** (inessivus verbalis):
 palumas, ütlemas, rääkimas.
    - c) **Sesestütlem** (elativus verbalis):
 palumast, ütlemast, rääkimast.
    - d) **Ilmaütlem** (caritivus verbalis):
 palumata, ütlemata, rääkimata.

Tehtavikul on ainult üksainus kohtoluline muude, nimelt **sisesütlem** (illativus verbalis passivi):
 palutama, üteldama, küsitama.
  - 3) **Määroluline** (casus verbi adverbialis):
 Määrolulisi muuteid on kaks:

a) **Osastaw** (infinitivus verbalis):

paluda, ütelda, rääkida.

b) **Seesütlem** (inessivus adverbialis verbi):

paludes, üteldes, rääkides.

4) **Aegnimisõna** (substantivum verbale):

Aegnimisõnu on faks.

a) **Tegijastlem** (substantivum verbale actoris): paluja, ütleja, rääkija.

b) **Teoütlem** (substantivum verbale actionis): palumine, ütlemine, rääkimine.

151. **Aeg** on kolmesugune:

a) **Olewif** (praesens): palun, ütlen, räägin.

b) **Minewif** (imperfectum): palusin, ütlesin, rääkisin.

c) **Tulewif** (futurum): palun homme, ütlen kohe, räägin pärast,

Olewif on käesolew, minewif möödaläinud ning tulewif kättetulew aeg.

Geesti keele ajasõnade tulewif on olewifuga ühenäoline. Juurdelisatub määrusõnadest võib tulewifku enamasti ära tunda. Näit.:

Olewif;

Tõllasepp teeb ratast.
Laps loeb raamatu.
Sulane künnab maad.

Tulewif:

Tõllasepp teeb ratta walmis.
Laps loeb raamatu läbi.
Sulane künnab maa ära.

Wõraste keelte mõjul on ka abiajasõna „saama“ abil sünnitunud tulewifku hakatud tarvitama. Näit.:
jaan paluma, jaan ütleva, jaan rääkima.

152. **Olewifku, minewifku ja tulewifku** hüütakse **peaegadeks**. Peale peaegade tulewad veel järgmised **kaasajad** ette.

1) **Täisminewik** (perfectum) on täiesti möödaläinud aeg. Näit.:
Olen palunud, olen ütelnud, olen rääkinud.

2) **Enneminewik** (plusquamperfectum) on aeg, mis enne minewifku mööda on läinud. Näit.:

olin palunud, olin ütelnud, olin rääkinud.

Näe. Peale täisminewifku ja enneminewifku võib veel teisi kaas- aegu sünnitada. Näit.: **Tulewifku minewif** (futurum exactum): jaan palunud, jaan palutud. **Minewifku tulewif** (futurum imperfecti): jaan palunud, jaan palutud.

153. Sõnade poolest on **olewif** ja **minewif** **ühesõnalisel** ehk **lihtajad**, **täisminewif** ja **enneminewif** (ka „saama“ abil

jünnitatud tulewif) aga mitmesõnalised ehk liitajad; nad on abi ajasõnade „olema“ ja „saama“ abil jünnitatud. Näitused!

154. Kindlal kõnewiisil on wiis ajamuudet. Näit.:

Tegewikus: 1) **Olewif**: palun. 2) **Minewif**: palusin. 3) **Täisminewif**: olen palunud. 4) **Enneminewif**: olin palunud. 5) **Tulewif**: palun (homme), saan paluma.

Tehtawikus: 1) **Olewif**: palutakse. 2) **Minewif**: paluti. 3) **Täisminewif**: on palutud. 4) **Enneminewif**: oli palutud. 5) **Tulewif**: palutakse (homme), saab palutama.

155. Tingival kõnewiisil on kolm ajamuudet. Näit.:

Tegewikus: 1) **Olewif**: palusin. 2) **Täisminewif**: oleksin palunud. 3) **Tulewif**: paluksin (homme), saaksin paluma.

Tehtawikus: 1) **Olewif**: palutaks. 2) **Täisminewif**: oleks palutud. 3) **Tulewif**: palutaks (homme), saaks palutama.

156. Kahtlewal kõnewiisil on wiis ajamuudet. Näit.:

Tegewikus: 1) **Olewif**: mina paluwat ehk paluda. 2) **Minewif**: mina palunud. 3) **Täisminewif**: olewat palunud. 4) **Enneminewif**: olnud palunud. 5) **Tulewif**: mina paluwat (homme), saawat paluma.

Tehtawikus: 1) **Olewif**: mind palutawat. 2) **Minewif**: mind palutud. 3) **Täisminewif**: olewat palutud. 4) **Enneminewif**: olnud palutud. 5) **Tulewif**: saawat palutama.

157. Käskival kõnewiisil on paljalt üks aeg, nimelt olewik. Näit.:

palu, palugu, palugem, paluge, — palutagu.

158. Nimetawal kõnel ei ole aja määramist.

159. Arw (numerus) on kahesugune: ainsus (singular) ja mitmus (plural). Näit.:

1) **Ainsus**: palun, palub, palub. **Mitmus**: palume, palute, paluvad.

Pöördeid (persona) on kolm: esimene, teine ja kolmas. Näit.:

1) **pööre**: palun, palume; 2) **pööre**: palub, palute; 3) **pööre**: palub, paluvad.

Käskival kõnewiisil puudub ainsuse esimene pööre. Tegewiku kahtlewal kõnewiisil, tehtawikul ja eitawal kõnel on iga ajamuute kohta ennegi üks ainsus pööre.

160. Tegewiku kindla-, tingiva- ja kahtlewa kõnewiisi ees seisawad tarwilikul korral isiklikud asesõnad; 1) pöördede ees: mina, meie. 2) pöördede ees: sina, teie,

3) pöördede ees: tema, nemad.

1 p. mina palun, palusin, paluvalt;
meie palume, palusime, paluvalt;

2 p. sina palub, palusid, paluvalt;
teie palute, palusite, paluvalt;

3 p. tema palub, palus, paluvalt;
nemad paluvad, palusivad, paluvalt.

161. Raskimas kõnewiis (tegewikus) seisawad asetonad harilikult pöörete taga. Näit.:

2 p. palu sina, paluge teie!

3 p. palugu tema, palugu nemad!

162. Tehtawikus tarwitatakse isiklikkude asetonade osastawaid; üffi kolmanda isiku asetonad (tema, nemad) wõiwad ka nimetawas seissta, niisama ka nende asemel seiswad nimisetonad. Näit.:

mind, sind, teda, meid, teid, neid
palutakse, paluti, on palutud jne.

Aga: Tema wiidi linna. Buurautakse maha. Hobune müüdi ära.

Raskimas kõnewiisiga: palutagu mind, sind, teda, meid, teid, neid.

163. Citawa kõne sünnitamiseks on tarwis tähele panna:

1) Kindla kõnewiisi olewik tegewikus = ei + fäsfiwa kõne ainsuse teine pööre. Näit.:

ei palu, ei ütle, ei räägi.

Tehtawikus tuleb olewiku lõpp kse maha jätta ning ülejäädusele ei ette panna. Näit.:

ei paluta, ei ütelda, ei räägita.

Minewik on: ei + minewiku keskõna. Näit.:

ei palunud, ei palutud.

Täisminewik on: „olema“ eitaw olewik + minewiku keskõna. Näit.:

ei ole palunud, palutud, ei olewat palutud, ei oleks palutud.

Gneminewik on: ei olnud + minewiku keskõna. Näit.:

ei olnud palunud, palutud.

Tulewik (liittulewik) on: „saama“ eitaw olewik + kohtolulise sisseütlem. Näit.:

ei saa, ei saaks, ei saawat paluma ehk palutama.

- 2) **Tingitavas kõnewiisis** tuleb tegewikus jaatava kõnewiisi ainsuse kolmandale pöördele ning tehtawikus tehtawiku pööretele ei ette panna. Näit.:
ei paluts, ei oleks palunud, ei saaks paluma, ei palutaks, ei oleks palutud, ei saaks palutama.
- 3) **Rahtlewas kõnewiisis** tuleb jaatava kõne pööretele ei ette panna. Näit.:
ei paluwat — palutawat — palunud — palutiud.
- 4) **Käskiwä kõnewiisi** pööretele tulewad sõnad: **ära, ärgu, ärgem, ärge**, ette panna. Näit.:
ära palu, ärgu palugu, ärgem palugem, ärge paluge, ärgu palutagu.
- 5) **Nimetawat kõnewiisi** eitawal kõnel ei ole.
164. Pööramise tabel (waata lehek. 62 ja 63) näitab lühidelt kõike, mis pööramise juures tuleb tähele panna.
165. **Ülesanne:** a) Loe pööramise tabel läbi ning tarwita seal juures tegewikus aselõnu mina, sina, tema, meie, teie, nemad; tehtawikus — aga: mind, sind, teda, meid, teid, neid. Näit.: mina palun, sina palud; mind palutakse, sind palutakse; palu sina, palugu tema jne.
- b) Pööra sõna „paluma“ järele: asuma, tasuma, kuluma, siluma.

Kordatavad küsimused.

- I. 1. Mis on pööramine?
2. Mis ütleb. a) jaataw, b) eitaw kõne?
3. Mis ütleb: a) tegewik, b) tehtawik?
4. Mitmes kõnewiisis wõib ajaõnna nimetatud tegewus ja tehtawus ilmuda? Nimeta nad!
5. Mis ütleb: a) kindel, b) tingiw, c) kahtlew, d) käskiw, e) nimetaw kõnewiis? Näitused!
6. Misjuguheid ajaõna muuteid hüütakse keelõnadeks? Mitu neid on? Näitused!
7. Nimeta ajaõna kohtolulised muuted! Näitused!
8. Mitu määrululist muudet on aja sõnal? Nimeta nad!
9. Keda nimetab tegijäutlew, mida teoütlew?
10. Mitmesugunne on aeg? Misjuguist aega hüütakse olewikuks, misjuguist minewikuks, misjuguist tulewikuks?
11. Misjugused ajamuuted on Eesti keele ajaõnadel ühesjused? Millest wõib tulewikku olewikust sagedasti ära tunda?
12. Misjuguheid aegu hüütakse peaaegadeks, misjuguheid kaasaegadeks? Näitused?

13. Misjuguſe sõna abil ſünnitatakse tulewikku on Geſti keeles ka tarwitama hakatud? Näitused;
14. Misjuguſed ajamuuded on liht-, misjuguſed liitajad? Näitused?
15. Mitu ajamuudet on kindlal kõne wiiril? Nimeta nad ning anna näitufi!
16. Nimeta tingiwa kõnewiifi ajamuuded!
17. Mitu ajamuudet on kahtlewal kõnewiiril?
18. Mitu ajamuudet on käskival kõnewiiril?
19. Mitu arwumuudet tuleb iga ajamuute juures tähele panna? Nimeta nad!
20. Mitu pööret on ainuſel, mitu mitmuſel?
21. Misjuguſe pööre puudub käskival kõnel?
22. Misjuguſed aſeõnad wõiwad tegewiku pöörete ees ſeiſta? Näitused!
23. Misjuguſeid iſiklikute aſeõnade käändeid tarwitatakse tehtawiku muudete juures? Näitused!
24. Kus ſeiſawad käskiwa kõnewiifi muudete juures aſeõnad? Näitused!
25. Kuidas ſünnitatakse eitawa kõne, kindla kõnewiifi olewik: a) tegewikus, b) tehtawikus?
26. Milleſt on eitawa kõne minewik kofku pandud?
27. Näita, kuidas eitawa kõne täiſminewik ſünnib?
28. Milleſt on eitawa kõne enneminewik kofku pandud?
29. Kuidas ſünnib eitawa kõne liitulewik?
30. Kuidas ſünnib eitawa kõne kahtlew kõnewiis?
31. Misjuguſe sõnu tarwitatakse eitawa kõne käskiwa kõnewiifi pöörete ees?
32. Misjuguſt kõnewiifi ei ole eitawal kõnel?

§ 24. Pööratused.

II. 166. Oma muutmise poolest wõib ajasõnu nelja suurde liiki ehk pööratusesse jaotada. Et ära teada, misjuguſe pööratuse järele üht ajasõna pöörata tuleb, peab temast neli muudet tundma; need on:

- 1) **tegewiku kohtolulise sisseütlew** (illativus verbalis).
paluma, katma, puhkama.
- 2) **tegewiku kindla kõne olewiku ainsuse 1. pööre** (1. persona singularis praesentis indicativi activi).
palun, katan, puhkan.
- 3) **määrolulise osastaw** (infinitivus verbalis)
paluda, katta, puhata.

4) **tehtawiku minewiku kesksõna** (participium praeteriti passivi)

tänatud, katetud, puhatud.

Siisamärkus: Ühenduse ja lihtsuse pärast nimetame nelja ajasõna põhjusmuudet: 1. illativ, 2. präsens, 3. infinitiv, 4. participium.

167. Pööratuste tundemärgid on järgmised:

I. pööratust: **kõik painumata ajasõnad.**

II. pööratust: **painuwad ajasõnad; präsens nõrgas, infinitiv kõwas paines.** Näit.:

õppima: õpi — õppida.

III. pööratust: **painuwad ajasõnad; präsens kõwas, infinitiv nõrgas paines.** Näit.:

wihkama: wihka — wihata.

IV. pööratust: **kõik ajasõnad, mis mitte kolme esimese pööratuse seaduste alla ei käi, s. o. korrawastalised ajasõnad.**

168. Nagu nominate käänamise juures, nii liituwad ka ajasõnade pööramise juures muudete lõpud sõnatüwe külge. Ajasõna tüwi on puhtalt tegewiku käskiwa kõne ainsuse teises pöördes (imperativuses) leida. Näit.:

täna, mähi, wõta, wihka.

Tegewiku kindla kõnewiisi olewiku ainsuse esimesest pöördest — präsensist — saame sõnatüwe kätte, kui pöörde lõpu **n** ära wõtame. Näit.:

täna-n, mähi-n, wõta-n, wihka-n.

§ 25. Gjimene pövratus.

169. Näit.:

Tänama. *)

Kõnewiis.	Arw.	Pööre.	Oiewik		Minewik	
			Tegewik.	Tehtawik.	Tegewik.	Tehtawik.
Kindel kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	täna-n täna-d täna-b	} täna-takse	täna-sin täna-sid täna-s	} täna-ti.
	Mitmus.	1 2 3	täna-me täna-te täna-wad		täna-sime täna-site täna-siwad	
Fingiw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	täna-ksin täna-ksid täna-ks			
	Mitmus.	1 2 3	täna-ksime täna-ksite täna-ksiwad			
Käskiw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	— täna täna-gu	} täna-tagu		
	Mitmus.	1 2 3	täna-gem täna-ge täna-gu			
Nimetaw kõnewiis.	(1 Kesk- sõna.		täna-w	täna-taw	täna-nud	tänatud
	2) Kõhtoluline	Sisseütl. täna-ma Seesütl. täna-mas Seestütl. täna-mast Ilmaütl. täna-mata Sisseütl. tehtw. täna-tama	3) Määruline	Osast. täna-da Seesütl. täna-des	4) Aegnimisõnad	Tegijaütl. täna-ja Teoütl. täna-mine

*) See kui ka järgmised pööramise tabelid on lühendatud wiisil kokku seatud. Puuduwad muuted on sõna „paluma“ (lhk. 62 ja 63) tabeli järele kerged juurde lisada.

Nii pööra:

awama, eiama, jagama, kajama, lisama, segama, sulama;
harima, rebima, ronima, sõdima, wenima; asuma, kuluma,
mõjuma, tasuma, ujuma, wajuma.

2) asutama — asutan — asutada — asutatud. Nii:

alustama, armastama, harutama, arwustama, alandama, eten-
dama, edendama, kaotama, ilustama, õpetama, õlitama, pai-
nutama, rõõmustama, sigitama, tagandama, tülitama, tere-
tama, uuendama, walmistama, wilstama.

3) manitsema — manitsen — manitseda — manitsetud.

Nii:

armatsema, elutsema, ilutsema, kahitsema, pühitsema.

4) rõõmustelema — rõõmustelen — rõõmusteleda — rõõmusteletud. Nii:

armastelema, imetelema.

5) jahtuma — jahtun — jahtuda (tehtawik ei ole pruugitaw). Nii:

algama, kohkuma, lahkuma, selguma.

6) kõnelema — kõnelen — kõnelda — kõneldud (tehtawik: kõneldakse — kõneldi; käskiwa kõnewiisi teised pöörded: kõnelgu — kõnelgem jne.). Nii:

jagelema, kogelema, purelema, rabelema, tõrelema.

---

§ 26. Teine pööratus.

II.170. Teise pööratuse järele käiwad p a i n u w a d ajasõnad.

Nõrgas paines on:

- 1) **präsens** (mähin);
- 2) **tingiwa kõnewiisi olewik** (mähiksin);
- 3) **kõik tehtawiku muuted** (mähitakse — mähiti — mähitaw — mähitagu — mähitama).

Kõwas paines on:

- 1) **tegewiku käskiwa kõnewiisi ainsuse kolmas ning kõik mitmuse pöörded** (mähkigu — mähkigem — mähkige);
- 2) **tegewiku kindla kõnewiisi minewik** (mähkisin);
- 3) **tegewiku nimetaw kõnewiis** (mähkiw — mähkima — mähkida — mähkimine),

171. Nõrga paine muuted sünnivad **präsensis** (mähin), kôwa paine muuted aga **infinitivis** ettetulewa sõnatiwe (mähkida) põhjal.

172. Ajasõna põhjuskuju — **präsensi** — peale waadates on teise pööratuse painumine **kõwendamine**, — kolmandama pööratuse painumine — aga **nõrgendamine**. Näit.:

II. pööratus: mähin — mähkida, sulun — sulguda.

III. pööratus: ohkan — ohata, kargan — karata.

173.

Mähkima.

Kõnewiis.	Arw.	Pööre.	Olewik.		Minewik.	
			Tegewik.	Tehtawik.	Tegewik.	Tehtawik.
Kindel kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	mähi-n mähi-d mähi-b	} mähki-takse	} mähki-sin mähki-sid mähki-s	} mähki-ti
	Mitmus.	1 2 3	mähi-me mähi-te mähi-wad			
Tingiw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	mähi-ksin mähi-ksid mähi-ks			
	Mitmus.	1 2 3	mähi-ksime mähi-ksite mähi-ksiwad			
Käskiw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	— mähi mähki-gu	} mähki-tagu		
	Mitmus.	1 2 3	mähki-gem mähki-ge mähki-gu			
Nimetaw kõnewiis.	1) Kesk- sõna.		mähki-w	mähki-taw	mähki-nud	mähki-tud.
	2) Kohtoluline.	Sisseütl. mähki-ma Seesütl. mähki-mas Seestütl. mähki-mast Ilmaütl. mähki-mata Sisseütl. tehtaw. mähki-tama.	3) Määroluline.	Osast. mähki-da Seesütl. mähki-des.	4) Aegnimisõna.	Tegijaütl. mähki-ja Teoütl. mähki-mine.

Nii pööra ja pane painumist tähele.

a) Pikendus.

174. **Hoolima: hoolin — hoolida — hoolitud.** Nii:

kaaluma, kraasima, kroonima, küürima, luusima, noomima, viilima, määgima;

reisima: reisin — reisida — reisitud. Nii:

naelama, nõeluma, raiuma, sõeluma.

175. **Keelama: keelan — keelda — keeldud.** Nii:

neelama, kuulama, laulma, naerma, pöörma.

b) Rohkendus.

176. **k. Mähkima: mähin — mähkida — mähitud.** Nii:

nühkima, pühkima, lõhkuma nihkuma, käskima, kiskuma.

t. Jahtima: jahin — jahtida — jahitud. Nii:

sihtima, tohtima, wahtima, mahtuma: mahun — mahtuda, — mahutud.

g. Nülgima: nülin — nülgida — nülitud. Nii:

sulguma, hulguma, saagima: saen — saagida — saetud; waagima: waen — waagida — waetud. —

Niisama pööratakse ka:

mängima: mängin — mängida — mängitud; tungima, winguma.

177. **b) Kaduma: kaon — kaduda — kaotud.** Nii:

laduma, kuduma; pidama: pean — pidada — peetud, põlema; sadama: sajan, sadada; siduma: seon — siduda — seotud; wedama: wean — wedada — weetud.

g) Liguma: leon — liguda — leotud:

lugema — loen — lugeda — loetud, pugema; sugima: soen — sugida — soetud; taguma: taon — taguda — taotud.

178. **Hoidma: hoian — hoida — hoitud.** Käsikiw kõne: hoidku hoidkem jne. Nii:

hüüdma, jõudma, leidma; nõndasama: sõudma, püüdma, wõidma; seadma: sean — seada — seatud, teadma; needma: nean — needa — neatud.

179. Umbhealikud **k, p, t** tõusewad kõwas paines kolmandale wältele. Näit.:

Kukkuma: kukun — kukkuda — kukutud. Nii:

lakkuma, nokkima, pakkuma, rikkuma, tukkuma; leppima; lõppema, noppima, uppuma, sattuma, süttima.

180. **Nutma** — **nutan** — **nutta** — **nutetud**; (käskiw kõne) :
nutku — nutkem jne.; minewik : nutfin — nutfid — nuttis —
nutfime); kütma, katma; jä t m a : jätan — jätta — jäetud ;
l a s k m a : lasen — lasta — lastud ; t a h t m a : tahan —
tahta — tahetud ; — t a p m a : tapan — tappa — tapetud.

c) Teisendus.

181. **Kõndima** — **kõnnin** — **kõndida** — **kõnnitud**. Nii:
sündima, sundima, wanduma.
A n d m a : annan — anda — antud; (käskiw kõne): andku
— andkem jne. Nii:
kandma, kündma, murdma; t u n d m a : tunnen — tunda —
tuntud.

d) Kõwendus.

182. **g-k Kinkima**: **kingin** — **kiknida** — **kingitud**. Nii:
kolkima, läikima, märkima, parkima, pruukima, rääkima,
rөөkima, solkima, torkima, haukuma, hulkuma, kiikuma,
kõikuma, liikuma, tilkuma, tõrkuma, tuikuma, waakuma.
183. **b-p. Kaapima**: **kaabin** — **kaapida** — **kaabitud**. Nii:
loopima, tuupima, tampima, kompima, helpima, nääpima,
nööpima.
184. **Heitma**: **heidan** — **heita** — **heidetud**; (käskiw kõne):
heitku — heitkem jne. Nii:
jootma, kartma, keetma, kiitma, köitma, koitma, laitma,
lootma, mõõitma, muutma, niitma, peitma, saatma, sõitma,
sөөitma, suutma, täitma, toitma, wiitma, wöitma. —
w-b. Wiibima: **wiibin** — **wiibida** — **wiiwitud**.
185. **Kammima**: **kammin** — **kammida** — **kammitud**.
Nii:
kummima, mässima, narrima, pinnima, sallima, sammuma.
186. **Arstima**: **arstin** — **arstida** — **arstitud**. Nii:
jampsima, katsuma, kutsuma, lehwima, otsima, raatsima, sal-
wima, tantsima, wärwima.
187. **Kastma**: **kastan** — **kasta** — **kastetud**. (Käskiw kõne :
kastku -- kastkem jne.) Nii :
kostma, mõistma, ostma, pistma, tõstma, westma.
188. **Kaitsma**: **kaitsen** — **kaitsta** — **kaitstud**. (Minewik :
kaitsin; käskiw kõne : kaitsku — kaitskem jne.) Nii:
jooksma; maitsma; tõusma; maksma — maksan; peksma —
peksan; seisma — seisan; lüpsma -- lüpsan. — W e e l : küpsema

— küpsen — küpseda — küpsetud — küpsegu jne.

Kordavad küsimused.

- II. 1. *Mitmesse pööratusesse võib kõiki ajasõnu jaotada?*
 2. *Missugused on kõige tähtsamad ajasõna muuted?*
 3. *Nimeta iga pööratuse tundemärgid!*
 4. *Mille külge liituvad pööratuste muudete lõpud?*
 5. *Missugused muudatused on teises pööratuses nõrgas, missugused kõwas paines?*
 6. *Mis on teises pööratuses nõrga, mis kõwa paine muudete aluseks? Näitused!*
 7. *Nimeta teise pööratuse ajasõnu, milles ette tuleb: a) pikendus, b) rohkendus, c) teisendus, d) kõwendus!*

§ 27. Kolmas pööratus.

II. 189. Kolmanda pööratuse järele käiavad painuavad sõnad.

Nõrgas paines on:

- 1) tegewiku käskiwi kõnewiisi, ilma ainsuse teise pöördeta (wihaku — wihakem jne.)
- 2) infinitiv (wihata — wihates);
- 3) Kõik tehtawiku muuted (wihatakse — wihati).

Kõwas paines on:

- 1) präsens (wihka)
  - 2) tegewiku tingiwa kõnewiisi olewik (wihkaksin);
  - 3) tegewiku kindla kõnewiisi minewik (wihkasin);
  - 4) tegewiku nimetaw kõnewiisi ilma infinitivita (wihkaw — wihkanud — wihkama jne.)
190. Nõrga paine muuted sünniwad **infinitivis** (wihata), kõwa paine muuted — präsensis ettetulewa sõnataw alusel (wihkan).

Wihkama.

Kõnewiis.	Arw.	Pööre.	Olewik		Minewik.	
			Tegewik.	Tehtawik.	Tegewik.	Tehtawik.
Kindel kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	wihka-n wihka-d wihka-b	} wiha-takse	} wiha-ti	wihka-sin ¹ wihka-sid wihka-s
	Mitmus.	1 2 3	wihka-me wihka-te wihka-wad			wihka-sime wihka-site wihka-siwad
Tingiw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	wihka-ksin wihka-ksid wihka-ks	} wihka-ks		
	Mitmus.	1 2 3	wihka-ksime wihka-ksite wihka-ksiwad			
Käskiw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	— wihka wiha-ku	} wiha-tagu		
	Mitmus.	1 2 3	wiha-kem wiha-ke wiha-ku			
Nimetaw kõnewiis.	1) Kesk- sõna.		wihka-w	wiha-taw	wihka-nud	wiha-tud
	2) Kohtoluline.	Sisseütl. wihka-ma Seesütl. wihka-mas Seestütl. wihka-mast Ilmaütl. wihka-mata Sisseütl. teht. wiha-tama.	3) Määruline.	Osast. wiha-ta Seesütl. wiha-tes.	4) Aegnimisõna.	Tegijaütl. wihka-ja Teoütl. wihka-mine

192. Nii pööra ja pane painumist täkele.

a) Lühendus.

Haawama: haawan — haawata — haawatud. Nii:

koormama, määrama, neelama, keelama, hoowama, piinama,
pöörama, roomama, rüüstama, woolama, kiusama, laimama,
laenama, leinama, mõirama, sõimama, waewama.

b) Wähendus.

193. **k. Wihkama: wihkan — wihata — wihatud.** Nii:
ohkama; puhkama; l u i s k a m a : luiskana — luisata — luisatud; hõiskama, oskama, raiskama, tuiskama, wiskama.

W e h k l e m a :

wehklen — wehelda — weheldes (käsikiw kõne: wehelgu — wehelgem jne.) Nii: puhklema, laisklema; kaklema: kaklen, kakelda, kakeldud.

194. **t. Nuhtlema: nuhtlen — nuhelda — nuheldud.**

(käsikiw kõne: nuhelgu — nuhelgem jne.) Nii: kahtlema, wihtlema.

g. Kargama: kargan — karata — karatud. Nii:

algama, hiilgama, hoigama, põlgama, salgama.

d. Riidlema: riidlen — riielda — riieldud

(käsikiw kõne: riielgu, riielgem jne.) Nii: wõidlema, hoidlema; maadlema — maadle — maelda.

195. Kolmanda wälte **k, p, t**, wajuwad nõrgas paines teisele wältele. Näit.:

Hakkama: hakkan — hakata — hakatud. Nii:

lökkama, nokkama, kakkama.

Hüppama: hüppan — hüpata — hüpatud. Nii:

näppama, noppama, käppama.

Ruttama: ruttan — rutata — rutatud. Nii:

tõttama. **Suplema: suplen — supelda — supeldud** (käsikiw kõne: supelgu — supelgem jne.) Nii: taplema, siplõma, mõtlema, üttelema.

c) Sarnandus.

196. **Lendama: lendan — lennata — lennatud.** Nii:

jändama, rändama, kuldama, muldama, kordama. — **Wõrdlema: wõrdlen — wõrrelda — wõrreldud**, (käsikiw kõne: wõrrelgu, wõrrelgem jne.) Nii: lendlema. —

T õ m b a m a :

tõmban — tõmmata — tõmmatud.

Õ m b l e m a :

õmblen — õmmelda — õmmeldud — õmmelgu — õmmelgem jne.

d) Pehmendus.

197. **k-g. Lõikama**: lõikan — lõigata — lõigatud. Nii:

ärkama, lonkama, märkama, paikama, palkama, pilkama, põikama, tärkama, torkama, tõukama. — Põiklema: põiklen — põigelda — põigeldud — põigelgu jne.

p-b. Rööpama: rööpan — rööbata — rööbatud. Nii:

waapama, näapama, pumpama.

Hooplema: hooplen — hoobelda — hoobeldud — hoobelgu jne. Nii:

kauplema.

198. **t-d. Aitama**: aitan — aidata — aidatud. Nii:

naitama, ootama, süütama, waatama.

Kiitlema: kiitlen — kiidelda — kiideldud — kiidelgu. Nii:

sõitlema, wõitlema, waatlema, näitlema.

b-w. Kaebama: kaeban — kaewata — kaewatud. Nii:

kõlbama, kõrbema.

199. **Pillama**: pillan — pillata — pillatud. Nii:

hullama, möllama, mässama, tossama; winguma, hingama, jät-kama, kerjama, orjama.

Langebama:

langen — langeda, (käskiw kõne: langegu, langegem jne).
Nii: julgema, selguma.

§ 28. Neljas pööratus.

II. 200. Neljanda pööratuse sõnad lähewad oma muutmises kõigest kolmest eesminewast pööratusest mitmes tükis kõrwale, mispärast neid korrawastalisteks nimetame. Näitused tehku seda selgeks.

Müüma.

Kõnewiis.	Arw.	Pööre.	Olewik		Minewik	
			Tegewik.	Tehtawik.	Tegewik.	Tehtawik.
Kindel kõnewiis.	Ainsus.	1	müü-n	} müü-dakse ehk müü-akse	müü-sin	} müüdi
		2	müü-d			
3	müü-b	müü-s				
Mitusus.	1	müü-me	müü-sime			
	2	müü-te			müü-site	
3	müü-wad	müü-siwad				
Tingiw kõnewiis.	Ainsus.	1	müü-ksin			
		2	müü-ksid			
3	müü-ks					
Mitusus.	1	müü-ksime				
	2	müü-ksite				
3	müü-ksiwad					
Käskiw kõnewiis.	Ainsus.	1	—	} müü-dagu		
		2	müü			
3	müü-gu					
Mitusus.	1	müü-gem				
	2	müü-ge				
3	müü-gu					
Nimetaw kõnewiis.	1)	Kesk- sõna.	müü-w	müü-daw	müü-nud	müü-dud.
	2) Kohtoluline.	Sisseütl. müü-ma Seesütl. müü-mas Seestütl. müü-mast Ilmaütl. müü-mata Sisseütl. teht. müü-dama.	3) Määroluline.	Osast. müü-a Seesütl. müü-es	4) Aegnimisõna.	Tegijaütl. müü-ja Teoütl. müü-mine.

Nii pööra:

käima — käin — käia — käidud, wiima : wiin — wiia
— wiidud, wõima, wõin — wõida — wõidud, pooma —
poon — puua — poodud.

Tooma.

Kõnewiis.	Arw.	Pööre.	Olewik		Minewik	
			Tegewik.	Tehtawik.	Tegewik.	Tehtawik.
Kindel kõnewiis.	Ainsus.	1	too-n	} too-dakse ehk tuu-akse	tõ-in	} too-di.
		2	too-d			
3	too-b	tõ-i				
Mitusus.	1	too-me	tõ-ime			
	2	too-te	tõ-ite			
	3	too-wad	tõ-iwad			
Tingiw kõnewiis.	Ainsus.	1	too-ksin			
		2	too-ksid			
3	too-ks					
Mitusus.	1	too-ksime				
	2	too-ksite				
	3	too-ksiwad				
Käskiw kõnewiis.	Ainsus.	1	—	} too-dagu		
		2	too			
3	too-gu					
Mitusus.	1	too-gem				
	2	too-ge				
	3	too-gu				
Nimetaw kõnewiis.	1) Kesk- sõna.		too-w	too-daw	too-nud	too-dud.
		2) Kohtoluline.	Sisseütl. too-ma Seesütl. too-mas Seestütl. too-mast Ilmaütl. too-mata Sisseütl. teht. too-dama.	3) Määruline.	Osast. tuu-a Seesütl. tuu-es	4) Aegnimisõna.

Nii pööra:

jooma — joon — juua — joodud, minewik: jõi; sõõma
— sõõn — süua — söödud; minew — sõi; lõõma — lõõ
— lüua — löödud; minew. lõi; looma — loo — luua —
loodud; minew. lõi; jääma — jään — jääda — jaadud,
min. jäi.

Kõnewiis.	Arw.	Pööre.	Olewik		Minewik.	
			Tegewik.	Tehtawik.	Tegewik.	Tehtawik.
Kindel kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	pane-n pane-d pane-b	pan-dakse ehh pan-nakse	pan-in pan-id pan-i	pan-di
	Mitmus.	1 2 3	pane-me pane-te pane-wad			
Tinglw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	pane-ksin pane-ksid pane-ks			
	Mitmus.	1 2 3	pane-ksime pane-ksite pane-ksiwad			
Käskiw kõnewiis.	Ainsus.	1 2 3	— pane pan-gu	pan-dagu		
	Mitmus.	1 2 3	pan-gem pan-ge pan-gu			
Nimetaw kõnewiis.	1) Kesk- sõna.		pane-w	pan-daw	pan-nud	pan-dud.
	2) Kohtoluline.	Sisseütl. pane-ma Seesütl. pane-mas Seestütl. pane-mast Ilmaütl. pane-mata Sisseütl. teht. pan-dama.	3) Määrululine.	Osast. pan-na Seesütl. pan-nes	4) Aegnimisõna	Tegijaütl. pane-ja Teoütl. pane-mine

Nii pööra:

1) tulema — tulen — tulla — tuldud; 2) surema — suren — surra — surdud, käsk. kõne: suregu; 3) pesema — pesen — pesta — pestud, käsk. kõne: pesku; 4) nägema — näen — näha — nähtud, käskiw kõne: nähku, teg. min.

kesks. näinud, tegija üt. nägija; 5) tegema — teen — teha — tehtud, käsk. kõne: tehku, teg. min. kesks. teinud, tegijaütl. tegija; 6) pida ma — pean — pidada — peatud. 7) minema — lähen — minna — mindud, käsk. kõne: mine, mingi; kindla kõnewiisi minew.: läksin — läksid — läks — läksime — läksite — läksiwad; tegew. mini kesks. läinud; 8) olem a — olen — olla — oldud. Kindla kõnewiisi tege- wiku olewiku kolmas pööre ainsuses kui ka mitmuses: o n.

Kordawad küsimused (§ 27. 28.)

- II. 1. *Mis sugused muuted on kolmandas pööratuses nõrgas, missugused kõwas paines? 2) Mis on kolmanda pööratuse nõrga, mis kõwa paine aluseks? 3) Nimeta kolmanda pööratuse ajasõnu, milles ette tuleb: a) lähendus, b) wähendus, c) sarnandus, d) pehmen- dus? 4) Missugune wahel on teise ja kolmanda pööratuse ajasõnade wahel nende painete poolest? Näitused! — 5) Mispärast nimetatakse neljanda pööratuse ajasõnu korrawastalisteks? 6) Nimeta ajasõnu, mis neljandasse pööratusesse arwatakse!*

§ 29. Määrussõna.

I. 204. Määrussõnad on niisugused sõnad, mis ütlewad: **kuhu** üks tegewus sihib, **kust** ta tuleb, **kus**, **millal** ja **kuidas** ta sün- nib. Määrussõnu on wiit tõugu.

1. **Koha määrussõnad** wastawad, kui küsitakse: **kuhu?** **kus?** ja **kust?** Näit.:

Wend läks kaugele, wend elab kaugel, wend tuli kaugelt.

Ülesanne. Sünnita lauseid järgmise kohamäärussõnadega:

sinna, seal, sealt, seie; siin, siit; wälja, wäljas, wäljast; ülesse, ülewal, ülewalt; alla, all, alt; madalasse, madalas, ma- dalast; kõrgele, kõrgel, kõrgelt; mujale, mujal, mujalt.

2. **Ajamäärussõnad** wastawad, kui küsitakse: **millal**. Näit.:

Eila sadas lund, täna tuleb wihma.

Sünnita lauseid järgmiste ajamäärussõnadega:

üleila, homme, ülehomme, pea, alati, ammu, edespidi, enne, juba, ju, mullu, pärast, siis, toona, tänawu. wara, hilja, warsti, wahest.

3. **Kombe ja wiisi määrussõnad** wastawad kui küsi- takse: **kuidas?** Näit.:

Päike paistab palawasti, kuu kumab mahedasti. Kott ei seisa püsti.

Alasanne. Sünnita lauseid järgmiste kombe ja viisi määrus- sõnadega:

ammuli, külili, selili, kummuli, põlvili, rinnuli, küürakile, roo- makile, vaikkelt, elawalt, natuke, järjestikku, ribastikku, torda- misi, tihti, otse, paiguti, ruttu, salaja.

4. **Jaatamise ja eitamise määrusõnad** ütlevad, kas mi- dagi sünnib või ei sünni. Näit.:

Kas laps õpib? **Ja.**

Kas lind laulab? **Ei.**

Teised jaatamise ja eitamise määrusõnad on :

muidugi, tõesti, wististi, täitja, teadagi, ei mitte, ei midagi, ei sugugi, ei maikugi.

Seie tulewad ka sõnad **ep**, **-ehk** ja käänete otsalijatawad lõ- pud **gi** ja **p** arvata. Näit.:

minagi, isagi, wendagi fina-**p**, tema-**p** jne.

5. **Küsimad määrusõnad** on :

kuhu, kus, kust; millal, miks.

Kordawad küsimused.

- I. 1. Misfuguseid sõnu hiiutakse määrusõnadeks? 2. Mitu tõugu on määrus- sõnu? 3. Ütle, misfuguste küsimuste peale wastawad iga tõe määrusõ- nad ja anna kohaseid näitusi!

§ 30. Ees- ja tagasõna.

- I. 205. Ees- ja tagasõnad on niisugused sõnad, mis nominate kaa- sas, s. o. nende **ees** ja **taga** seistes, tegewust, tehta- wust ehk olekut ligemalt ära määravad. Näit.:

Kaarel sõitis Karula kaudu. Willem wajus wee alla. Sulane künnab särgi wäel. Lapsed elawad ilma leiwata. Wend tegi seda sinu p^ära st.

206. Kaugelt suurem jagu ees- ja tagasõnu on ühtlasi ka mää- russõnad ning üksnes sellest, kas nad lauses teiste sõnade kaasas või üksi seisawad, võib ära tunda, mis sõhana neid on tarwitatud. Nii woiwad näit. sõnad: enne, pärast, wasta, mööda, nii hästi määrus- kui ka ees- ja tagasõna olla. Näit.:

Määrussõnana :

- a) Mina tulin **enne**.
b) Sina tulid **pärast**.
c) Willem tuli **wastu**.
d) Külmläheb **mööda**.

Ees- ja tagasõnana :

- a) Ma käisin seal **enne** lõunat.
b) **Pärast** lõunat tule meile!
c) Laps kukkus **wastu** kiwi.
d) Laew sõidab merd **mööda**.

207. Ees- ja tagasõnad on kas ühenäolised või kolmenäolised.

Ühenäolistest seisavad:

a) **osastawa ees:**

enne, kesk, ligi, mööda, pärast, päri, wasta. Näit.:
enne pidu, kesk lauda, ligi linna, mööda maad, päri tuult,
wastu woolu.

b) **osastawa taga:**

mööda, pidi, wasta. Näit.:
teed mööda, kätt pidi, suud wasta.

c) **omastawa taga:** juhil, kaudu, kiuste kombel, pärast, päralt, pihta, sunnil, tõttu, tarwis, teel, wastu, wael, wiisi, wõitu, waral. Näit.:

seaduse juhil, Walga kaudu, sinu kiuste, kõne kombel, wenna päralt, minu pihta, õiguse sunnil, wenna tõttu, kirja teel, hirmu waral, haiguse wasta jne.

d) **seestütlewa taga:** mööda, saadik, pärit. Näit.:

sõitis kirikust mööda, heinamaast saadik, Pärnust pärit.

e) **kaasaüttelewa ees ning taga:** ühes. Näit.:

ühes temaga, temaga ühes. ¶

f) **ilmaüttelewa ees:** ilma. Näit.

ilma hinnata.

208. Kolmenäolistest seisavad:

a) **omastawa ees:** alla, all, alt; peale, peal, pealt. Näit.:
alla wee, pealt maa.

b) **omastawa taga:**

alla, all, alt; peale, peal, pealt; asemele, asemel, asemelt; äärde, ääres, äärest; ette, ees, eest; kallale, kallal, kallalt; kaasa, kaafas, kaafast; kätte, käes, käest; keskele, keskel, keskelt; kõrwale, kõrwal, kõrwalt; külge, külles, küllest; otja, otjas, otjast; sisse, sees, seest; taha, taga, tagast; wahetele, wahel, wahelt.

Meesanne. Kirjuta lauseid kolmenäoliste ees- ja tagasõnadega!
Näit.:

Rajäs jooksis kapi alla. Laps seisab ufse ees. Parmud on hobuse kallal. Pani peju päikese kätte kuiwama. Olin kaua külma käes. Tule wihma käest ära!

Kordawad küsimused.

I. 1. Misjuguheid sõnu hiiutakse ees- ja tagasõnadeks? 2. Mis sõnadena tarwitatakse palju ees- ja tagasõnu? 3. Millest võib ära tunda, kas tarwitatud partikel määrusõnana või ees- ja tagasõnana on? Näitused! 4. Mit-

menaolised on ees- ja tagasõnad? 5. Misjuguuste käänete kaasas on ühe- näolised ees- ja tagasõnad? Näitused? 6. Misjuguje käände kaasas tarvitatakse kolmenäolisi ees- ja tagasõnu?

§ 31. Sidesõna.

I.209. Sidesõnad on niisugused sõnad, mis üffikuid sõnu ja lauseid teine teisega ühendavad ehk seovad. Näit:

Mänd ja tuust kasvavad metsas

Enne mõtle, siis ütle.

Ole usin, **muidu** ei saa töö valmis.

II.210. Sidesõnu on seitse tõugu.

1) **Ühendavad sidesõnad** (conjunctiones copulativae): ja, ning, nii hästi — kui. Näit.:

kask ja lepp on lehepuud. Meie loeme **ning** laulame. **Nii hästi** ühed **kui** teised oliwad süüdlased.

2) **Harutavad sidesõnad** (conjunctiones disjunctivae): ehk, wõi, kas — ehk, kas — wõi, ei — ega. Näit.:

Soojamõõtja **ehk** thermometer on tulus riist. Isa sõidab homme **wõi** ülehommel linna. Üks meist peab minema, **kas** mina **ehk** sina. Sulane saab **kas** täna **wõi** homme tööga valmis. See mees **ei** kõlba ei teele, **ega** tööle.

3) **Wõrdlewad sidesõnad** (conjunctiones comparativae): mida — seda, seda — seda. Näit.:

Mida arwemini tuled, **seda** armsam oled. **Mida** warem, **seda** parem. **Seda** õigem, **seda** selgem.

4) **Tingiwad sidesõnad** (conjunctiones conditionales): siis, kui, muidu. Näit.:

Enne haruta, **siis** otsusta. Lähen suplema, **kui** wesi soe on. Ole hea ja aita, **muidu** saad sa laita. Kui su teod pole **truud**, **siis** ei usta sinu suud.

5) **Teisendawad sidesõnad** (conjunctiones adversativae): aga, ehk küll, et küll, ehk ka, siiski, ometi, waid. Näit.:

Küsija suu peale ei lööda, **aga** wõtja käe peale lüüakse. **Ehk küll** wiibin wõeral maal, mõtted **siiski** kodu raal. **Et** küll jõudnud kewade, **siiski** laas weel lumine. **Et** küll rikkal palju raha, **ometi** ta meel on paha. Ära nuta mitte, **waid** naeral!

6) **Põhjendawad sidesõnad** (conjunctiones causales): sest, seepärast, sellepärast, et, sest et, seepärast et. Näit.:

Wiimaks sündis suurem häda, **sest** et kokk ei kuulnud seda. **Et** hooletumad olete, **sellepärast** ei jõua teie edasi. Olen haige, **sellepärast** pean kodu jääma. Ma tean, **et** ta ei tule. Aitan teda, **sest** **et** teda armastan.

- 7) **Küsiwad sidesõnad** (conjunctiones interrogativae): kas, wõi, eks, ega. Näit :

Kas ta tuleb? **Wõi** ta täna ära läheb? **Eks** sa taha heina teha?
Ega sellest asja ei saa.

Sõna lõpul on kas -ks lühenenud:
paljuks, kauaks, mituks jne.

Kordawad küsimused.

1. Missuguseid sõnu hütatakse sidesõnadeks? 2. Kuidas jagunewad sidesõnad? Nimeta sidesõnu.

§ 32. Hüüdsõna.

1.211. Hüüdsõnad on häfiliste tundmuste awaldused. Nad awaldawad :

- a) rõõmu: hõisja, hurra, he, aha;
- b) walu: oh, ai ai, woi woi;
- c) kartust ja ehmatust: aih, uih, hurjah;
- d) tänu: aitäh, aitümma, ole terve;
- e) imestamist: no noh, tohoo, ennäe;
- f) hõiskamist: ae, õe, hei;
- g) pakkumist: säh, sähfe;
- h) parastamist: hästi hästi, paras paras;
- i) ähwardamist: wot, wot, katsu katsu;
- j) loomade hõikamist: nõõ, prr, wõta wõta; ašš ašš, notši notši;
- k) looduse heali: plauhti, plumpsti.

Näitused :

Hurra, wõit on meie! Hõisja, poisš, nüüd pidu käes! Uih, hunt tuleb! Aitümma wee eest! Rein, säh raamat! See on sulle paras! Dot oot, ma tahan teile näidata! Riwi tutkus plumpsti wette. Hoop käis plauhti wašta seina.

Kordawad küsimused.

- I. 1. Mis on hüüdsõnad? 2. Nimeta, missuguseid tundmuse hüüdsõnad awaldawad.

§ 33 Sõnade loomine.

II. 212. Uusi sõnu võib teistest sõnadest kahel teel sünnitada: **tuletamise ja liitmise läbi.*)** Näit.:

- 1) sadam — sadu, raud — raudne;
- 2) kaup + mees = kaupmees.

213. **A. Nimisõnade tuletamine ajasõnadest:** a) Illativuse lõpu **<ma>** ja tüve täishealiku ärajätmise või muutmise teel. Näit.:

andma — and, hoidma — hoid, jätkama — jätk, jooksmata — jook, jootma — joot, söötma — sööt, jõudma — jõud, kaewama — kaew, keetma — keet, külwama — külw, murdma — murd, nutma — nutt, naerma — naer; ruttama — rutt, tuiskama — tuisk, uskuma — usk; elama — elu, jagama — jagu, nägema — nägu, pidama — pidu, sadama — sadu, siduma — side, tänama — tänu, tegema — tegu, tulema — tulu, wedama — wedu jne.

b) Puhtast tüwest tüve täishealiku **e-ks** muutmise teel. Näit.:

istu — iste, kanna — kanne, kasta — kaste, liigu — liige, murra — murre, paisu — paise, pista — piste, wanne — wanne, wiida — wiide jne.

Kordawad küsimused.

- II. 1. Mitmel teel võib uusi sõnu sünnitada?
2. Mitmel teel võib ajasõnadest nimisõnu sünnitada? Näited!

B. Nominate tuletamine lõppude liitmise teel.

II. 214. Tähtsamad tuletuslõpud on: **as (s), aw — ew (w); ik, dik, ndik, nik, stik; in, is, kas-, gas, mus, nd, ng, k, tu, us- dus- ndus- tus; ne, line. lik; lane, la, were, mine, ke- kene.**

215. Lõpud: **as (s) ja aw — ew (w)** sünnitawad nimisõnadest ja ajasõnadest **omadussõnu**. Näit.:

- 1) hool — hoolas, arm — armas, rõõm — rõõmus, hirm — hirmus; walwa — walwas, ärga-ta — ärgas.
- 2) liha — lihaw, tera — teraw, iga — igaw, wägi — wägew, tugi — tugew.

216. Lõpud: **ik, dik, ndik, nik, stik**, tuletawad **nimisõnu**. Nende lõppudega nimisõnad tähendawad:

*) Tuletamine (derivatio) tuleb sõnast „tulema“. Näit.: Sõna „raudne“ tuleb sõnast „raud“ jne.

a) **eluga olewusi.** Näit.:

kaks — kaksik, kolm — kolmik, peal — pealik, joo — jook, söö — söödik, kaswa — kaswandik, waba — wabadik, koda — kodanik, liha — lihunik, kümme — kümnik, mõis — mõisnik, noor — noorik jne.

b) **inimese kätetööd:** Näit.:

lüpsa — lüpsik, weerand — weerandik, hagan — haganik, tuul — tuulik.

c) **mõttelisi mõisteid.** Näit.:

igaw — igawik, olew — olewik; minew — minewik, tulew — tulewik.

b) **kogu mõisteid.** Näit.:

kase — kaasik, kuuse — kuusik, lepa — lepik, mäna — männik, tamme — tammik, arwu — arwustik, laewa — laewastik, saare — saarestik, sõna — sõnastik, tähe — tähestik.

217. **Lõpud: in ja is sünnitawad nimi- ja omadussõnu.** Näit.:

- 1) kahama — kahin, kohama — kohin, kõmama — kõmin, pragama — pragin; kasima — kasin, usin.
- 2) küta — kütis, metsa — metsis, peta — petis, õnne — õnnis, tähte — tähtis, sünni — sünnis, kaunis.

218. **Lõpp kas — gas (as) sünnitab nimisõnu ja omadussõnu.** Näit.:

juur — juurikas, kaal — kaalikas.

Niisama on sünnitatud:

harakas, kutsikas, mullikas, latikas, putukas, sipelgas, jõhvikas, toomingas, hallikas, kurikas, karikas, kopikas, kunigas, tubakas;

jõu — jõukas, leiwa — leiwakas, nalja — naljakas, pere — perekas, sõna — sõnakas, puna — punakas.

219. **Lõpud: mus, nd ja ng sünnitawad nimisõnu.** Näit.:

- 1) küsi — küsimus; sündi-ma — sündmus, üle — ülemus ala — alamus;
- 2) isa — isand, ema — emand, poja — pojand;
- 3) lepi — leping, lahing.

220. **Lõpp k sünnitab ajasõnadest nimisõnu.** Näit.:

saa — saak, söö — söök, tule — tulek, mine — minek, löö — löök.

221. **Lõpp tu on ilmaütleva lõpu ta-ga sugulane ja sünnitab nimisõnadest omadussõnu.** Näit.:

armu — armutu, heale — healetu, kõrwa — kõrwutu, jala — jalutu, käsi — käsitu, õnne — õnnetu, rinna — rinnutu.

222. Lõpud: **us — dus — ndus — tus** liituvad pea alati kõwapa-
paine külge ja sünnitavad enamasti mõtteliste mõis-
tete tähendajaid **nimisõnu**. Näit.:

- a) armasta — armastus, auus — auusus, igawa — igawus,
julge — julgus, jumala — jumalus, kannata — kannatus,
kange — kangus, kaunista — kaunistus, kiita — kiitus,
laisk — laiskus, laita — laitus, löika — löikus, puhta
— puhtus, pehme — pehmus, rahwa — rahvus.
- h) arg — argdus, hea — headus, kogu — kogudus, kõwa —
kõwadus, oma — omadus, püha — pühadus, tõsi — tõ-
sidus, waga — wagadus, wiga — wigadus.
- c) oma — omandus, päri — pärandus, peksa — peksandus,
raba — rabandus, tasa — tasandus.
- d) eksi — eksitus, hakata — hakatus, hoia — hoiatus, kiusa
— kiusatus.

223. Lõpp **ne** sünnitab **omadussõnu**, **arwusõnu** ja **nimisõnu**.
Omadussõnu sünnitab lõpp **ne**:

a) **ainsuse nimetawa põhjal**. Näit.:

emane, isane, linane, lumine, porine, tinane, tuline, unine,
werine, igane, käsine, kodune, kubune, mägine, mesine, ra-
bane, sugune, tõbine, tubane, wesine, keelne, kiudne, kuldne,
meelne, muldne, hiline, tühine, wähene.

b) **ainsuse omastawa põhjal**. Näit.:

ajane, keelene, kullane, lehene, lõngane, liiwane, haawane
(sõnast haab), mullane, mullune, õlene, raswane, tammene, tä-
nawune, tõrwane, willane, witsane.

c) **mitmuse osastawa põhjal**, mis aga enamasti ikka
nõrgale painele langeb. Neil omadussõnadel on
mitmuse mõiste juures. Näit.:

haawune, kalune, kasine, kiwene, laudune, lapsine, lepine, lõn-
gune, marjune, mehine, naisine, nurmine, järwine, juurine,
päiwine, paigune, pooline, pühine, sõrmine, sõlmine, lõsoonine,
sulgine (sulini), talwine, tuuline, wasine, witsune.

Lisamärkus. Lõpu **ne**-ga tuletatud omadussõnad tähendawad:

- 1) **Ollust, millest üks asi on.** Näit.: kuldne, muldne, tammine,
linane, tinane jne.
- 2) **Ollust, millega üks asi koos ehk ühenduses on.** Näit.: jahune,
purune, porine, heinane, mägine, wesine jne.
- 3) **Ühe asja mõõtu.** Näit.: aastane, kuune, päewane, nädalane,
süllane, tolline, wakane, suurune jne.
- 4) **Tõugu ja seltsi, kust üks asi ehk olewus pärit on ehk kuhu
ta käib.** Näit.: isane, emane, mehine, naisine, lapsine, taewane,
põrgune, sulasene, poisine, tüdrukune, õene, wennane, peiune,

neiune, minune, sinune, temane, meiene, teiene, nendene. — Seie käiwad ka **ne- lõpuga omadussõnalised ristinimed**. Näit.: Jaagune, Jaanine, Jürine, Mihkline, Marine, Liisane, Maiene, Helmine, Tiiune, Wiiune jne. (Jaagune wend, Jürine onu, Marine õde, Tiiune tädi jne.)

- 5) **Koha ja ajamäärusi**. Näit.: esine, tagune, wäline, hommikune, õhtune, jõulune, lihawõttene, talwine, suwine jne.
- 6) **Omaduse wähendust**. Näit.: kehwane, lahjane, noorene, wanane, kitsane, waesene jne.

224. Lõpu **ne** abil sünnitatud **arwusõnad** on:

ühene, kahene, kolmene, neljane jne.

225. Nimisõnad **ne** lõpuga on:

hobune, nõgene, rebane, sulane, omane (mitm. omaksed), ti-gane, pikne, naine.

Seie tulewad ka mitmed nimisõnana tarwitatawad **omadussõnad** arwata. Näit.:

esine, tagune, kõrwane, pealne, alune.

Järgmistel **mitmuse-nimisõnadel** on ka kahtlemata ainsuse **ne- lõpuga sõna** aluseks:

päitsed, suitsed, ristsed, — wennaksed, õeksed, käliksed.

Nende põhisõnadeks tulewad arwata: päine (sõnast pea), suine (suu), ristne, wennane, õene, käline.

Lisa. Peale selle on weel **ste** ja **ts — tsi** lõpuga **kohanimed** aluseks **ne- lõpulised** nimi- ja omadussõnad. Lõpu **ste-ga** sõnad on wane-mad, **ts — tsi-ga** — nooremad sünnitused. Lõpp **ste** on mitmuse omastawa lõpp.

a) **Kohanimed lõpu ste-ga:** Rebaste (sõnast rebane), Tigaste (ti-gane), Sangaste (sangane), Tõlliste (tõlline), Piigaste (piigane), Halliste (halline), Tammiste (tammine), Kuiwaste (kuiwane), Karilaste (karilane), Jõgeweste (jõge-we-ne) jne.

b) **Koha nimed lõpu ts — tsi-ga.** Lõpp **tsi** lõpu **ts** kõrwal on mitmuse märk. Näit.: Karilats — Karilatsi (Karilaste — karilane), Kuigats — Kuigatsi (Kuigaste — kuigane), Lemmats — Lemmatsi (Lemmaste — lemmane), Wiirats — Wiiratsi (Wiiraste — wiirane).

226. Lõpp **line** sünnitab nii hästi ainsuse kui ka mitmuse **alalüt-lewa käände** (adessivi) põhjal käänatawaid sõnu ehk nominaid teistest nominatist. Ta on kolmest osast kokku pandud: **l + i + ne**, s. o. alalüt-lwa lõpp **l + sidehealik i + tule-tuslõpp ne**. Sõnu mis ainsuse alalüt-lewa põhjal on sünnitatud, hüütakse **ainsuselisteks**, mis mitmuse alalüt-lewa st — **mitmuselisteks**. Mismuselised sõnad sünniwad üksnes **osastawalisest** alalüt-lewast.

a) Ainsuselised on :

armuline, arwuline, asjaline, hambaline, hädaline, heinaline, iwaline, jaoline, kaheline, kalaline, kohaline, kolmeline, kehaline, kilbiline, leiwaline, liikmeline, linnaline, nooreline, mõtteline, nurgeline, naiseline, palgaline, pärnuline, piduline, pulmaline, põrguline, riialine, tartuline, taewaline, waimuline, walgaline, wõruline, wirmaline jne.

b) Mitmuselised on :

kõrwuline, täpiline, lapiline, marjuline, nurgeline, päiwiline, sarwiline, sepline, silmiline, silluline, sõlmiline, witsuline jne.

Risamärkus: Sõnad **line-** lõpuga tähendawad :

227. a) Olemist ehk wiibimist selle juures, mida algusõna nimetab. Näit.:

laadaline (see, kes laadal on), kirikuline (see, kes kirikus on); riialine, seeniline, teoline, walgaline, wõruline jne.

b) Selle omaduseks ehk külles olemist, mida algusõna tähendab. Näit.:

leiwaline (see, kellel leiba on), rahuline (see, kellel rahu on), emaline, isaline, jahiline, käpiline, krooniline, juuline, tanguline.

c) Selle mõõdu sissemahutamist, raskust wõi wäärtust, mida algusõna nimetab. Näit.:

külimituline, mattiline, toobiline, wakaline, naelaline, punnaline, puudaline, kopikaline, rublaline; süllaline, tolliline, aastaline, kuuline, nädalaline, päewaline, — üheline, kaheline, kolmeline jne.

d) Isiku ehk asja omadust ja iseloomu algusõna tähenduse põhjal. Näit.:

jõbraline, waenuline, orjaline, paganaline, murdeline, trepiline, wõrguline jne.

e) Olu ehk järke, mille sees isik ehk asi algusõna põhjusel ajuti olemas leitatse. Näit.:

jaluline (kes jalul seisab ehk käib), leinaline, naeruline, nutuline, silmapilguline, tormiline, waewaline, warjuline jne.

f) Algusõna tähenduse ehk isu wähendamist. Näit.:

araline (kes wähe arg on), kurwaline (kes wähe kurb on), kehwaline, kõhnaline, pahaline, pühaline, tooreline, ahneline, haigeline jne.

228. Lõpp lik jünnitab sõna tüwe (enamasti kõwa paine) külge liitudes **omadusõnu**, nii hästi nominatest kui ka ajasõnadest, kus juures tüwe lõpu täishealik jägedasti ära heidetakse. Näit.:

a) Nominatiivst tuletatud sõnad :

emalik (tüvi ema), isalik, majalik, kasulik, kujulik, tujulik, tululik, auklik (tüvi, auku), arglik, haudlik, haiglik (t. haige) ferglik, feijerlik (t. feijeri), kiriklik (t. kiriku), kuninglik, kurblik, mätlik (t. mätta), meisterlik (t. meisteri), metjalik (t. metja), muhtlik, nõidlik, nurklik, piklik, piinlik, riiklik, seaduslik, teaduslik, tükklik, warglik.

Tüwe lõpphealik jääb alale ja filp lik liitub nõrga paine külge:

armulik (tüvi armu), hooletik, naerulik, röömulik, õnnelik, waimulik, wennalik, wõimalik, sõbralik, lapselik; asjalik (tüvi „asja“) kahjulik, kirjalik, naljalik, põhjalik, wiljalik jne.

b) Ajasõnadest tuletatud sõnad :

andlik (tüvi anda), hoidlik, heitlik, kaeblik, kartlik, leplik, mõistlik, muutlik, näitlik, paklik, petlik, pekslik, püüdlit, tahtlik, teadlik, waatlik wõtlit; nägellik (tüvi näge), tegelik; kannatlik (tüvi: kannata), õpetlik.

229. a) Nisamärkus. Nimisõnadest sünnitatud li- lõpulised sõnad ütlewad, et kellelgi ehk millelgi seda omadust on, mida algusõnaga tähendatawal olewusel ehk asjal on ehk olema peab. Näit.: isalik headus emalik armastus (s. t. niisugune heldus ja armastus nagu isal ja emal oma laste wastu on ehk olema peab); sõbralik kiri (kiri, nagu sõber seda kirjutab); wennalik lahus, kiriklik asi (asi, mis kirikusse puutub), usklik inimene (inimene, kellel usku on) jne.

b) Omadussõnadest sünnitatud li- lõpulised sõnad tähendawad selle omaduse wähenemist, mida algusõna tähendab. Näit.: haiglik (wähehaige) ferglik (fergepoolne) piklik (mis pika poole hoiab), kurblik (kurwapoolne) jne.

c) Ajasõnadeist arendatud li- lõpulised sõnad tähendawad, et kellelgi sellest tegewusest oja on, mida algusõna tähendab. Näit.: hoidlik (see, kes hoiab), kartlik (see, kes kardab), petlik (see, kes petab), püüdlit (see, kes püüab) jne.

230. Lõpp lane*) sünnitab nimisõna kõwa paine külge liitudes a) isikute ja elanikkude nimesid, 1) nende rahwuse ja elukoha, 2) nende oolu, töö ja talituse järele, b) loomade nimesid. Näit.:

a) Isikute ja elanikkude nimed :

1) arablane, armenlane, baabilonlane, baltlane, baierlane, eestlane, egiptlane, foniikalane, greeklane, hiiblane, hiinlane, inglane, itallane, japanlane, kiuslane, kirgislane, laplane, lätlane, lätlane muhamedlane, muhulane, norralane, rootslane, sakslane, saarlane, tatarlane, tallinlane, türklane, walflane, wõrulane jne.
2) arglane, häärlane, kofilane, kiriklane, wõlglane jne.

*) Lõpp lane Soome keeli latinen, = la + ne. Silp la tuleb sõnast lai, mis tõugu ja feltsi tähendab.

Ka lane- lõpulisi omadussõnu tuleb ette. Näit.:
kahtlane, kohtlane, muhtlane, õiglane, peenlane, tühiline,
ükslane.

b) Loomade nimed :

erilane, hänilane, kärblane, mesilane, waablane, warblane.

231. **la** sünnitab f o h a n i m e s i d. Näit.:

Arula, Ambla, Hargla, Kabala, Karula, Keila, Kärgola, Lihula,
Maidla, Manala, Perila, Rapla, Sakala, Taebla, Tuhalane,
Toomla, Ulila, Wafula.

232. **Lõpp mere** sünnitab f o h a n i m e s i d. Näit.:

Abawere, Eistwere, Idawere, Imawere, Kärewere, Kodawere,
Lõhetwere, Oustwere, Pilsitwere, Rahawere, Ratwere, Sürgawere,
Witutwere jne.

II. 233. **Lõpp mine (mene — mane)** sünnitab o m a d u s s õ n u.
Näit.:

äärmine, alumine, järgmine, kestmine, pealmine, tagumine, —
esimene, wiimane — wiimne.

234. **Lõpp ke (kene)** sünnitab ainsuse omastawa külge liitudes
w ä h e n d u s l i k u t ä h e n d u s e g a n i m i s õ n u j a
o m a d u s s õ n u.

armuke — armukene, emake — emakene, isake — isakene, kallike
kallikene, loomake, moonake, nooreke, filmake, talleke, wannike,
wennakene jne.

Kordawad küsimused.

- I. 1) Nimeta tähtsamad tuletusilbid, mille liitmise teel nominaid sünnitatakse!
- 2) Misuguseid sõnu tuletatakse lõppude **as**, **aw** ja **ew** läbi. Näitused!
- 3) Mida wõitwad lõppude **if**, **dif**, **ndif**, **nif** ja **stif** liitmise teel sünnitatatud sõnad tähendada? Näitused!
- 4) Nimeta lõppude **in** ja **is** liitmise teel sünnitatatud sõnu!
- 5) Mis tõugu sõnu sünnitatakse lõppude **kas**, **gas** (**as**) läbi? Näitused!
- 6) Nimeta lõppude **mus**, **nd** ja **ng** liitmise teel sünnitatatud sõnu!
- 7) Misuguseid sõnu sünnitab lõpp **k** ajasõnadest. Näitused!
- 8) Misuguseid sõnu sünnitatakse lõpu **tu** läbi? Näitused!
- 9) Misuguse paine külge liituvad lõpud **us**, **dus**, **ndus** ja **tus**, ja misuguseid mõisteid tähendawad sel teel sünnitatatud sõnad! Näitused!
- 10) Misuguseid sõnu sünnitab lõpp **ne** ja misuguste käänete põhjal? Näitused!
- 11) Misugune tähendus on **ne**- lõpulistel omadussõnadel? Näitused!
- 12) Nimeta **ne**- lõpulisi nimi- ja arwusõnu!

- 13) Nimeta **ste-** ja **tši-** (**tš**)= lõpulisi kohanimesid, mille põhjaks **ne**= lõpuga omadussõnad on!
- 14) Misjuguse käände põhjal sünnitab sõlt **line** uusi sõnu?
- 15) Nimeta lõpu **line** üksikud jaod?
- 16) Misjuguseid **line**= lõpulisi sõnu hüütakse a i n s u l e l i s t e k s, misjuguseid m i t m u s e l i s t e k s?
- 17) Mitmesugune tähendus on **line**= lõpuga sõnadel? Näitused!
- 18) Misjugustest sõnadest sünnitatakse lõpu **lif** abil uusi sõnu ja kuidas wiisi! Näitused!
- 19) Misjugune wahe on lõppude **line** ja **lif** liitmisel?
- 20) Misjugune tähendus on: a) nimisõnadest, b) omadussõnadest, c) ajasõnadest sünnitatud lif lõpuga sõnadel?
- 21) Mis tõugu sõnu sünnitatakse lõpu **lane** abil? Näitused!
- 22) Mida tähendavad lõpud **la** ja **were** abil sünnitatud sõnad? Näitused!
- 23) Misjuguseid sõnu tuletatakse lõppude **miuc** (**meuc — mane**) ja **fe** (**fene**) abil? Näitused!

II.235.C. **Ajasõnade sünnitamine.** Uusi ajasõnu sünnitatakse nominat ja ajasõnade tüvedest: a) ilma tuletuslõppude ta, b) tuletuslõppude liitmiseteel.

236. a) **Ilma tuletuslõppudeta:**

1) **Nominatete tüvedest**, kus juures lõpu täishealif sagedasti muutub. Näit.:

arwu — arwama, aje — ajuma, hinge — hingama, hullu — hullama, kuiwa — kuiwama, luba — lubama, mulda — muldama, nälga — nalgima, paika — paikama, sõda — sõdima, taja — tajuma jne.

2) **Ajasõnade tüvedest**, kus juures tüve täishealifu muutmine **sihita** ajasõnadest (verba intransitiiva) **sihilised** ajasõnad (verba transitiva) sünnivad. Näit.:

kuuluma — kuulma (kuule) — kuulama, lastuma — lastma — (laste), lõhkema — lõhkuma, murduma — murdma (murra), nägima — nägema, süütama — süütama, tuulduma — tuulama, wõiduma — wõidma (wõia) jne.?

237. b) **Tuletuslõppude liitmise teel** nominat ja ajasõnade tüvede külge, kus juures tüve lõpu täishealif mõnikord muutub. Sünnitawad tuletuslõpud on: **le**, **ne**, **se**, **tse**, **ta** (**sta**, **t**, **nda**).

238. Lõpp **le** liitub kõwa paine külge ja sünnitab **kordawaid** ajasõnu (verba frequentatiiva). Näit.:

hoopi — hooplema, keerdu — keerblema, kiita — kiitlema, laisita

— laisklema, mõtle — mõtlema, pööra — pöörelema, põiki — põiklema, wihta — wihtlema.

Sagedasti on **lr-** lõpulistel ajasõnadel **wastastikkuse tähendus** (verba reciproca):

jagu — jagelema, kaupa — kauplema, pure — purelema, riidu — riidlema, tappa — taplema, wõitu — wõitlema jne.

239. Lõpp **ne** sünnitab **negamöödash muutus** tähendajaid **ajasõnu**:

ala — alanema, hapu — hapnema, idu — idanema, kaha — kahanema, lagu — lagunema, mäda — mädanema, puid — pudenema, taga — taganema, tige — tigenema, üle — ülenema, wana — wananema

240. Lõpp **se** sünnitab **heli, kõla, kära ja müra** tähendajaid **ajasõnu**:

heli — helisema, kõla — kõlisema, kära — kärisema, müra — mürisema, lori — lorisema, inin — inisema, pirin — pirisema.

241. Lõpu **tse** läbi sünnitatud **ajasõnad**:

igatsfema, kaetsfema, leegitsfema, mäletsfema, õitsfema, õngitsfema, pühitsfema, walitsfema j. m. t.

242. Lõpp **ta (sta — t — nda)** tuletab nõrga paine külge liitudes **põhjusest ajasõnu** (verba factiva ehk causativa), s. o. niisuguseid ajasõnu, mis üht olekut wõi tegewust sünnitavad. Näit.:

a) Ajasõna tüvedest:

1) **p a i n u m a t a s õ n a d e s t**. Näit.:

ela — elatama, ilmu — ilmutama, istu — istutama, kosu — kosutama, põle — põletama, sula — sulatama, uinu — uinutama, uju — ujutama, waju — wajutama, weni — wenitama.

2) **p a i n u w a t e s t s õ n a d e s t**. Näit.:

ärka — äratama, jahtu — jahutama, kõrbe — kõrvetama, kõnni — kõnnitama, kuku — kukutama, lahtu — lahutama, lepi — lepitama, liigu — liigutama, õpi — õpetama, sünni — sünnitama, upu — uputama, wannu — wannutama, kao — kaotama, lao — laotama, põe — põetama, soe — soetama, kanna — kannatama, laula — laulatama, tunne — tunnistama; jää — jätma, kee — keetma, sae — saatma, wõi — wõitma; alane — alandama, parane — parandama, tahene — tahendama, ülene — ülendama, wäbene — wähendama; helise — helistama, mürise — müristama

b) **Nominate tüvedest:**

häbi — häbistama, jahtu — jahutama, jutu — jutustama, ferge — fergitama, kurwa — kurvastama, rõõmu — rõõmustama, selge — seletama, file — filitama, toe — toetama, uue — uuenbama, ühe — ühendama, walge — walgustama.

Mõnel nominative tüvest saanud **ta (sta)**-lõpulisel ajafõnal ei ole mitte põhjuseline (causativ) vaid paljalt sihitline (transitiv), mõnel pealt näha foguni sihitita (intransitiv) ajafõna tähendus. Näit.:

arm — armu — armastama, auus — auustama, ehe — ehitama, hale — halestama, hammaš — hammustama, raud — raua — rautama, wale — waletama;

haljas — halja — haljendama, halli — hallitama, kija — kijenbama, külma — külmetama, laene — laenetama, rooste — roostetama.

Mõnest **ta-** lõpulisest ajafõnast sünnitatakse tele- lõpuliselt **fordlewaid** (frequentativa) ajafõnu. Näit.:

awatama — awatelema, rõõmustama — rõõmustelema, suurus- tama — suurusstelema.

Kordatavad küsimused.

- I.
- 1) Mis tõugu sõnadest ja kuidas viisi tuletatakse ajafõnu?
  - 2) Nimeta ajafõnu, mis a) nominative tüvedest, b) ajafõna tüvedest on tuletatud!
  - 3) Misfuguste lõppude liitmise teel sünnitatakse ajafõnu? Näitused!
  - 4) Misfugune tähendus on: a) **le**, b) **ne**, c) **fe**- lõpulistel ajafõnadel? Näitused!
  - 5) Misfugune tähendus on **ta (sta — nda)**- lõpuga ajafõnadel?
  - 6) Nimeta **ta-** lõpuliselt ajafõnu, mis a) ajafõna tüvedest, b) nominative tüvedest on sünnitatud?

D. Määrussõnade ja ees- ning tagasõnade sünnitamisest.

II. 243. Määrus- ees- ja tagasõnad on oma sündimise ehk saamise poolest jaolt nominative käänded, jaolt tuletuslõppude abil sünnitatud sõnad.

244. **Nominate käänded on:**1) **Nimeta w:**

ka, kesk, kord, küll, läbi, ümber.

2) **Osastaw:**

ei midagi, ei ühtegi, ei sugugi, esialgu, eslotsa, hoopkaupa (hoop + kaup), järsku, kaudu, kuidas, mööda, murdu, nõnda,

nüüd, praegu (sõnadest: paras aeg), salamahti (sala + mahti) ühte puhku.

4) Sisseütlew:

ära, ikka, wasta.

5) Seesütlew:

hoopis, ei ilmas, umbes.

6) Seestütlew:

muist, wähest.

7) Kolmenäolised: sisseütlew as, seesütlew as ja seestütlew as. Näit.:

ette — ees — eest; kätte — käes [— käest; kokku — koos — koost, kuhu — kus — kust, mahta — maas — maast, seie — siin — siit, sisse — sees — seest, külge — külles — küllest, äärde — ääres — äärest, kodu (koju) — kodus — kodust, taha — taga — tagast, wälja wäljas — wäljast.

8) Alaleütlew:

jälle (lühendatud sõnast „jäljele“).

9) Alalütlew: [ ]:

haawal, eila (sõnast esi, mille alalütlew Soome keeli „edellä“ ehk „eillä“ on), ial (sõnast „iga“); mil (s. mis), millal (s. mil ajal), wahel (s. wahe), lobinal, priginal, müriinal.

10) Alaltütlew:

naljalt, küllalt, waewalt, armsalt, heldelt, kuumalt, külmalt, kõrgelt, madalalt, noorelt, wanalt, haigelt, terwelt, õnnelikult, õnnetult, elawalt, surnult.

11) Kolmenäolised alaleütlew as, alalütlew as ja alaltütlew as. Näit.:

alla — all — alt (s. ala), eele — eel — eelt (s. esi), kaugele — kaugel — kaugelt (s. kauge), ligidale — ligidal — ligidalt (s. ligi), mujale — mujal — mujalt (s. muu), kõrwale — kõrwal — kõrwalt, sinna (senna) — seal — sealt (s. see), peale — peal — pealt, tenna (täna) — teal — tealt (Soome sõnast „tämmä“ see), poolele — poolel — poolt, (üles) — ülewele — ülewelt (Soome sõnast yläs- ülempool).

12) Ilmaütlew. Nii hästi nominate kui ka ajasõna määrulise ilmaütlew at tarwitatakse määrusõnalisises tähenduses. Näit.:

rahuta, rõõmuta, [ ]iluta, teadmata, tundmata, nägemata jne.

13) Kaasaütlew:

wäga (-wäega s. wägi).

14) Rajaw:

kuni (s. kui nii), seni (s. see), tänini (Soome sõnast tämmä ja rajawa kahekordsest lõpust.)

15) S a a w :

esmaks (s. esmas, esmaspäew), teiseks, miks (Soome keeles: mi = mis), seks (s. see), taas (s. taga — tagaks = jälle) wiimaks.

16) O l e w :

homme (S. k.: huomenna s. huomen), hulgani (enne: hulkana), koguni (enne kogunna s. kogu), täna (S. k. sõnast — tämä = see), tänawu (S. k. sõnast „tänä“ vuonna = sel aastal), toona (asesõnast „to“) tuna (tunahomme, tunaella — „toona“ asemel), jala, ilmsi, wargsi, keeli, meeli, hilja, kordamisi (s. kordamine) pikisilmi, ratsa (s. ratsas), rinnu, wägisi, wara, wastu.

- 17) Peale ennenimetatud nominat käänete on määrussõnadena weel endise määrawa käände (adverbialise) jätiseid pruugitawal. See kääne on Soome keeles weel alale. Ta lõpud on ainsuses **n**, mitmuses **in**. Mõlemad lõpud on Eesti keeles ära kulunud, — mõnes sõnas on weel **i** järele jäänud. Näit.

edasi (Soome keeles: eteisin), harwa (harwin), tagasi (takaisin), mitte (mittöin), hilja (hiljain), jalgsi (jalkaisin), jala (jalan), jalu (jaloin), palja jalu, (paljain jaloin), kui (kuin), otse kui lühendatult: otsegu, muidu (muutoin), mullu (mulloin) = enne, mööda läinud ajal, piki silmi (pitkin silmin), ratsa (ratsain), rinnu (rinnoin) = reas, päri (perin), targu (tarkoin) = targasti, üksi (yksin), üksi päini (yksin päin) sõnast üks ja pea (pään), kaksi (kaksin), kahekesi (kahden käsi) sõnast kaks ja käsi, kolmekesi, wägisi (wäkisin) wara (warain), warsi (warsin) warsti (sõnast warasesti, wastu (wastoin), pidi (pitäin); **liitused**: edespidi, tagaspidi, teispidi, seespidi, seestpidi, wäljaspidi, wäljastpidi; t a g a s õ n a n a : kättpidi, juuksid pidi, sõrme pidi jne.; lappi lasti, lõhki, ääriweeri, hullu-pööra., risti, põiki, püsti, ümberringi, ringi, serwi, tsööri, wiltu.

- 18) Tumeda algusega on järgmised määrussõnad:

alles, ammu, ehk, ei, ep (sõnast ei + pa. „Pa“ tähendas „just“ ja on sõna lõpul „p-ks“ lühendatud. Näit.: sinap, tema p jne. s. o. sina just, tema just jne. Sõna „pole“ on kokkupandud sõnast ei + pa + ole ja tähendab „ei ole“ lõpp-gi (minagi, isagi, lapsgi jne.); ju, juba, nii, nõnda, lausa, suisa, wast, wahest, weel.

245. Tuletuslõppude liitmise teel sünnitatud sõnad.

- 1) **li**. Lõpp **li** on kokkupandud alalütleva **l** ja määrawa käände (adverbialise) lõpu täishealikust **i**. Tema läbi sünniwad määrussõnad alalütleva (adessivuse) põhjal. **li**-lõpulisel sõnad tähendawad seisu, kombet ja wiisi. Näit.: ammuli, arguli, kõhuli, külili, kummuli, kápili, laiali, selili, silmili, wallali.

- 2) **sti**. Lõpp **sti** on kokku pandud seestütlewa (elativuse) lõpust **st** ja määrawa (adverbialise) lõpu täishealikust **i**. Ta sünnitab määrussõnu seestütlewa põhjal, iseäranis oma **dussõnadest**. Näit.:

armsasti, auusasti, heldesti, hirmsasti, terwesti, sagedasti, aegsasti; **ne-lõpulistel** omadussõnadel kaob nende lõpusilp **se** ära. Näit.:

igawesti (oleks pidanud olema: igawesesti), hiljukesti (hiljukesesti); hästi; nimisõnadest: järgesti, rutusti, tõesti.

Lisam. Lõpu **sti** asemel tarwitatakse sagedasti **ste**. Et healik **i** aga määrussõna iseloom on, siis on õigem **sti** tarvitada. Parema heale kõla poolest võib **ste** siis tarvitada, kui eesminewa silbi täishealik **i** on. Näit.:

ennemuiste, esite, imeliste, kalliste, kauniste.

- 3) **ti**. Lõpp **ti** on koos määrawa (adverbialise) lõpust **i** ja umbhealikust **t**, mis arwatawasti osastawa lõpp on. Ta sünnitab määrussõnu osastawa põhjal. Tema läbi sünnitatud sõnad tähendawad kombet ja wiisi. Näit.:

ajuti (s. aeg, mitm. osat. aegu), alati, lapiti, nurgeti, õieti, otseti, paiguti, pooliti, sõrwiti, teisiti, wiimati, wõeriti.

246. Mitmed määrussõnad langewad niisama nagu omadussõnadgi wõrdlemise alla. Algwõrre on wõrreldaw määrussõnase. Keskwõrre sünnib, kui lõpu **mine** ehk **masti** sõnatüwe külge liidame, üliwõrre, — kui kesk- wõrdele sõna **kõige** ette paneme. Näit.:

Algwõrre.			Keskwõrre.
armsasti	—	armsamine	ehk armsamasti
auusasti	—	auusamine	„ auusamasti
täiesti	—	täiemine	„ täiemasti
enne	—	ennemine	„ ennemasti
palju	—	enam	„ enamasti.

Sagedasti taswitatakse omadussõnade alaltütlewat määrussõna tähenduses. Näit.:

Ta räägib armsalt — armsamalt — kõige armsamalt.

Kordawad küsimused.

- II. 1) *Mitu tõuga on määrus-ees-, ja tagasõnu ehk partiklid oma alguse poolest?* 2) *Nimeta partiklid, mis nominate käänded on!* 3) *Missuguseid partiklid hüütakse kolmenäolisteks? Anna näitusi!* 4) *Nimeta partiklid, mis endise määrawa käände jätised on!* 5) *Missugused lõpud oliwad määrawal käändel?* 6) *Missugused partiklid on tuneda algusega?* 7) *Nimeta partiklite sünnitajaid liitsilpi-sid!* 8) *Missuguse käände põhjal sünnitab lõpp li partiklid ja mis*

tähendus on neil? 9) Millest on lõpp sti kokku pandud? 10) Millal sünnib lõpu sti asemel ste tarvitada 11) Kust on lõpp ti oma alguse saanud? 12) Aida tähendavad ti- lõpulised partiklid? 13) Räägi määrussõnade võrdlemisest! 14) Missugust omadussõna käänet tarvitatakse sagedasti määrussõnalises tähenduses?

§ 34. Sõnade kokkuliitmine.

I.247. Kokkuliidetud sõnad on kahest või enamast sõnast kokku pandud. Näit.:

töomes = töö + mees, raudriie = raud + riie;
 maailmalaps = maa + ilma + laps,
 feisriauujärg = feisri + auu + järg
 auujärjepärija = auu + järje + pärija,
 aastaaruanne = aasta + aru + anne.

Igas kokkuliidetud sõnas tuleb vahet teha põhisõna ja määr sõna vahel. Nõnda on sõna des: „raudriie, töomes, maailmalaps, feisriauujärg, aastaaruanne“ — sõnad „riie, mees, laps, auujärg, aruanne“ põhisõnad, kuna sõnad „raud, töö, maailma, feisri“ määr sõnad on. — Põhisõnas on sõna peatähendus, määr sõna määrab põhisõna ligemalt ära. Põhisõna seisab ikka määr sõna taga, — ta ütleb ka, mida jagu ehk tõugu sõna on.

248. Kokkuliidetud nimisõnad. Põhisõna on alati nimisõna, määr sõna võib olla:

a) Nimisõna ainsuse nimetavas. Näit.:

abitasja, abikirik, hõberaha, jalgratas, kardatus, koduloom, karilakar, käfikivi, klaaskapp, katalsepp, kuldsepp, puusepp, raudsepp, sadulsepp, lesinaene, metsmaa, metskits, nurmkan, põhilaud, poisimees, poeglaps, põldpüü, puuking, juuwili tütarlaps, tunistusmees, unikott, wesihein, wesiratas, witsraud, ebajumal, ebatõde, ebavoorus.

b) Nimisõna omastavas. Näit.:

ajaleht, ametimees, emakeel, emaarmastus, isamaa, isamaja, inimesejugu, jaanalind, kõhutõbi, karjapoiss, kirjakeel, keeletark, küttepuud, jõulupüha, lihawõttepüha, Jaanipäew, Jüripäew, lauluraamat, linnarahwas, maarahwas, maaelu, moonait, mõtewiis, neiubõli, naabritalu, orjake, peremees, perenaene, põllumees, raswaküünal, ratsawägi, riidewann, ristiniimene, sõjawäli, taewatee, tammepuu, unerohi, werepulm, woorimees, usufõda, äripäew;

lasteraamat, liifmetekogu, meesterahwas, naistesjugu.

Kokku tulewad kirjutada kõik nimisõnad, mille põhisõnadeks sõnad: hallikas, jõgi, järw, saar, küla, fuu, läte, maa, meri, oja, mägi on. Nende määrõna seisab enamasti ainsuse omastawas, mõnikord aga ka nimetawas. Näit.:

mäehallikas, Emajõgi, Wolgajõgi, Wõrtsjärw, Laadogajärw, Rihnujaar, Kuubajaar, Aruküla, Uniküla, küünlafuu, lehefuu, Emaläte, afumaa, Baltimaa, Daanimaa, Eestimaa, Greekamaa, Harjumaa, heinamaa, Inglismaa, Jaapanimaa, Kunglamaa, Liivimaa, Muhumaa, Norramaa, Pärnumaa, Prantfusmaa, Rootsimaa, Saaremaa, Saksimaa, Soomemaa, Türgimaa, Wenemaa jne. — Kaspimeri, Põunameri, Jäämeri, — Zulaoja, Kalasaunaoja, Harimägi, Munamägi, Taaramägi, Wooremägi jne.

Kui kokku liidetawad sõnad pikad on, wõi kui põhisõna pärisnimi on, siis tarwitatakse sagedasti sidemärki. Näit.:

isamaa-armastus, minewa-aastane, Põhja-Italia, Põuna-Amerika, Ewangeliumi-Lutheruse kirik jne.

Näis. Peale nimetawa ja omastawa wõib nimisõnane määrõna ka kohakäändes (sisseütleses, seesütleses ja alaleütleses) seista, kuid see tuleb üksnes siis ette, kui põhisõnaks ajasõnast sünnitatud nimisõna on. Näit.:

linnaõid, metfaminek, föttaminek, külastäik, käpilewõte.

c) **Omadussõna.** Näit.:

fangekaelsus, Mustmeri, Mustjärw, heategu, kiritöö, mõruhein, noormees, noorpõlw, pikkmeel, laiuss, pühapäew, sinilill, punapea, luutare, Walgameri, Wastjeliina, wanaema, wanaõna jne.

d) **Arwusõna.** Näit.:

üksmeel, kaksklaps, kolmainjus, nelinurk, kolmandikumaa, kümnenäikumurd.

e) **Määrus- ees- ja tagasõnad.** Näit.:

alkiri, Alamõisa, eeskiri, eeskoda, ettepanek, koosolek, kokkukutse, lahtuminek, läbisõit, möödaminek, sisetulek, seesolek, tagatuba, ülesminek, wastuwõte, wäljakäik, wäljaminek, pealkiri jne.

249. **Kokkuliidetud omadussõnad.** Põhisõna on ikka oma = dussõna. Määrõna wõib olla:

a) **Nimisõna nimetawas ja omastawas.** Näit.:

jääkülm, kiwikõwa, lumivalge, mesimagus, ninatark, pigimust, süstimust, wesihaal, weripunane; armukade, isamaaline, jõeäärne, kiwialune, kullakarwaline, käsuwastane, maapealne, meelepäraline, metjapoolne, toatagune, walgukirruseline jne.

b) **Omatusõna ja arvusõna omastamas.** Näit.:

heameeleline, helepunane, kangekaelne, fergemeelne, kitsarinnaline, turvanäoline, pabaturjuline, võerateelne, ühepidine, kahekandiline, kolmenäoline, neljatahiline, viievärviline jne.

c) **Määrus-, ees ja tagasõna.** Näit.:

enneaegne, seestpidine, üleaedne, ümberkaudne, väljastpoolne, vastavõtlif jne.

250. **Kokkuliidetud ajasõnad.** Põhisõna on ikka ajasõna. Määr sõna võib niihästi nomen kui kapartikel olla. Ajasõna muudetest võivad kokku liidetud saada:

a) **Tegija- ja teoitlem.** Näit.:

armuandja — armuandmine, eelkäija — eelkäimine, järeltuleja — järeltulemine, heategija — heategimine, kinnisiduja kinnisidumine, koosoleja — koosolemine, kurjategija — kurjategimine, laualkäija — laualkäimine, mahahaitja, mahahaitmine, Snnistegija, teekäija — teekäimine, töötegija — töötegimine, waluwõtja — waluwõtmine jne.

b) **Olewiku kesksõna.** Näit.:

äraminev, kinnisiduw — kinniseotaw, lahtitegew — lahtitehtaw läbirääkiw — läbiräägitaw, tähelepanew — tähelepandaw jne.

c) **Minewiku kesksõna, kui ta täiendusena seisab.** Näit.:

ärasulanud või, ärasulatatud raud, tagasitlunud poeg, tagasitoodud raamat, lahtitehtud hallikas, väljaläinud raha, läkiräägitud asi jne.

251. **Kui minewiku kesksõna üteldusena seisab, siis tuleb ta määr sõnast lahuses kirjutada.** Näit.:

kui raud ära oli sulatatud, raamat, mis tagasi on toodud; uks on lahti tehtud, rullid on ära pekstud jne.

252. **Kokkumõdetud sõnad.** Kui kahel või mitmel kokkuliidetud sõnal ühine põhisõna on, siis lisatakse ta sagedasti üksnes wiimsele määr sõnale juurde, kuna eesminewate määr sõnade taha sidemärk tehakse. Näit.:

ostuleping ja rendileping, ostu- ja rendileping; nimi sõna, omatusõna, asesõna ja arvusõna, = -nimi-, omatus-, ase- ja arvusõna.

Kordawad küsimused.

- II. 1) Misjugu seid sõnu hüütakse kokkuliidetud sõnadeks?
 2) Misjugu ne wähe on põhisõna ja määr sõna wahel?
 3) Kumbast sõnast, kas põhi- või määr sõnast on sõna tõug tunda? Näitused!
 4) Mis tõugu sõnad võivad kokkuliidetud nimi sõna del määr sõna ks olla?

- 5) Nimeta kokkuliidetud nimisõnu, mille määrõnaks on: a) nimisõna ainsuse nimetas, b) nimisõna ainsuse omastavas.
- 6) Misjugused nimisõnad tulewad oma määrõnaga alati kokku kirjutada? Näitused!
- 7) Nimeta kokkuliidetud nimisõnu, mille määrõnaks on a) omadussõna, b) arvusõna, c) partiklid!
- 8) Mis tõugu sõnad võivad kokkuliidetud omadussõnade põhisõnad, mis tõugu määrõnad olla?
- 9) Nimeta kokkuliidetud omadussõnu, mille määrõnaks on: a) nimisõna, b) omadussõna, c) arvusõna, d) partikel?
- 10) Misjugused ajasõna muuted võivad teiste sõnadega kokkuliidetud saada? Näitused!
- 11) Millal tuleb minewiku feksõna oma määrõnaga kokku, millal lahus kirjutada? Näitused!
- 12) Misjuguseid sõnu nimetatakse kokkuvõetud sõnadeks? Näitused!

III. Pauseõpetus. (Syntax).

§ 35. Laiendamata lihtlause. (Простое нераспространенное предложение).

253. I. Lause on sõnade teel ilmunud mõte. Lausetest kõige lihtsam on laiendamata lihtlause. Tema jaod on: **alus** (subjectum, подлежащее), **üteldus** (praedicatum, сказуемое) ja **kõide** (copula, связка). Näit.:

Alus:	Kõide:	Üteldus:
Tamm	on	puu
Laul	oli	ilus
Meie	olime	rõõmsab
Lõng	läks	fatti.

254. Alus on niisugune lauseliige, millest midagi üteldakse. Üteldus on see, mis alusest üteldakse. Kõide on aluse ja ütelduse ühendaja. Näita feba eelminewate näituste kallal!

II. 255. Aluseks tarwitatakse nominaid ja ajasõnu. Näit.:

- 1) **Nimisõna:** Rohi haljendab. Wett jookseb.
- 2) **Omadussõna:** Wirk õpib. Laisk on hooletu.
- 3) **Asesõna:** Mina kirjutan. Teda ei ole siin. See loeb hästi. To laulab halvasti.
- 4) **Arvusõna:** Üks orjab. Seitse sööwad. Esimene tuleb. Teine läheb.

5) Ajasõna nimetawa kõnewiisi muuted:

Õppida on kasulik. Laiselda on kahjulik. Jooksmine wäsitab. Õmbleja õmbleb.

Lisa. Ka partiklid wõiwad alusena ette tulla. Nende peale tuleb siis aga kui nominatide peale waadata. Näit.: Hästi on määrussõna. Hurra on rõõmuhääd jne.

I. 256. Alus seisab kas nimetawas wõi osastawas, ning wastab nende fäänete kohaste küsimuste: kes? — keda? mis? — mida? peale. Näit.:

Laps nutab. (**Kes** nutab? **Laps**). — **Tal** ei ole wenda. (**Keda** tal ei ole? **Wenda**). — **Rohi** haljendab. (**Mis** haljendab? **Rohi**). — **Wett** on tarwis. (**Mida** on tarwis? **Wett**).

Nimetawas seisab alus, kui ta kõike, täit ehk terwet olemust ehk olemuste kogu tähendab. Osastawas on alus, kui ta üht määramatat osa ehk jagu tähendab. Nimetawas seiswat alust hüütakse täisaluseks, osastawas seiswat — osaluseks. Näit.:

a) Täisalus:

- 1) **Leib** on kapis.
- 2) **Liiva** kufub maha.
- 3) **Mürin** on kuulda.
- 4) **Rahwas** tuleb.
- 5) **Wihm** jadas ära.

b) Osalus:

- Leiba** on kapis.
Liiva kufub maha.
Mürinat on kuulda.
Rahwast tuleb.
Wihma jadas.

257. Osalusena tarwitatakse sagedasti ka olemusi, mis mitte jagatavad ei ole, iseäranis eitawas kõnes. Näit.:

Sulast on tarwis. **Marti** **Peedut** künnawad. **Peremeest** ei ole kodus. **Sõpra** ei olnud jün.

II. 258. Ütelduseks tarwitatakse ajasõnu, nominaid ja määrussõnu. Ta wastab küsimuste peale: Mis teeb alus? Mis on alus? Missugune ehk kuidas on alus? Näit.:

Õepik **laulab**. (Mis teeb õepik? **Laulab**). — Kullerkupp on **lill**. (Mis on kullerkupp? **Lill**). — Lumi on **walge**. (Missugune on lumi? **Walge**). — Uks oli **lahti**. (Kuidas oli uks? **Lahti**).

Üteldus on:

1) Ajasõna:

- a) Lumi **sulab**. b) Wett **woolab**. c) Meie **tulime**. d) Kae-rad ei **kaswa**. e) Wili **walmiks**. f) Wennad **wihkawad** teda. g) Toit on **kosutaw**. h) Tähed on **nähtawad**. i) Rohi on

kuiwanud. j) Janu on **kustutatud**. k) Lilled on **walada**.
 l) Linad tulewad **puhastada**. m) Mart on **kündja**. See on
 pilkamine.

Kui ajasõnane üteldus tehtawikus (maha arwatud
 kesksõnad) ja käskiwas kõneson, siis on temas alus,
 üteldus ja kõide koos. Näit.:

a) Räägitakse, Loeti. Ei tehtud. b) Palu! Kõnelge! Kart-
 kem! Puhastatagu! Ära ütle! Argem laulgem!

Niisama võib ka asesõnane alus ajasõnase ütelduse
 juures puududa. Näit.:

Palun. Loed. Räägime. Kutsusin. Mängisite. Laulsiwad.
 Ei näe.

2) **Nimisõna:** a) nimetawas, b) osastawas, c)
 saawas. Näit.:

a) Kiisk on **kala**. Wennad oliwad **kaupmehed**. b) Pilwed on
 wihma **karwa**. Ta on meie **usku**. Šed on ühte **nägu**. c) Tiiu
 heitis **tüdrukuku**. Kaarel hakkawat **kaupmeheks**. Need as-
 jad on õpetuseks.

3) **Omatusõna:** a) nimetawas, b) osastawas,
 c) saawas. Näit.:

a) Kaew on **sügaw**. Puud on **kõrged**.
 b) Mehi oli **suuri**. Puid oli **kõrgeid**.
 c) Ema jäi **haigeks**. Juuksed läksiwad **kalliks**.

4) **Arwusõna:**

a) Lapsi oli **neli**. Šunapuid on **kümme**.
 b) Kaarel oli **kunes**. Salme on **seitsmes**.
 c) Töö on **poolik**. Külimit on **kolmandik**.
 d) Hobune on **sajaline** — (maksab sada rubla).
 e) Neid on **enam**. Tööd on **küll**. Willu on **wähe**. Pajusid
 on **palju**.

Ütelduseliste põhi- ja umbarwude juures on alusosa-
 tawas, (näitused a ja e all) teiste arwusõnade juures aga
 nimetawas (näit.: b, c ja d all).}

5) **Määrussõna:**

Aken on **lahti**. Üksed oliwad **kinni**. Kõis läks **katki**.

259. **Täisalus** seisab **üteldusega**, kui see pöörataw ehk käänataw
 ajasõna muude, wõi nominate nimetaw on, **ühes arwus**;
 teistel kordadel võib aga üteldus ka mitmuselise
 aljuse juures ainsuses seista. Näit.:

a) Hobune **hirnub** — hobused **hirnuwad**. Lill on **õit-
 sew** — lilled on **õitsewad**. Inimene on **rääkija** —
 inimesed on **rääkijad**. Tamm on **puu** — **tammed** on
 puud. Šis on **ilus** — õied on **ilusad**.

Aga: b) Tuba on kōetud — toad on kōetud. Kiri on kirjutada — kirjad on kirjutada. Õun on head tōugu — õunad on head tōugu. Mees läks rōõmsaks — mehed läksiwad rōõmsaks.

Osaaluse juures on üteldusena seiswad **ajasõna** pööratawad muuted alati ainsuses. Niisama jääwad ka omadussõnad **<terwe>** tänu awaldusena ja **<täis>**, kui neid ütelduseks tarwitatakse, muutmata. Näit.:

a) Wihma tuleb — inimesi tuleb.

b) Ole terve! Olge terve! Kott on täis — kotid on täis.

I. 260. **Muõ** ja **üteldus** on fõige tähtsamad lause liifmed, sellepärast hūütakse neid ka lause **preliikmeteks**.

II. 261. **Kõiteks** tarwitatakse abiajasõnu **olema** ja **saama**. Peale nende on weel sagedasti kõiteks ajasõnad: **hakkama**, **heitma**, **katsuma**, **minema**, **tulema**, **wõima**. Näit.:

1) a) Sina **oled** wäike. Tema on suur. Nemad **oliwad** nõrgad. Teie **olite** kurwad. Meie **olime** rōõmsad.

b) Laps **saab** õppida. Poiss **sai** noomida. Meie **sai**me süüa. Nemad **saiwad** lüüa.

2) a) Peeter **hakkas** põllameheks.

b) Leena **heitis** lapsehoidjaks.

c) Haige **katsub** rääkida.

d) Pale **läiks** punaseks.

e) Rukkid **tulewad** lõigata. Laps **wõib** mängida.

Kõide puudub lauses, kui ütelduseks kindla ja kahtlewa kõnewiisi olewikus ehk minewikus ning tingiwa kõnewiisi olewikus seisaw ajasõna on. Näit.:

Lind laulab. Lambad mäagiwad. Sina ütlewat. Tema ujud. Linnud laulaksiwad.

262. Lauset, kus ainult alus, üteldus ja tarwilisel korral ka kõide olemas on, hūütakse **laiendamata lihtlauseks**.

Kordawad küsimused.

I. 1) Mis on lause?

2) Mis on laiendamata lihtlause?

3) Mis on alus, mis üteldus, mis kõide?

4) Mis tōugu sõnu tarwitatakse aluseks? Näitused.

5) Misjugustes käänetes wõib alus seisda?

6) Millal seisab alus nimetawas, millal osastawas? Näitused!

7) Kuidas hūütakse nimetawas, kuidas — osastawas seiswat alust?

- II. 8) Mis tõugu sõnu tarvitatakse ütelduseks?
 9) Millal on ajasõnases ütelduses alus, üteldus ja köide koos? Näitused!
 10) Millal sünnib üteldus täisalusega arvude poolest ühte? Näitused!
 11) Missuguses arvus on osaluse juures alati üteldus?
 12) Missugusteks lauseliikmeteks hüütakse alust ja üteldust?
 13) Missuguseid sõnu tarvitatakse köitena?
 14) Millal puudub köide lauses?

§ 36 Laiendatud lihtlause.

(Простое распространенное предложение).

I. 263. Lause pealiikmeid, alust ja üteldust, määratakse järgdasti kõrwaliste lauseliikmete abil ligemalt ära. Üht seesugust lauset nimetatakse — seisiku temas üks või mitu kõrwalist lauseliiget — laiendatud lihtlauseks. — Kõrwalised lauseliikmed on: sihitus, määrus ja täiendus.

264. Sihitus (objectum, дополнение) on niisugune lause liige, mille kohta ajasõnas nimetatud tegemus või tehtavus shtub ehk käib. Ta on seega ütelduse ligemalt ära määraja. Näit.:

Tegemuse sहितused:

Rüüt lastis rebane maha. Ema armastab last.

Tehtavuse sहितused:

Rebane lasti maha. Last armastatakse.

Näit. Kui ajasõna tehtavikus on, siis puudub silmnähtav alus. Alus on niisugusel korral ajasõnas eneses, ütelduse ja köitega ühes koos. Teda (alust) võib aga ka omastavas ja seestütlevas käändes seisva nomeni ja sõna „läbi“ abil juurde lisada. Näit.: Rebane lasti kütü läbi maha. Last armastatakse emast.

265. Määrus (definitio adverbialis, обстоятельство) on niisugune lauseliige, mis üteldust koha, aja, kombe ja viisi ning põhjuse poolest ligemalt ära määrab. Näit.:

Hunt elab metsas. Sila sadas vihma. Laps nutab haledasti. Saige vigab walu pärast. Maja ehitati kiwist.

266. Täiendus (attributum, определение) on niisugune lauseliige, mis teisi lauseliikmeid, kui need nimisõnad, nimisõna asemikud, või ajasõna nimetama kõnewiisi mnuted on, ligemalt ära määrab. Näit.:

Täiendus määrab ligemalt ära:

- a) **Muust**: **Muust** koer on kuri. **Tamme** lehed on langenud.
 b) **Üteldust**: Hobune on **kasulik** elajas. Wend on **mõldri** julane.
 c) **Sihitust**: Tema kirjutas **pika** kirja. **Saige** mees wiidi tohtri juurde.
 d) **Määrust**: Meie kõndisime **haljendawal** heinamaal.
 e) **Täiendust**: **Zaanise** wenna poeg õpib usinasti. **Kedratud** lõng on peenikene.

Sihitus.

267. Sihitus võib niisama kui alusgi, kas täissihitus või osasihitus olla. Sihitusena tarwitatakse kõikide käänatavate sõnade **nimetawat**, **sihitawat** ja **osastawat**. Sihitus wastab küsimuste peale: **kes?** **kelle?** **keda?** **mis?** **mille?** **mida?**

I. Täissihitus.

- 1) Täissihitust tarwitatakse:
 a) kui tegevus või tehtawus **kõige** sihitusena seiswa olewuse ehk olewuste kogu kohta käib;
 b) kui tegevusel või tehtawusel **loputline** tähendus on.
 2) Täissihitus seisab **nimetawas**, kui ajasõna **käskiwas** kõnes või **tehtawikus** on, muidu aga **sihitawas**. — Täissihituse kohta käiwat tegevust ja tehtawust määratakse sagedasti määrusõnade abil ligemalt ära.

II. Osasihitus.

- 1) Osasihitust tarwitatakse:
 a) kui tegevus või tehtawus ainult ühe sihitusena seiswa olewuse ehk olewuste kogu **osa** ehk **jao** kohta käib;
 b) kui tegevusel või tehtawusel **edasi-kestaw** tähendus on.
 c) kui ajasõna **eitawas** kõnes on.
 2) Osasihitus seisab alati **osaswas**.

268. Näitused.

- a) **Too wesi** ära!
 Niitke **kaerad** maha!
 Haritagu **aed** ära!
Tamm raiuti maha.
 b) **Isa** ostis **hobuse**.
 Sulane kündis **maa** üles.
 Wend luges **raamatut** läbi.
 Wend luges **raamatud** läbi.

- a) **Too wett!**
 Niitke **kaeru!**
 Haritagu **aeda**.
Tamme raiuti.
 b) **Isa** ostis **hobust**.
 Sulane kündis **maad**.
 Wend luges **raamatut**.
 Wend luges **raamatuid**.
 c) **Isa** **too wett!** **Isge** niitke **kaerul** Haritagu **aeda**. **Tamme** ei raiuta. **Isa** ei ostnud **hobust**. Sulane ei kündnud **maad**. Wend ei lugenud **raamatut** läbi.

II. 269. Sihitusena woiwab olla **nominad** ja **ajasõnad**.

- 1) **Nominad**. Näit.:
 a) **Nimisõnad**:

Iumal löi maailma. Töldsepp teeb wankri. Pere paneb põldu. Wett juuakse. Odrad müüdi ära.

b) **Omadusõnad:** Arst aitab haiget. Jumal õnnistab head.

c) **Asesõnad:**

Isa armastab sind. Issand hoiab meid. Neid õpetati. Tema wiidi linna. Iumal näeb kõik. Reisija teab mõndagi. Keda sa otsid? Mida sa tahad?

d) **Arwusõnad:**

Mina nägin ühe. Sina tahtsid kolme. Nemad katsusiwad kuuendat. Willem arwas wiendikka. Tiiu teab palju. Sina otsid wähe.

2) **Ajasõnad.** Näit.:

a) **Määrõlulise osastawad:**

Laps tahab mängida. Usin püüab õppida.

b) **Aegnimisõnad:**

Töö kiidab tegijat. Wõlg nõuab tasumist.

270. **Sihituse sihitus.** Sagedasti on lauses nimisõnased ja ajasõnased sihitused koos, nimelt nii, et nimisõnane sihitus ajasõnasele sihitusele sihituseks on. Näit.:

Hobune tahab kaeru süüa. Sepp katsub rauda karastada.

Ajasõnad, millel sagedasti kahekordne sihitus, ajasõnane ja nimisõnane, on järgmised: armastama, arwama, himustama, ihaldama, jõudma, julgema, kartma, käskima, katsuma, laskma, lubama, manitsema, mõistma, mõtlema, nägema, noomima, nõudma, oskama, paluma, tahtma, tohtima, wõima, wõtma j. m. t.

Andres armastab ajalehte lugeda. Arwan teda awitada. Eewa himustas õuna süüa. Laps ei jõua tööd teha. Kartlik ei julge luba küsida. Waga kardab pattu teha. Kooliõpetaja lubas lapsi mängida. Mõistlik mõistab asja harutada. Märt mõtleb paati teha. Pime ei näe teed juhutada jne.

271. Koguni kolm iseäralist sihitust wõiwad ajasõnade: käskima, laskma, manitsema, noomima, paluma ja mõne teise juures ette tulla. Niisugusel korral on alusel üks nimisõnane ja teine aja sõnane sihitus. Ajasõnasel sihitusel on aga enese jaoks ka weel üks nimisõnane sihitus. Näit.

Ema käskis last raamatut lugeda.

Selles näituses on sõnad <last> ja <lugeda> aluse sihitused, kuna sõna <raamatut> sõna <lugeda> sihitus on.

Teised näitused:

Peremees laskis sulast maad künda. Isa manitses poega tõtt rääkida. Sde palus wenda pilli teha jne.

Määrus.

272. Määrusena tarwitatakse: b) määrussõnu, b) nimi- ja omadussõnu, c) arvusõnu, d) ees- ja tagasõnu oma käänetega, e) ajasõna kohtolulist ja määrululise sees ütlewat. Näit.
- Peremees läks wälja. Puusepp elab siin. Eila sadas wihma. Päike paistab palawasti.
  - Hunt elab metsas. Wend sõitis kirikule. Laps läks terwelt kooli, tuli aga haigelt tagasi.
  - Koerad läksid kolmekesi.
  - Wares lendas puu otsa. Pane raamat laua peale.
  - Sulane läks kündma — oli kündmas — tuli kündmast. Lõokene laulab lennates.
273. Koha määrused wastawad küsimuste peale? kuhu? kus? kust? Näit.:
- Kuhu? Kirwes kukkus jõe. Kanad läksiwad õrrele. Kuul lendas sinna. Karjane istus kiwi otsa.
  - Kus? Kala elab wees. Pere niidab heinamaal. Seal külwati kaeru. Warn on seina küljes.
  - Kust? Kari tuli metsast. Pere tuli põllult. Wanker leiti tee pealt. Heal hüüdis ülewelt.
274. Ajamäärused wastawad kui küsitakse:
- Millal? Näit. Ann elas leskena linnas. Heinakuul oliwad palawad ilmad. Homme on lüripäew. Enne lõunat sadas wihma.
  - Kui kaua? Näit.: Reis kestis kolm kuud. Iuhan käib weel Jõuluni koolis.
  - Kui kauaks? Näit. Iaan jäi kolmeks kuuks linna,
  - Mis ajast mis ajani? Näit. Jaani päewast Jakobi päewani ei sadanud wihma piiskagi.
  - Kui sagedasti? Näit. Piimamees käib päiwiti linnas.
275. Kombe ja wiisi määrused wastawad küsimuste peale kuidas ehk mil wiisil? Näit.
- Ööpik laulab ilusasti. Sõitsiwad järwest põigiti üle. Rääkiwads Wene keeli. Rukkid on kõrtena ilusad. Willem püüdis orawa elawalt kinni.
276. Põhjusemäärused wastawad küsimuste peale mispärast? millest? Näit.:

Haige karjus **walu pärast**. Ema annab armastusest. Haigus hakkas **külmetamisest**.

Põhjuse määruste hulka, laiemas mõttes tulewad, ka arwata :

- a) **Ajasõnalised määrused**. Neil on peale ajasõnalise tähenduse ühtlasi ka weel koha, aja, kombe ja wiisi, põhjuse, eesmärgi jne. tähendus. Näit.:

Laps läks **mängima**. Minnes sadas wihma. Hobune jooksis **hirnudes** talli. Lapsed lähewad kooli **õppima**.

- b) **Eesmärgi määrused**, küsimuse peale: **mis tarwis?** Näit.:

Need asjad pole mitte **mängimiseks**.

- c) **Abinõuu määrused**, küsimuste peale: **millega? mille läbi? mille abil?** Näit.:

Puud raiutakse **kirwega**. Wett soojendatakse **tulel**. Meie saame **armust** õndsaks. Waras püüdis ennast **wale abil** päästa.

- d) **Olluse määrused**, küsimuse peale: **millest**. Näit.:

Kell on **wasest** walatud. Laew tehti **terasest**.

Lisamärkus. Peale ülewal nimetatud määruste tulewad weel ette: a) **paljuse määrused**, küsimuse peale **kui palju?** ehk **mil mõõdul?** Näit.:

Tema teab **palju** rääkida. Ära anna nii **wähe**. Usinal on tööd **küll**. Pääsukesed lähewad **parwedes** soojale maale;

b) **jaatamise ja eitamise määrused**. Näit.:

Jah, ta tuli. **Ei**, ta ei tulnud. **Muidugi** ta räägib. Ta ei tea **mitte** midagi.

Täiendus.

277. **Täiendusena** tarwitatakse **nominaid**, mitmeid **ajasõnade** muuteid **ees- ja tagasõnu** oma **käänetega** ja **määrussõnu**.

278. **Nimisõna täiendusena**.

- a) **Sugunimede taga seiswad pärisnimed** kõigis **käänetes**.

- 1) Sugunimesid wõib kas ühes pärisnimedega **käänata** wõi ka **käänamata jätta**. Näit.:

Sulane **Peeter** künnab. See on sulase **Peetri** töö. Peremees maksis sulasele **Peetrile** palka.

Eestlased on keisri **Aleksandri I.** wabastatud. Eestlased tänowad keisrit **Aleksandrit I.**

- 2) **Üheskoos** seiswate **risti- ja perekonna nimedest** jääb **ristinimi** **käänamata** Näit.:

Mihkel **Männik** ostis talu. Mihkel **Männiku** talu on heas korras. Naabrid on Mihkel **Männikuga** väga rahul jne.

- 3) Sugunimedele wend, ôde, poeg, tütar, onu, tädi j. t. kaasas olewaid ristinimesid tarwitatakse enamasti nende seestütlewas küündes, ehk neist sünnitatakse ne-lõpulised omadussõnad ning pannakse sugunimed ette. Näit.:
- Ôde **Mari**—**Marist** ehk **Marine** ôde. **Wend Jaak**—**Jaagust** ehk **Jaagune** wend, **Poeg Peeter**—**Peetrist** ehk **Peetrine** poeg. **Tütar Salme**—**Salmest** ehk **Salmene** tütar. **Onu Andres**—**Andrest** ehk **Andresene** onu jne.

- b) **Nimisõnade osastaw ja omastaw kääne**, millel sagedasti enese jaoks weel teine täiendus kaasas on. Näit.:

Mehel on süld **puid**. Woorimees ostis koorma **heinu**. Türklased on **Muhamedi usku** rahwas. **Peetri** päiwiline künnab. Isa ostis **kaupmehe** maja. **Iohannes** oli **Kristuse** jänger.

- c) **Nimisõnade teised küünded**. Ka neil on sagedasti enese jaoks täiendused kaasas. Näit.:

Tuppa toodud lilled on ära kuiwanud. **Kammitas** hobused kargawad. **Kiwist** majad on kindlad. **Jahule** keedetud kartulid on maitsewad. **Kewadel** külwatud wili lõigatakse sügisel. **Heinamaalt** nopitud lilled lehkawad. **Wanemateta** poeg on waenelaps. **Sabaga** tähti on harwasti näha. **Kaldani** ulataw kõis katkes. **Põlluks** sündiw maa on üles küntud. **Lapsena** õpitud laulud on meeles.

279. **Omadussõna** võib täiendusena kõigis käänetes seista. Näit.:

Terwe inime on rõõmus. **Hobune** on **kasulik** elajas. **Rikas** mees ehitas **toreda** maja. **Hoone** seisab **endisel** kohal. **Terawa** kirwega on hea raiuda. Sügisel on palju **uduseid** päiwi.

280. **Asesõna täiendusena**.

- a) **Isiklikkude ja enesekohaliste asesõnade omastaw**. Näit.

Minu raamat on siin. See on **sinu** nuga! Ma andsin **teie** wennale raamatu. **Meie** kodu on kaugel. **Teie** laul kõlas hästi. See on **nende** eneste töö. **Meister** ei tundnud **oma** tööd enam.

- b) **Näitawad, siduwad, küsiwad ja määramata asesõnad kõigis käänetes**. Näit.:

See kuub on wana. **Tolle** nõelaga ei saa õmmelda. **Niisuguseid** heinu ei osteta. Isa tuli **selsamal** ajal. **Missugune** hobune on ära müüdnud? **Kumb** kallas on kõrgem? **Mõni** laps ei mõistnud weel lugesdagi. Ta tunneb ka **muid** asju.

481. **Arwusõna täiendusena**.

Uks puu on ära kuiwanud. Kaks meest kündsiwad põllul. Tema sulaseid on kolm meest. Peremees sai kümme wakka linaseemneid. Karjane ei leidnud wiit wasikat. Kingitusi jagati seitsmele lapsele. See töö on kahe teha. Neljas puu on tamm. See sündis kuendat korda. Pool teed oli käidud. Kahekesi tehtud töö on walmis.

282. Ajasõna nimetawa kõnewiisi muuted täiendusena.

a) K ä ä n a m a t a tarwitatakse minewiku kesksõnu ja kohtolulise ilmaütlewat. Näit.:

Wäsind laps jäi magama. Ta ei taha harjunud kombest lahkuda. Tema tehtud töö on hea. —

Kuiwatamata wili on toores. Walamata lilled on ära kuiwanud.

b) K ä ä n a t u l t tarwitatakse olewiku kesksõnu ja tegijaütlewat. Näit.:

Woolaw wesi wuliseb. Põletas käe sulawa rauaga ära. Otsime õitsewaid lilla. Kõndisime haljendawal heinamaal. Niidetaw rohi on paiguti ära kuiwanud. Rääkisime nähtawaist asjust. Lauljad linnud magawad juba. Andsime lahkujatele sõpradele kingitusi.

Lisamärkus. Ka mõned minewiku kesksõnad tulewad käänatult ette. Näit.:

Andis wäsinule teekäijale oma woodi. See töö on täiskaswanute inimeste teha.

283. Määrussõnad ning ees- ja tagasõnad oma käänetega täiendusena. Näit.:

Wastastikku seiswad majad on ära põlenud. Hästi söödetud weised on rammusad. Enne lõunat niidetud rohi on ära kuiwanud. Teed mööda sõitja hobune hirnus.

Kordawad küsimused.

- I.
  - 1) Nimeta lause kõrwalised liikmed;
  - 2) Misjuguft lauset hüütakse la'ienda tud lihtlauseteks?
  - 3) Mis on sihitus (objekt), mis — määrus, (adverbial), mis täiendus (attribut)?
  - 4) Mitmesugune võib sihitus olla?
  - 5) Millal tarwitatakse täisihitust, millal osasihitust? Näitused!
  - 6) Misjuguftes käändes seisab täisihitus, misjuguftes osasihitus?
- II.
  - 7) Mis tõugu sõnu tarwitatakse sihituseks? Näitused!
  - 8) Mis tõugu sõnu tarwitatakse määruseks?
  - 9) Mitmesugune võib määrus olla? Näitused!
  - 10) Mis tõugu sõnu tarwitatakse täienduseks (attributiks)?
  - 11) Nimeta ja näita, mil kujul nimisõna täiendusena ette tuleb?

- 12) *Anna näitusi omadussõnase täienduse kohta?*
 13) *Mil kujul tarvitatakse arvusõna täiendusena?*
 14) *Nimeta ajasõnaseid täiendusi!*
 15) *Nimeta määrus-, ees- ja tagasõnaseid täiendusi!*

§ 37. Ülewaade, kuidas nominate käändeid lause liikmeteks tarvitatakse.

III. 284. **Nimetam** (nominativus) on:

- 1) **Täisaluse** kääne. Näit.:
 Vesil woolab. Lumi sulab.
- 2) **Täisihituse** kääne, kui ajasõna käskivas kõnes ehk tehtavikus on. Näit.:
 Müü hobune ära! Hobune müüdi ära. Metagu lamba lauta!
- 3) **Ütelõduse** kääne, kui see ütleb, kes, või mis sugune alus on. Näit.:
 Luts on kala. Ruused on okaspuud. Tammed on tugewad.
- 4) **Ajamääruse** kääne küsimuse peale: kui sagedasti? Näit.:
 Rääbi iga päew linnas. Ema walwas sööd ja päewad lapse juures.
- 5) **Rombe ja wiisi määruse** kääne omadussõnade juures, kui ühe oleku alalhoidmist käskivas kõnes seiswa ajasõna läbi tahetakse tähendada. Näit.:
 Soia tuba puhas! Olgem täna rõõmsad!
- 6) **Täienduse** kääne nimetawas seiswate nomine juures. Näit.:
 Lühruk Tiiu on haige. Marine tädi on ära surnud. Dõta hea hobune! Walged roosid õitsewad.

285. **Osastaw** (partitivus) on:

- 1) **Osaaluse** kääne. Näit.:
 Lund sabab. Lambaid ei mahu enam lauta.
- 2) **Osasihituse** kääne. Näit.:
 Perenaine lõikab leiba. Maad küntakse.

- 3) Ütelduse kääne, kui tähendatakse: a) et alus üks osa ehk jagu ühest jeltsist ehk tõust on, ehk b) kui omadussõnane üteldus osaluse kohta käib. Näit.:

a) Tema on meie usku. Rebane on punast karwa.

b) Seda ei ole suurt. Reid oli palju haigeid.

- 4) Ajamääruse kääne, kui ühest määramata ajaruumist kõne on. Näit.:

Olin ööb linna. Käisin õhtu aegu seal.

- 5) Kõnne ja viisi määruse kääne. Näit.:

Kirik oli rahvast murdu täis. Lontab pahemat jalga. Näa-gib ühte viisi.

- 6) Täienduse kääne osastavas seiswanominatiivis. Näit.:

Nägin sulast Peetrit. Otsisime ümmargusi tiiva.

286. **Sihitaw** (accusativus) on:

- 1) Täissihituse kääne, kui ajasõna tehtavikus ja käskiwas kõnes ei seisja. Näit.:

Tõltsjapp tegi wankri. Peremees müüs hobused ära.

- 2) Jaatawa ajamääruse kääne küsimuse peale: kui kaua? Näit.:

Tegin kõige päewa tööd, — tegin kõik päewad tööd. Oli terve nädala meil.

Gitaw ajamäärus seisab aga sel korral osastawas. Näit.:

Ei teinud kõike päewa tööd. Ei olnud terwet nädalat meil.

287. **Omastaw** (genitivus) on täienduse kääne. Näit.:

Wenna pea walutab. Sulaste pall oli matmata.

288. **Sisemised kohakäänded, sisestütlew** (illativus), **seestütlew** (inessivus) ja **sestütlew** (elativus) on mitmesuguste määruste käänded, kui ühe asja ehk olemuse sisemisest poolest, kas harilikult või piltlikult kõne on. Näit.:

Kivi kukus wette — on wees — wõeti weest.

Ruga läks roostesse — on roostes — tehti roostest puhtaks.

Raarel läks karja — oli karjas — tuli karjast.

Sai kimpu — on kimbus — peasis kimbus.

Põld läheb sööti — oli söödis — söödist tehti kütist.

289. **Sisemised kohakäänded** tähendawad ka ühe asja ehk olemuse wälimist poolt, kui sellega üht ligemat ühendust tahetakse tähendada. Näit.:

Ujasin saapad jalga — saapad on jalas — wõtjin saapad
jalast.
Panin hobuse sadulasse — hobuse on sadulas — hobune
wõeti sadulast lahti.

290. **Sissettlew** (illativus) tähendab:

1) ühe koha ja oleku sisse liikumist, saamist
ja puutumist. Näit.:

Wili weeti rehte. Päite läks looj. Laemas läks pilwesse.
Siil tõmbab ennaft kerasse. Siga läheb raswa. Laps jäi
leetritesse haigeks. See asi puutub kiusse.

2) ühe olewuse ehk oleku sisse jäämist. Näit.:

Laps jäi tuppa. Unustasin kirwe metsa. Wend juri linna.
Sulane juri rōugetesse.

291. **Seesüttelew** (inessivus) tähendab:

1) ühe koha ja oleku sees olemist ja wiibimist.
Näit.:

Hunt elab metsas. Tal oliwad käed rusikas, Puud oliwad
härmas. Rõndisime pimedas;

2) ajaruumi, milles midagi sünnib. Näit.:

Sulane jäi jürikuus teenistusest lahti. Lehm annab päewas
fümme toopi piima.

292. **Seesütlew** (elativus) tähendab:

1) ühest kohast ja olekust lahkumist. Näit.:

Rari tuli metsast. Pääsis murest lahti.

Ujasonade „otsim a“ ja „leid m a“ juures seisab ka seeft-
üttelew. Näit.:

Otsifin aidast rauda. Leidfin metsast maastikaid.

2) olekut ja põhjust, mille mõjul midagi sünnib
wõion. Näit.:

Ta hakkas joobnust peast riiblema. Rintis heldest südamest.
See tuleb kadusest. Ta on wihamast märg.

3) ajapunkti, millest saadif midagi arwata-
takse. Näit.:

Ta tuli Jaanipäewast meile. Rewadest sügiseni oliwad ilu-
sad ilmad.

4) ainet, millest üks asi ehk olewus on. Näit.:

Maja on kiwist. Tal on karunahast kasukas. Sundist ei saa
karja koera. Sinust saab sulane.

Seie tulewad ka arwata kõnekäänud:

Peetrist poeg, Tiiust tütar, Otsist onu jne

5) seda asja ehk olewust, millest üks jagu wõetakse, ehk millest mõeldakse ja räägitakse.
 Andis mulle oma karjast ühe lamba. Meie sõime teie leiwast. Rõneleja rääkis põlluharimijest. Teie mõtlesite minu st kurja. Tema kitleb oma tarkusest.

6) ühe asja ehk olewuse jagu, mille kohta ütelduks käib. Näit.:

Laps oli näo st ilus. Ole südame st waga. Abraham oli kullast ja hõbedast rikas.

7) seda, kellest ehk millest midagi lahku b. Näit.:

Ta löi minu st lahku. Laps jäi oma ema st maha. Pühi laud tolmust puhtaks! Ta hingab oma waewa st.

8) seda, millest puudus on. Näit.:

Ait on wiljast tühi. Peremehe l on sulaste st puudus.

9) ühest kohast ehk olekust sisse, wälja, üles, alla ja läbi minekut. Näit.:

Tuli ukse st sisse. Lendas akna st wälja. Tõuseb woodi st üles. Läks trepi st alla. Jõudsi me metsast läbi.

10) kaupa, mille eest hinda maksetakse. Näit.:

Maksis hobuse st sada rubla.

11) wõrdlemise juures seda, millega wõrrel-dakse. Näit.:

Wend on õest wanem. Meri on järwe st sügavam.

293. **Wälimised kohakäänded, alaleütlem (allativus), alalütlem (adessivus) ja alaltütlem (ablativus) on määruste käänded, fui ühe asja ehk olewuse wälimist poolt, temaga kokkupuumist wõi tema ligiolemist tahetakse tähendada. Näit.:**

Pere läks põllule — on põllul — tuli põllult. Tütar läks emale — käis emal — tuli emalt.

294. **Wälimised kohakäänded tähendawad seda isikut wõi asja, kes midagi omandab, kellel midagi on, ehk kes millestgi lahti saab. Näit.:**

Mulle anti uued riided — mul on uued riided — mult wõeti uued riided. Põllule on wäge tarwis — põllul on rohkesti wäge — põllult tuleb lõikust oodata.

295. **Wälimised kohakäänded tähendawad ühe olewuse kohta ja olekut. Näit.:**

Päike tõusis kõrgele — on kõrgel. Laps kukus kõrgelt maha. Puud põlesiwad söele — on söel.

296. Välimised kohakäänded tähendavad viimaks tööd ja talitust, mida toimetatakse. Näit.:

Mehed läksivad kalale — on kalal — tulivad kalalt.
Kana läks munele — on munele — tuli munelt. Läksime lõunale — olime lõunal — tulime lõunalt.

297. Alaleütlem (allativus) tähendab:

1) liikumist ühe asja ehk olewuse ligi dale. Näit.:
Pani paja tulele. Sõudis ema armule.

2) isikut ja asja, kelle kasuks või kahjuks midagi sünnib. Näit.:

Koorem oli hobusele raske. Laps lastele raamatut.
Poeg läks isale wastajeks.

3) olekut, kuhu üks olewus saab ehk panna. Näit.:

Ulm läks kuivale. Linad lähewad roppides takule. Aristas teda wihale.

4) seda asja, mille kohta üksomadus käib. Näit.:
Talupoeg oli tööle tarka. Poiss on nobe ja lule. Herral on rahale rikas.

5) kohta, kuhu keegi jääb. Näit.:

Laps jäi põrandale. Hobune juri heinamaale. Naine jäi wantrile ootama.

298. Alalütlem (adessivus) tähendab:

1) kohta kus midagi on ehk sünnib. Näit.:

Pada on tulel. Põllul pandi wilja kofu.

2) aega kusi mune peale: millal. Näit.:

Neil päiwil oli wihmane ilm. Minewal ööl ei saanud ma filmagi kinni. Suwel oliwad soojad päewad.

3) isikut ja asja, kellel midagi on. Näit.:

Sul on maja. Tammel on lehed. Sjal ei ole aega.

4) olekut, milles üks olewus on. Näit.:

Ta oli pahal tujul. Meie olime kõik terwisel. Töö on alles hakatusel.

5) kombet ja wiisi, kuidas midagi sünnib. Näit.:

Kaswatas poega hirmul ja armul. Toitis lapsed oma sõrmil.

299. **Alaltütlem** (ablativus) tähendab:

- 1) ühest kohast eemale liikumist. Näit.:

Tulime kirikult. Sõubime merelt. Leidsin põrandalt.

- 2) isikut ja asja, kelle käest midagi võetakse ehk saadakse. Näit.:

Päris isalt maja. Leidis mäelt maasikaid.

- 3) olekut, milles midagi tarvitatakse, võetakse.

Koer sõi kala toorelt ära. Ruffid õigati haljalt. Tundsin teda tüdrukult.

- 4) Kõmbet ja wiisi, kuidas midagi toimetatasse. Näit.:

Müüs hobuse kallimalt ära. Andis mulle odawalt. Sumal on meid rikkalikult õnnistanud.

300. **Ilmaütlem** (caritivus) tähendab ühe olemuse puudumist ning võib lauses üteldusena, määrusena ja täiendusena ette tulla. Näit.:

Peeter on peremeheta. Teenisin teda palgata. Lumeta talvel puudub saanitee.

301. **Kaasaütlem** (comitativus) tuleb lauses määrusena ja täiendusena ette ning tähendab:

- 1) abinõud ja riista, millega midagi tehakse ja forda saadetakse. Näit.:

Sõitsin laewaga. Lõikab noaga. Kauples linadega. Wiljaga kaupleja sai palju kasu.

- 2) isikut, kelle kaasas midagi tehakse ehk kelle hoolde midagi antakse. Näit.:

Wend sõitis õega kirikule. Sää Sumalaga.

302. **Kajaw** (terminativus) on koha- ja ajamääruse kääne küsimuse peale: kelleni? Näit.:

Kõis ulatab kaldani. Jaan käis jõuluni koolis.

303. **Saaw** (factivus) tuleb lauses üteldusena ja määrusena ette ning tähendab:

- 1) seda isikut ja olemust, kes a) ühe elukutse, ameti, seisuse või tarwituse sisse saab, b) sinna jääb ja c) kas jäädawalt või ajuti mõnda talitust ja tarwidust täidab. Näit.:

a) Poeg hakkas põllumeheks. Rein heitis rentnikuks. Kaarel waliti wallawanemaks. Isa nimetati autokodanikuks. Hobune on meil wooloomaks.

b) Dnu jäi poisimeheks. Rуста jäeti kooliõpetajaks.

c) Leena oli meile lapsehoibjaks. Pirk oli tal lauaks. Seinamaa jäeti karjamaaks. Ruuski raiuti teiwasteks.

- 2) nime, millega üht olemust hüütakse. Näit.:
Sumalat hüütakse Issandaks. Poeg ristiti Peetriks. Sunti
nimetatakse kiskjaks loomaks.
- 3) jeda olekut ja omadust, millesse üks olemus saab ehk jõuab.
Näit.:
Karjamaa on paljaks jöödetud. Ruud lähewad kewadel hal-
jaks. Laps kaswas suureks. Ema jäi haigeks. Ara pane
jeda pahaks! See on terwijele kahjaks. Sain temaga
tuttawaks.
- 4) aega küsimuste peale: milleks? kui kauaks?
Näit.:
Külalised tulewad lõunaks. See töö jääb homjeks. Reist
puist saab kahjeks nädalaks.
304. **Olemat** (essivus) tarwitatakse lauses määrusena. Ta
tähendab olekut, milles olemus ette tuleb.
Näit.:
Mjasiwad heinu rohtuna hunikusse. Weji sejab loikuna hei-
namaal. Teenis seal sulajena. Korja totku noorena, siis
on sul wõtta wanana.

Kordawad küsimused.

- III. 1) Misjuguse lauseliikmena tuleb nimetaw lauses ette?
- 2) Nimeta, kuidas osastawat lauses tarwitatakse!
- 3) Räägi sihitawa tarwitamisest?
- 4) Misjuguse lauseliikme kääne on omastaw.
- 5) Millal tarwitatakse s i s e m i s i kohakäändeid?
- 6) Räägi, kuidas sisseütlemat tarwitatakse!
- 7) Mis on seesütleva tarwitamisest ütelda?
- 8) Nimeta, misjugustel kordabel tarwitatakse seesütlemat!
- 9) Millal tarwitatakse w ä l i m i s i kohakäändeid?
- 10) Räägi alaleütleva tarwitamisest!
- 11) Mida tähendatakse alaleütlewaga lauses?
- 12) Ütle, kuidas alaltütlewat tarwitatakse!
- 13) Mis on ilmaütleva kohta ütelda?
- 14) Mida tähendatakse kaasaütlewaga?
- 15) Räägi rajawa tarwitamisest!
- 16) Mil korral tarwitatakse saawat?
- 17) Millal tarwitatakse olewat?

§ 38. Ülewaade ajasõna tarvitamisest lauses.

III.305. **Kindla** (indicativuse), **tingiwa** (conditionalise), **kahtlewa** (relativuse) ja **käskiwa** (imperativuse) **kõnewiisi muuted** tulewad lauses **üteldusena** ette, milles sagedasti ka alus ja sihitus peidus on. Näit.:

- a) Wend kirjutab. Kirja kirjutati. Rääkisime mõndagi. Seal loetakse.
- b) Kõneleja rääkiwat põlluharimisest. Laps saadetud kooli.
- c) Soowiksin raamatut osta. Teda palutaks.
- d) Räägi! Laulgem! Paluge! Räägitagu!

306. **Nimetawa kõnewiisi** (modus substantivuse) **muuted**, mis enamasti kõik käänatawad on, wõiwad mitmesuguste lauseliikmetena ette tulla.

307. **Kesksõnu** (participia) tarvitatakse: a) üteldusena, b) määrusena ja c) täiendusena. Näit.:

- a) See wihm oli kosutaw. See tee on väga käidaw. Pesu ei ole weel kuiwanud. Terad on hästi kuiwatatud.
- b) Kõneleja rääkis väga waimustawalt. Sõjamees oli surmawalt haawatud. Tõusis hirmunult üles.
- c) Õitsewad lilled on ilusad. Käidaw tee on tuttav. Seisnud wesi ei maitse. Lõhutud puud on peenikesed.

Tehtawiku kesksõnadel on sagedasti omastawas seisawalus kaasas. Näit.:

Maailm on Jumala loodud. Isa ostetud maja müüdi ära. See kiwi on kahe mehe tõstetaw.

308. **Kohtolulisi muuteid** tarvitatakse lauses ajasõnalise määrusena.

a) Kohtolulise sisseütlew (illativus verbalis) awaldab tegewusesse hakkamist. Selle juures wõib: 1) lause alus, 2) lause sihitus sisseütlewa aluseks olla. Näit.:

- 1) Isa tuli sööma. Laps õppis lugema.
- 2) Mölder pani weski käima. Hobune wiidi talli sööma.

b) Kohtolulise seesütlew (inessivus verbalis) awaldab tegewuses olemist. Üteldus on selle juures ikka sihita. Lause alus on ühtlasi ka seesütlewa alus. Näit.:

Pere on söömas. Ma käisin vaatamas. Lapsed on laulmas.

c) Kohtolulise seestütlew (elativus verbalis) awaldab tegewusest lahkumist. Selle juures on niisama kui sisseütleva juures, kas 1) lause alus, wõi 2) lause sihitus seestütleva aluseks. Näit.:

- 1) Ma tõusin magamast üles. Ta ei jätnud järele palumast.
- 2) Wihmane ilm keelas inimesi tulemast. Kutsus lapse mängimast ära.

Külaline tuli kutsumata. Linad on weel müümata.

Lisamärkus. Kohtolulise ilmaütlev wõib ka täiendusena ette tulla, ning seal juures weel käänatultgi ilmuda. Näit.:

Sa oled häbemata inimene. Mis teie, häbemata, tahate? Ta oli kutsumata külaline.

Eessõna <ilma> kaasas ilmub ilmaütlev lauses ka weel kombe ja wiisi määrusena. Näit.:

Ta sihtis ilma vaatamata.

d) Kohtolulise ilmaütlev (caritivus verbalis) awaldab tegewusest ilma olemist. Näit.:

309. Kohtolulistel muudetal on sagedasti iseenes jaoks sihitus kaasas. Näit.:

- a) Peremees saatis sulase kaeru niitma. Herra ajas poisikest wärawat lahti wõtma. Tüdruk tuli tuld tooma.
- b) Kooliõpetaja on lapsi õpetamas. Ma käisin seal aja-lehti lugemas.
- c) Sulane tuli maad kündmast. Laps tuli marju korjamast.
- d) Mees jättis saapad ostmata.

310. Määrululise osastaw (infinitivus verbalis) on lauses:

a) Alus. Näit.:

Õppida on kasulik. Hingata on tarwis. Kiwa tõsta on raske.

b) Üteldus. Näit.:

Töö on teha. Wesi on juua. Kaerad oliwad niita.

c) Sihitus. Näit.:

Hobune tahab süüa. Laps püüab õppida.

d) Ajasõnaline määrus. Siin juures on tähele panna:

1) lause alus on määrululise osastawa sihitus. Näit.:

Laul oli armas kuulda. Metsad oliwad kaunid waadata.

2) lause sihitus on määrululise osastawa sihitus. Näit.:

Hobune tahab kaeru süüa. Andsin raamatu lugeda.

3) Määrõlulise osastaw on teistest lause liikmetest waba. Näit.:

Mul oli mõte minna. Kaarilil on kolmas aasta õppida.
Kohtunikul on meelewaid nuhelda.

Sagedasti on määrõlulise osastawal enese jaoks omastawas seisawalus kaasas. Näit.:

Maailm on Jumala walitseda. Kaerad oliwad sulaste niita. Hea karjane ei jäta lambaid huntide süüa.

311. Määrõlulise seesütlew (inessivus adverbialis) tuleb lauses ajasõnalise määrusena ette. Ta tähendab üht tegewust, mis lause ütelduses nimetatud tegewuse kõrwal sünnib. Näit.:

Lapsed läksiwad lauldes kirikusse. Häbi on rääkides, häda wait olles.

Sagedasti on määrõlulise seesütlewawal enese jaoks ligemad määrused kaasas. Näit.:

a) omastawas seisawalus:

Ta ei lähe minu ajades. Haige sai tohtri arstides parremaks.

b) sihitus:

Karjane läks pasunat ajades metsa. Lehm annab head toitu süües rohkem piima.

c) määrus:

Laps oli magama minnes terve. Linna jõudes hakkas wihma sadama.

312. Kohtõlulise sisseütlewawat (illativus verbalis) ja määrõlulise osastawat (infinitivus verbalis) oma tähenduse poolest teine teisega wõrreldes tuleb tähele panna, et sisseütlewawal **tegewiku**, osastawal aga **tehtawiku** tähendus on. Näit.:

Nuga on hea lõikama.

Laps sünnib sööma.

Herra on helde wälja andma.

Aja poiss seie niitma.

Sina oled kerge kirjutama.

Puu on hea lõigata.

Leib sünnib süüa.

Raha on kerge wälja anda.

Aja lammas seie niita.

Kiri on kerge kirjutada.

313. Aegnimisõnad (substantiva verbalia) tegijaütlew (substantivum verbale actoris) ja teoütlew (substantivum verbale actionis) ühendawad eneses aja- ja nimisõna tähenduse. Lauses tarwitatakse neid kõikide liikmetena. Näit.:

a) Alus: Püüdja heitis õnge wette. Rääkimine on hõbe, wai-
kimine kuld.

- b) **Üteldus:** Jaan on hea õppiija. Joomine on raiskamine.
 c) **Sihitus:** Äratab magajad üles. Kas niitjaid nägid? Lõpetasin laulmise. Kurttumm ei kuule rääkimist.
 d) **Määrus:** Ostjal puudus raha. Niitmisel ei olnud otsa. Laps jäi külmetamisest haigeks.
 e) **Täiendus:** Lauljate healed oliwad tugewad. Õppimise kasu on suur.

Kordawad küsimused.

- II. 1) Mis liikmena tarwitatakse kindla, tingiwa, kahtlewa ja käsikiwa kõnemiisi muuteid lauses? Anna sellekohaseid näitusi! 2) Räägi kesksõnade tarwitamisest! 3) Missuguses käändes seisaw alus on tehtawiku kesksõnadel sagedasti kaasas? 4) Mida tähendab kohtolulise sisseütlew? 5) Missugused lause liikmed wõiwad sisseütlewale aluseks olla? Näituseks! 6) Mida tähendab kohtolulise seesütlew? 7) Räägi kohtolulise seesütlewa tarwitamisest! 8) Mida tähendab kohtolulise ilmaütlew lauses? 9) Räägi kohtolulise muudete sihitusest! 10) Missuguse liikmena tuleb määrolulise osastaw lauses ette? 11) Nimeta lauseid, kus a) lause alus, b) lause sihitus määrolulise osastawal sihituseks on! 12) Nimeta lauseid, kus määrolulise osastaw waba on! 13) Nimeta näitusi, kus määrolulise osastawomastawas seisaw alus kaasas on! 14) Räägi määrolulise seesütlewa tarwitamisest! 15) Wõrdle kohtolulise sisseütlewat ja määrolulise osastawat nende tähenduse poolest lauses! 16) Räägi aegnimisõnade tarwitamisest lauses!

§ 39. Kokkuwõetud lause.

(Слитное приложение.)

I. 314. Kokkuwõetud lause on niisugune lihtlause, millel mitu ühetaolist liiget on. Näit.:

a) **Mitu alust:**

Laastu tuli ja laenu leib ei kesta pikale. Kuused, kased, männad, haawad ja lepad kasvawad metsas. Täna sadas lund, rahet ja vihma. Soojamõõtija ehk thermometer on tulus riist.

b) **Mitu üteldust:**

Koolipoisid loewad, laulawad, kirjutawad ning rehkendawad. Sumala sõna karistab, manitseb ja trööstitib inimest.

c) **Mitu sihitust:**

Sina pead oma isa ja ema auustama. Lapsed korjasiwad aiast maasikaid, wabaruid ja hõrakaid ehk jaanimarju.

d) Mitu määrust:

Walgast võib raudteel Riiga, Pärnusse ja Pihtrasse sõita. Sulane weab kas täna, homme või ühehommepuud ära. Pühakiri räägib meie vastu waljusti, tõsiselt, armsasti ning lahkesti. Hooneid ehitatakse kiwist, palkidest ja laudadest. Lapsed lähewad kooli lugema, laulma, kirjutama ja rehtendama.

e) Mitu täiendust:

Punased, walged ja kollased roosid õitsewad. Peremeeste, julaste ja wabadikkude lapsed käiwad koolis.

315. Iga kofkumõetud lauset võib nii mitmeks lauseks ära jao-
tada, kui tal ühetaolisi liikmeid on. Näit.: lausest

„Kuuised, kased, männad, haawad ja lepad kasvawad metsas“

saame wiis järgmist lauset:

- 1) Kuuised kasvawad metsas.
- 2) Kased kasvawad metsas.
- 3) Männad kasvawad metsas.
- 4) Haawad kasvawad metsas.
- 5) Lepad kasvawad metsas.

Alesanne. Jaota ka teised pkt. 314 all seiswad kofkumõetud lau-
sed üfsikuteks lauseteks ära!

316. Kofkumõetud lause ühetaolised liikmed la-
hutatakse teineteisest komma (,) abil, kui nad
mitte sidesõnade „ja“, „ning“, „ehk“, „wõi“= läbi
seotud ei ole. — Kui lauses rohkem kui üks liiget on,
siis seisawad kase wiimase wahel tarwitust mööda „ja“,
„ning“, „ehk“, „wõi“, eesminewate wahel aga komma.

Alesanne. Näita feda ülewal nimetatud näituste abil!

Kordawad küsimused.

I. 1. Misjuguist lauset hiiutakse kofkumõetud lauseks? 2. Misjuguist wahemärki
tarwitatakse kofkumõetud lause ühetaoliste liikmete wahel? Millal ei ole
komma kofkumõetud lause ühetaoliste liikmete lahutamiseks mitte tarwis?

§ 10. Wäljajätteline lause (Ellipsis).

I. 317. Wäljajätteline lause on niisugune lihtlause, milles tar-
wilised liikmed puunduvad, sest et nende jaurde lisamine
kõnekäänu wastu käib. Wäljajätteid tarwitatakse:

a) Pealkirjades. Näit.:

Rebane ja kurg.

Oleks pidanud seisma :

See peatükk räägib rebasest ja turest.

b) Allkirjades. Näit.:

Wallawanem Willem Wõsu.

Oleks pidanud seisma :

Seda ütleb wallawanem Willem Wõsu.

c) Adressides. Näit.:

Herrale Mihkel Mets,
Mõnistes.

Walga kaudu.

Oleks pidanud seisma :

See kiri tuleb ära anda herra M. M. kätte Mõnistesse juu.

d) Koha- ja aja määramistes. Näit.:

Walgas, 10. juulil 1905.

e) Häkilistes küsimus- ja hüüdlausetes. Näit.:

Kuhu nüüd? — Oh õnne! — Paras, paras

f) Terehommikutes ja jumalaga jätmistes. Näit.:

Tere hommikust! — Jumalaga! — Jumal appi! — Jõudu! —
Head reisi! — Palju terwisi!

g) Manasõnades. Näit.:

Sabe mehe au. — Libe keel, tige meel.

Wahemärgid. Wäljajätelistes lausetes tarwitatakse neidsamu wahemärfisid, mis nende kohalistes lühendamata lausetes pruugitawad on.

Kordawad küsimused.

- I. 1. Misjuguist lauset hüütaks wäljajätelise? 2. Millal tarwitatakse wäljajätet? 3. Misjuguiseid wahemärfisid tarwitatakse wäljajätelistes lausetes? —

§ 41. Kokkuliidetud lause.

(Dictum compositum. Сложное предложение).

II. 318. Kokkuliidetud lause on niisugune lause, mis kahest wõi mitmest lausest kokku on pandud. Näit.:

- a) Tõsi tõuseb, wale waob. — Tuuled juhtigu sull' teeda, õhud õrnad õpetagu, taewa tähed andku tarkust.

b) Kes kõneleb, see külwab. — Küll soojus lume sulatab, kui aga ligi ulatab.

319. Kokku liidetawad laused on oma kuju poolest kas pealaused wõi kôrwalised laused.

a) **Pealause on täiesti mõistetawa mõtteline, oma woline lause.** Näit.:

Rahu kosutab, waen kaotab.

(Mõlemad on pealaused).

b)* **Kôrwaline lause on ühe lause liikme asemel seisaw, üksnes pealause abil mõistetaw lause.** Näit.

Ei ole kõik kuld, mis kollane on.

„Ei ole kõik kuld“ — pealause, „mis kollane on“ — kôrwaline lause.

320. Kôrwaline lause wõib pealause ees, taga wõi tema liikmete wahel seista. Selle järele wõiwad siis kôrwalised laused olla:

a) **Eeslaused.** Näit.

Mis kanniste õitseb, see ruttu närtsib. Kes kannatab, see kaua elab.

b) **Tagalaused.** Näit.

Ei ole kõik mesi, mis tilgub. See on teadmata, kas ta tuleb.

c) **Wahelaused.** Näit.

Sina ei pea mitte härjale, kes pahmast tallab, tema suud kinni siduma. Sinna linna, kust ta wälja läinud, ta enam tagasi ei tule.

321. Pealauseid lahutatakse kôrwalisest lausest komma läbi (Waata pkt. 320 a ja b!). Wahe lausena seisaw kôrwaline lause on kommade wahel. (Waata pkt. 320 c!).

322. Kokkuliidetud laused on kahte tõugu: lauseühendus ja lauseliitused.

323. **Lauseühendus.**

Lauseühendus on pealause ühendamise teel ilmuw kokkuliidetud lause. Pealauseid wõib kas sidesõnade „ja, ning, aga, siis, sest, seepärast, ei-, ega, waid-, abil ehk ka ilma nendeta lauseühenduseks kokku liita. Näit.:

- a) 1. Kari tõttab krapi ja kella helinaga karjamaale, ja peresulane ruttab adraga põllu peale. 2) Mind õnnista ja hoia sa, ning oma pale lase ka mu peale paista armuga, mul oma rahu anna sa. 3) Walgus paistis pimeduses, aga pimedus ei wõtnud seda wastu. 4) Anna ikka orjale, siis ori annab ka härjale. 5) Öndsad on tasased, sest nad peawad maa pärima. 6) Teie ei õpi hoolega, seepärast ei saa teie ka mitte edasi. 7) Ei ilu ei panda pajasse, ega kaunist ei kanneta katlasse. 8) Tõde ei muuda ennast mitte meie järele, waid meie peame endid tõe järele muutma.
- b) 1. Päike tõuseb taewa all ikka kõrgemale, ja tema kiired lähewad rohkem ja rohkem soojaks; tuuled puhuwad lahkesti ja õhk on puhas. 2) Põllumehed künnawad, äästawad ja külwawad; teised laastawad heinamaad ja teewad kütist. 3) Sarwist härga seotakse, sõnast meesta sõlmitakse. 4) Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki. 5) Ega härja sarw tee häbi, sarwe abil härg saab läbi; kasinaju sarwe juurel, see teeb häbi wäiksel suurel.

324. **Wahemärgid.** Lauseühenduse pikemad laused lahutatakse teine teisest **semikooloniga**, lühemad ja sidesõnadega seotud — aga **kommaga**.
(Pane seda eelminewa punkti näituste kallal tähele!).

325. Lauseühendused tulewad ka **lühendatud** kujul ette.
Näit.:

- 1) Tööd on tegijal, und magajal. 2) Mehi ei pea loetama, waid kaalutama. 3) Kuri wõtab kulbist, paha pajast. 4) Meest sõnast, härga sarwist. 5) Mees must, meel tark, rahakukur kuulus, jahuwakk walge.

I. 326. Lauseliitus.

Lauseliitus on pea- ja kõrwalise lause ühendamise teel ilmuv kokkuliidetud lause. Näit.:

Kes kannatab, see kaua elab.

„Kes kannatab“ on **fõrwaline lause**, „see kaua elab“ **pealause**.

327. Lauseliitust võib sagedasti, sest et kõrwaline lause paljalt ühe lauseliitme asemel on, **lihtlauseliks** ümber muuta.
Näit.:

- 1) Kes kannatab, see kaua elab = kannataja elab kaua.
2) Mida ja otšid, seda ja leiab = Sa leiab otšitawa.

328. Niisama võib ka sagedasti üht lihtlauset lauseliituseks ümber muuta, kui mõnele tema liitmele lause kaju antakse. Näit.:

- 1) **Kõneleja** külvab = **Kes** kõneleb, see külvab.
 Ta otsib ilusat = Ta otsib seda, mis ilus on.

329. Et iga üht lihtlause liiget kõrwaliseks lauseks võib ümber muuta, siis jagunewad kõrwalised laused lauseliitmete järele, mille asemel nad seisawad: 1) **aluslauseteks**, 2) **sihituslauseteks**, 3) **ütelduslauseteks**, 4) **määruslauseteks** ja **täienduslauseteks**.

330. **Aluslause**d on niisugused kõrwalised laused, mis **aluse** asemel, **sihituslause**d — niisugused kõrwalised laused, mis **sihitus** asemel seisawad. Nad wastawad küsimuste peale: **kes**, **mis**, **keda?** **mida?** Nende algusel seisawad enamasti kas sõduwad aselonad **kes**, **mis** ehk nende teised käänded või sidesonad **et**, **kas**, **kui**. Pealauseid algawad kas näitawa aselona **see** ehk tema käänetega, või ka ilma selleta. Näit.:

a) **Aluslauseid:**

- 1) Kes kaugel käib, see palju näeb. 2) Mis jääb ajast, see jääb arust. 3) Keda ja otsid, see on siin. 4) Mis kauniste õitsseb, see ruttu närtsub. 5) Kabe võrra awitab, kes ruttu awitab. 6) Ei ole kõik külb, mis kollane on. 7) Et ta tulla lubas, see on tõsi. 8) Teadmata on, kas ta läheb.

b) **Sihituslauseid:**

- 1) Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö taga. 2) Mis Juku on õppinud, seda Juhani ei unusta. 3) Ma tean küll, et ta weel noor on. 4) Ma nägin, et ilm kuiwale läks. 5) Sain kuulda, et seal üks alu müüa on. 6) Ma ei tea mitte, kas ta siin on. 7) Külas räägiti, kui peaks herra mõisa ära müüma. 8) Ta küsis minult, kas ma nii teeksin.

Meesanne: Doe ülemal (a. ja b. all) seiswaid lauseid ja ütle, mis on iga lauses pealause, mis kõrwaline lause!

Sidesona et-ga algawaid sihituslauseid võib sagedadasti lühendada. Näit.:

1. Meie ülem kohus on, et igawest õnnistust taga nõname = Meie ülem kohus on igawest õnnistust taga nõnda.
2. Ma nägin, et ilm kuiwale läks = Ma nägin ilma kuiwale minawat.
3. Juba on näha, et oras haljendab = Juba oras näib haljendawat.

R o m m a t, mis lühendamata lauseliituses pealause kõrwalised laused lahutab, ei tarwitata lühendatud lauses mitte. (Waata näitust!)

331. **Otskohene lause on pealause näoline sihituslause, kus räägitava kõneleja oma sõnu tarvitatakse.** Näit.:

Kristus ütles: „Mina olen maailma valgus.“

Selles lauses ettetulevat kõneviiši nimetatakse **otsekoheseks kõneks (oratio directa)**. Ei ütelda aga kõneleja mõtteid mitte tema oma sõnadega, siis tarvitatakse **kaudset kõnet (oratio indirecta)**. Näit.:

Kristus ütles, et tema maailma valgus olewat.

Lühendatult:

Kristus ütles ennast maailma valguse olewat.

332. **Wahemärgid otsekoheses lauses.** Seisab pealause (a.) otsekohese lause **ees**, siis lahutatakse neid **kooloni läbi**. On pealause aga (b.) otsekohese lause liikmete **wahel**, ehk (c.) **tema taga**, siis on **komma** lahutajaks. Otsekohene lause ning tema jaod seisawad **jutumärkide wahel**. **Kooloni järel** seisaw otsekohene lause algab **suure tähega**. Näit.:

a) Kalewipoeg kostis: „Ega sugu ei lahku soosta, wõsu ei weere kännusta.“

b) „Ega sugu ei lahku soosta“, kostis Kalewipoeg, „wõsu ei weere kännusta.“

c) „Ega sugu ei lahku soosta, wõsu ei weere kännusta.“ kostis Kalewipoeg.

Kaudse kõnelist lauset lahutatakse pealausest, nagu teifigi sihitus lauseid, **komma**ga. Näit.:

Kalewi poeg ütles, et sugu ei lahkuwat soosta, ega wõsu ei weereda kännusta.

333. **Ütelduslaused on niisugused kõrwalised laused, mis ütelduse asemel seisawad.** Nad wastawad küsimuste peale **kes? mis?** Näit.:

Sumal on see, kes kätte tasub. Linad ei ole enam need, mis nad enne Jaani päewja oliwad.

334. **Määruslaused on niisugused kõrwalised laused, mis määruse asemel seisawad.** Nad jagunewad **koha-, aja-, kombe** ehk **wiisi** ning **põhjuse määruslausetesse** ja wastawad nendesamade küsimuste peale, mille peale nende kohalised lihtlause liikmed wastawad.

335. **Kohamääruslausete algusel seisawad sõnad: kuhu, kus, kust.** Näit.:

Kuhu tuul puhub, sinna ta hange ajab. Kus enne wett on, sinna jookseb weel wett juurde. Kust ole igatord suur tuld, kust suur suits tõuseb.

336. Aja määruslausete algusel seisawad sõnad: kui, kuni, Näit.:

Läksin teele, kui päike tõusis. Kui vihma sadama hakkas, siis olime meie juba linnas. Ma ootan väljas, kuni sa tuleb.

337. Kombe ja wiisi määruslausete algusel seisawad sõnad: kui, kuidas, uagu, et, kui et, mida. Näit.:

a. See sündis nõnda, kui ju ette oli arwata. b. Kuidas mees mõtleb, nõnda mees räägib. c. Kuidas ja noorelt käswad, nõnda ja wanalt jääb. d. Jüngrid tegiwad, nagu Kristus käskis. e. Kirikus oli niipalju rahwast, et meie enam sisse ei mahtunud. f. Rain ütles: „Mu ülekohtus on suurem, kui et seda saaks andeks.“ g. Mida harwemine tuleb, seda armsam oled. h. Mida armsam laps, seda walusam wits.

Kui sõna kui-ga algawatel lausetel seesama ütlendus on, mis pealausel, siis tarwitatakse neid lühendatud lausena. Näit.:

a. Boeg on niisama suur kui isa. Kuust on pikem kui kadakas.

Rommat lühendatud lauses ei tarwitata.

338. Põhjuse määruslausete algusel seisawad sõnad: et, sest, sest et, sellepärast et, kui, kui et, ehk küll, kas, waid. Nad nimetawad. Näit.:

a) Põhjust (causa):

1. Sina pead oma isa ja ema auustama, et sinu käsi hästi käib. Ta talutab mind kätt pidi, et ma ei kukuks. Madam ja Gewa peitsiwad endid puude alla, sest et nad oma süüd tundsiwad. Sellepärast et teie mitte tähele ei pane, ei saa teie ka mitte edasi.

b) Eesmärki ehk otstarbet (finis):

1. Wend läks Pärnusse, et sealt laewaga Riiga sõita. 2. Riigivalitsus annab seadused seks, et rahwa käekäiku paremale järjele tõsta.

c) Tingimisi (conditio):

1. Kui inimene hoiab, siis Jumal hoiab ka. 2. Kui Jumal loob lolli, siis annab ta ka molli. Küll ma ütlesin temale, kui ma teda aga näha saaksin.

d) Järguse wastaolekut. (concessio):

1. Ning elab, ehk küll ihu sureb. 2. Ehk ta küll ei taha, siisgi peab ta minema. 3. Kas puhugu maailma tuuled tema peale, ta ei lange siisgi. 4. Greeklane Demosthenes ei olnud mitte osaw kirja mees, waid oli osaw kõnemees.

339. Täienduslaused on niisugused kõrvalised laused, mis täienduse asemel seisavad. Nad vastavad neudefamade küsimuste peale kui täiendus. Nende algusel seisavad sõnad aseasonad: kes, mis oma käänetega ja määrusõnad kuhu, kus, kust. Näit.:

1. Peremees, kes põhku müüb, sandikoti kaela toob.
2. Ei see koer jäneft kodu too, keda wägisi metsa wiitakse.
3. Kelle sõna kuulsed, selle sulane oled.
4. Munad, mis pejast kaugele weerewad, lähewad sagedasti raišku. Sinna heinamaale, kuhu täna niitma minnakse on palju maad.
6. See talu, kus tema wanemad elasid, on ära müüdüd.

340. Alitmekordselt kokkuliidetud lause on niisugune kokkuliidetud lause, millel mitu pea- ja kõrwalist lauset on. Näit.:

1. Kes kõneleb, see kuulwab; kes kuulwab see korjab.
2. Kell õnn, see elagu; kellel terwis, see tehku tööd.
3. Ei ole kõik mesi, mis tilgub, ega kõik tuli, mis wilgub.
4. Ei sina wõi teada, mis minu toa peal; ega mina tea, mis sinu südames on.
5. Kes targem, see tajugu; sõna seppa seletagu; kellel palju, pangu peale; kellegi liialt, see lisagu.
6. Sa lubad, ehk ja ise küll ei teagi, kas ja oma lubamist ka täita jõuad.
7. Armas on, kui inimene waeseid aitab, sest heibus on inimesele kauniks ehteks.

Wahemärgid. Üht lauseliitust teisest lahutab, kui sõdesõna seal wahel ei seisja, s e m i k o o l o n; kui sõdesõna on, siis — f o m m a. — Pealauset kõrwalisest lausest lahutab f o m m a.

Kordawad küsimused.

II. 1. Missugust lauset hüütakse kokkuliidetud lauseks? Näitused! 2. Mis on: a) pealause, b) kõrwaline lause? Näitused! 3. Ütle, mis on: a) eeslause, b) tagalause, c) wahelause ja anna sellekohaseid näitusi! 4) Missugust wahemärki tarwitatakse kõrwalise lause lahutamiseks pealausest. Näitused! 5. Mis on lauseühendus? 6. Nimeta, missugused sidesõnad lauseühenduses ette tulewad ja anna sellekohaseid näitusi! 7) Nimeta lauseühendusi, mis ilma sidesõnata on! 8. Missuguseid wahemärkisid tarwitatakse lauseühenduses? Näitused! 9) Nimeta lühendatud lauseühendusi! I. 10. Mis on lauseliitus? 11. Missuguseks lauseks wõib lauseliitust sagedasti ümber muuta? Näitused! 12) Kuidas jaotatakse kõrwalisi lauseid lauseliikmete järele, mille asemel nad seisawad ära? 13) Mis on aluslause, mis sihituslause? 14) Missuguste küsimuste peale vastawad nad? 15) Missugused sõnad seisawad alus- ja sihituslause algusel? 16. Anna näitusi alus- ja sihituslause kohta! 17. Missuguseid sihituslauseid wõib lühendada? Näitused! 18. Missugust wahemärki ei tarwitata lühendatud sihituslausestes mitte?

19. Mis on otjekohene lause? 20. Missugust kõnet hüütakse otjekoheseks, missugust — f a u d j e k s? 21. Ütle, missuguseid, wahemärkisid tarwitatakse otjekohese kõnega lauseliituses ja anna sellekohaseid

näitufi! 22. Misjuguft wahemärki tarwitatafje laudfe kõnega lauseliitufeš
 23. Mis on ütelsbušlauſe? Näitufeš! 24. Mis on määruslauſe? 25.
 Kuidas jaotatafje määruslauſeid! 26. Misjuguſed ſõnad ſeiſawad: a) koha,
 miſjuguſed b) ajamääruslauſete algufeš? Näitufeš! 27. Misjuguſed
 ſõnad ſeiſawad kombe ja wiifi määruslauſete algufeš? Näitufeš! 28.
 Misjuguſeid kombe, ja wiifi määruslauſeid wõib lühendada ja miſjuguft
 wahemärki ei tarwitada neis mitte? Näitufeš! 29. Mida tähendawad
 põhjuſe määruslauſed? Näitufeš! 30. Mis on täienduslauſe! 31. Mis-
 juguſte küſimuste peale waſtawad täienduslauſed? 32. Mis on mitme-
 forbfelt kofkuliidetud lauſe? 33. Misjuguſeid wahemärkiſid tarwitatafje
 mitmekorbfelt kofkuliidetud lauſeš? Näitufeš!

§ 42 Hüüdsõna ja kiillauſe.

II.341. **Hüüdsõna** tuleb lühendatud lauſete ſekka arwata. Ta
 wõib lauſe ees, taga ning tema liikmete wahel ſeiſta.

a) **Ees:**

- 1) Laps, Issand näeb ſind igas paigas. 2) Oh Kalew, et
 nii wara ſa ju pidid ſurmas närtsima! 3) Isamaa, õitse ſa!
- 4) Jumal, mehi ärata Riigiſa teenima!

b) **Taga:**

- 1) Kiida Jehowat, mu hing! 2) Tõuſe üles, taadikene!
 Ärka üles, isakene! 3) Su priiust olid matnud nad, püha
 isamaa!

c) **Wahel:**

- 1) Kõnſin, kallis memmekene, mööda rohilista rohtu. 2)
 Kuule, seppa, raudakäppa! 3) Mine, poega, Pärnumaale!
- 4) Lippa, Linda, lendewjalga! 5) Teid ma teretan, Eeſti-
 maa pojad, kellel kulnud kuumawad töös!

342. **Wahemürgid:** Kui hüüdsõna lauſe algufeš on (a),
 ſiis lahutatakse teda komaaga; on ta lauſe keſkel
 (b), ſiis ſeiſab ta komaade wahel; ſeiſab ta lauſe
 lõpul (c), ſiis on tema eeskoma. taga õhkami-
 ſemärk. Kirja algufeš ſeiſwa hüüdsõna taga ſei-
 ſad alati õhkamiſemärk. Näit.:

Kallis sõber! Armas wend! Auustatud herra! Kallid wanemad!

343. **Kiillauſe** on ſeletuſeks teiſe lauſe liikmete wahele liſataw,
 grammatikaliſelt ſellesse puutumata lauſe. Näit.:

- 1) Kes omas õppimiſes edaſi ei lähe — paigal ſeiſmiſt ei
 ole — läheb tagaſi. 2) Nooruſe aeg — ta on ju kõige kau-
 nim inimeſe eluſ — kui kiireſti lendab ta mööda. 3) Ar-
 maſtagem Jumalat (ütleb Pühakiri), ſeſt ta on meid enne
 armaſtanud. 4) Iſa ſoowis, nagu ju teate, teile head.

344. Kiillause liiki tulewad ka üksikud, kiiluna lause liigete wahale lisatawad, lühendatud laused ja sõnad arwata.
- 1) Meie elame, Jumal tänatud, üsna hästi. 2) Soojamõõtja (thermometer) näitab meile, kui suur õhu soojus on. 3) Eesti rahwa priikslaskmine (1819) on Jumalas hingawa keiser Aleksandri I. töö.
345. **Wahemärgid:** Pikemad kiillaused pannakse mõtlemise- märkide, lühemad kas klamrite wõi kommade wahale. Üksikud kiilsõnad seisawed klamrite wahel.

Kordatavad küsimused.

- II. 1) Misfuguste lausete seka tuleb hääbsõna arwata? 2) Kus sõjal võib hääbsõna lauses seista? Näitused! 3) Misfuguste wahemärgifid tarwitatakse lauses, kus hääbsõna on? Näitused! 4) Mis on kiillause? Näitused! 5) Misfuguseid wahemärgifid tarwitatakse kiillausete juures?

§ 43. Viikmeline lause ehk periódus.

- II. 346. Liikmeline lause ehk periódus on niisugune kokku- liidetud lause, millel kaks — ees- ja tagalause wiisil ühenduses seiswat — peajagu on. Esimest jagu tuleb tõuswa, teist wajuwa healega lugeda. Eeslauses on kas lauseliitused wõi ka ainult kõrwalised laused, tagalauses aga enamasti pealaused. Lausete arwu jä- rele on periódused kas kahe-, kolme- wõi mitme- liikmelised.
347. **Wahemärgid:** Eeslauset tagalausest lahutab koolon, ees- ja tagalause liikmeid aga semikoolon. Lühikestes periódustes võib eeslauset tagalausest ka semikooloniga lahutada. Näitused:

1) Kaheliikmeline periódus.

Küll tuli palju toimetab, kui inimene juhatab; kuid hoia eest, kui tema meest ei leia omal hoidjaks.

2) Kolmeliikmeline periódus.

Kui, Looja, sinu wägewust su töödes tähel panda; kui sinu heldust, armastust ma meeles püüan kanda: ei siis ma tea tõesti, kuid kiidan auustan alati sind, Jumal, Issand, Isa!

3) Neljaliikmeline periódus.

Kes pole nälnud nutnud veel; kes pole tundnud walu, waewa; kel pole olnud mures meel: ei tea see siit ilmast teed taewa!

4) Wiieliikmeline periódus.

- a) Kus on rahwas waik ja wahwa; kus on kõlaw tema keel; kus ka piinal palg' ei kahwa; kus on meestel mehe meel: seal on minu isamaa, seal mu kallis kodu ka! (L. Koidala.)
- b) Enne, kui weel Wanemuisse kandli keeled kõlasiwad meie kodumaal; enne, kui weel laululooja healed helisiwad, niidu, nurrme a'al; enne, kui weel Kalew kanges wäes woli, walda hoidis omas käes: siis meil õitses õnneaega; siis meil paistis pidupäike.
- c) Kus sulle Jumala päike esimest korda elus paistis; kus kumaw kuu ja särawad tähed esimest korda sulle wastu hiilgasiwad; kus pikne ja wälk sulle esimest korda Kõigewälise rammu ja suurust awaldasiwad: seal on sinu armsam paik; seal on sinu kallis kodumaa.

Lisa I.

A. Wärsiõpetusest. (Metrica).

II. Igapäewases elus ja teadustes tarwitawat keelt nimetatakse **lihtkõneks** (prosa), laulusõnade keelt — aga **luuleks** (poesis). Laulude ehk luuletuste juures on tähele panna:

I. Silbid.

Silbid wõiwad **rasked** ja **kerged**, s. o. **rõhuga** ja **rõhuta** olla. Rasket silpi tähendatakse lamawa joonekese (—) kerget — wäikeste wibu (∪) läbi. Näit.:

waata, kas näed?

Raskeid ja kergeid silpisid kindla korra järele wahetades sünnib **weere** ehk **rhythmus**. Et luulekunst kindlate seaduste all seisab ehk otse kui nende külge kinni on seotud, nimetatakse teda ka **seotud kõneks**, kuna lihtkõnet **sidumata kõneks** hüütakse.

II. Wärsimõõt.

Pruugitawamad wärsimõõdud ehk wärsijalad on järgmised:

a) Kahesilbilised wärsijalad.

1. Trochäus ehk jooksik: — ∪

tüle, mine.

2. Jambus ehk wiskaja: ∪ —

mu õnn, su pää.

3. Spondeus ehk aste: — —

mis eest, töö päew.

Spondeust tarwitatakse trochäuste, jambuste ning daktyluste seltsis.

b) Kolmesilbilised wärsijalad.

1. Daktylus ehk sõrmiline: — ∪ ∪

kuuluta, tulema.

2. Anapästus ehk wastik:)   )   —

aga nüüd, ega meid?

Wärsi ärajaotamist tema mõõdu ehk jalgade järele hüütakse skansioniks ehk skandeerimiseks.

Põhja | piiril | seisis | pere | jne.

III. Tarwitatawamad wärsitõud.

a) Trochäuse wärs ehk weere.

1) Mīne	poega	Pärnu-	maale,
Järgu-	kesta	Järwa-	maale,
Astu	Harju	raja-	dele,
Sõida	Lääne	luha-	dele.

(Klwp.)

2) Mīks sa	nutad	lille-	kene?
Nupud	sul täis	pisa-	raid!
Kas sa	rasket	hinge-	walu,
Hella-	ke ka	tunda	said? ³

(Koidula.)

Trochäus on Eesti keele kõige loomulikum weere. ^{200a} Temas on kõik meie rahwaluuletused ning wäga palju kunstluuletusi.

b) Jambuse weere.

1) Mū	pā-	sun	pangu	ärkama
Kõik	Ees-	ti	isa-	maad,
Ning	nen-	de	meeled	märkama,
Kes	u-	nes	uinu-	wad (Hermann.)

2) Sealt	Lää-	ne me-	re kal-	da pealt
On	kuul-	da Lin-	da lei-	na healt
Ta	õh-	kab ras-	kest sü-	damest
Ja	lei-	nab kal-	list kaa-	sakest.

(Kuhlbars.)

Eesti rahwaluuletustes puudub jambus, kuna kunstluuletustes teda palju pruugitakse.

d) Daktyluse weere:

- 1) Wōta nüüd Jssandāt, wāgewat kuningat, kiita.

- 2) Kewade kaunimal õitsmise ajal
Kaswis üks kannike karjamaa rajal, jne.

- 3) Laewuke läikiwa laenete sees
Kiigub ja kõigub seal hilja,
Mõla seal liigutab wiisakas mees
Jagades woogude wälja (Lipp.)

Daktylus on Eesti keelele loomulikum kui jambus. Rahwa luuletustes tarwitatakse teda trochäuste seas.

Tähele minagi lähen.
Tungib Kalewi tunnistus.

Kuuejalgset daktylust hüütakse hexametriks; tema wiimne jalg on aga trochäuseks wõi spondeuseks lühendatud. Selles wärsi mõõdus on wanade greeklaste rahwa luuletused kirja pandud. Ka Eesti kunstluuletustes on hexametrit tarwitatud. — Pikematel wärsidel on harilikult keskel lõige (cäsur), kus heal natuke puhata wõib. Lõiget tähendatakse kahe püstjooneke-sega (||). Näit.:

- 4) Greklased oleme meie, || kes tagasi tuleme Trojast.
Aga mida ajanud tuul || üle sügawa mere on eksi.
- 5) Tõesti ma ütlema pean, õh llmatar, ilusam neitsi,
Kangas on kaunim kui kaunis, ei paremat kududa
wõigi. (Odysseen J. B.)
(Maine.)

Hexametriga sugulane on pentameter (wiiejalgne). Pentametrit ei tarwitata aga mitte üksi, waid alati hexametriga paaris. Niisugust kahewärsilist salmi nimetatakse **distichoniks**. Näit.:

- 6) Rändaja rutta sa Sparta, ja kuuluta kõigile nõnda:
Jsamaa seaduste eest surime wõideldes siin.
(Termopilä hauakirj J. Bergmanni tõlge.)
- 7) Enese tundmiseks waja on waadata teiste tööd, tegu;
Teiste töö mõistmiseks küll katsuma pead sa end.

e) Anapästuse weere.

- 1) Ära kar- da, mu kau- nike, ka- deda tööd!
Ega jõu- a nad jät- kata ui- nuse tööd.
Elu arm- sam ja lah- kem ja lõ- busam siis,
Kuna kom- be on kor- ras ja wii- sakam wiis.

Anapästuse weeret on raske Eesti keeles puhtalt tarwitada; meie keele loomus ei luba mitte hõlpsalt kaht rõhuta silpi rõhuga silbi ette panna. Kergem on anapästuse tarwitamine, kui esimises wõi ka wiimses jalas ambus tema asemele astub. Näit.:

- 2) Mu ko- dune ko- hake, ke- na ja waik,
Ja e- hitud õi- tega, i- lusam paik,
Kus pu- hub nii lah- kesti ko- sutaw õhk,
Kus pe- sitab ra- hu ja lil- le lede lehk.
(K. A. Hermann.)
- 3) Kolm noo- rukest sõud- siwad E- majõel
Nad tuis- kasid al- la seal tor- mi wael.
(M. Lipp.)

- 4) $\overline{\text{M}}\overline{\text{i}}\overline{\text{s}}\overline{\text{s}}\overline{\text{ä}}$ $\overline{\text{r}}\overline{\text{a}}\overline{\text{b}}$ ja $\overline{\text{h}}\overline{\text{i}}\overline{\text{i}}$ l- $\overline{\text{g}}\overline{\text{a}}\overline{\text{b}}$ seal $\overline{\text{m}}\overline{\text{ä}}$ - $\overline{\text{e}}$ peal $\overline{\text{m}}\overline{\text{o}}\overline{\text{i}}\overline{\text{s}}$,
 Nii i-   lusalt eh-   tes kui nä-   gusam õis?
 (M. J. Eisen.)

IV. Riim.

Riim wõib olla : a) alliteration*), b) assonation*) c) lõpu- ehk täisriim.

a) Alliteration.

Alliterationi (kaasitamise) juures hakkawad need wärsi (rea) sõnad wõi ka silbid, mille peal kõige suurem rõhk seisab, üheguse algumbhealikuga. Näit. :

Tahtis teha tunnistähte
 Pärast põlwe poegadele. (Klwp.)

Alliteration on Eesti keele päris oma ning meie luuletuste kenam ehe. Terwe «Kalewipoeg», lõpmata hulk wanu rahwa laulusid ja palju kunstluuletusi tarwitawad teda oma suuremaks iluks. Näitused :

- 1) Põhja piiril seisis pere,
 Tugew talu paljudele. (Klwp.)
- 2) Talupoeg oli tööle tarka,
 Saks oli südi sundimaie,
 Meie maa mehed madalad —
 Kawalad kotte kandemaie. [Rahwa laul.]
- 3) Loitwate leekide käes kuld kumama peagi peasis. [Maine.]
- 4) Kalkun karjus kõigest kõrist:
 Kuulge lugu, kuulge lugu!
 Rāpakad on rāāsta laulud,
 Lōdwad lōo lōōritused. [Jakob Tamm.]
- 5) Weerle, weerle wetewoogu
 Ema kaisus kiirula;
 Sunni sügawuse hoogu
 Peipsi poole pōōrama! [M. Lipp.]

b) Assonation.

Asonationiks hüütakse rõhuga silpide täishealikute ühtekõla. Eestiluuletustes tuleb ta enamasti alliterationi kaasas ette. Näit. :

- 1) Tahtis Salme kaasaks saada,
 Neidu kihul kinnitada. (Klwp.)
- 2) Toonud rohud Rootsimaalta,
 Salatimid Saksamaalta,
 Piparid Piiritamaalta. (Rahwa laul.)

*) ti tulob walja rääkida tsi.

3) Miks on hirmsaks witsaks sõda ?

Lähing tapab maha wahwad,

Tõbi wõtab õrnad ära,

Tuli hukkab usinust. (J. B.)

d) Lõpuriim.

Lõpuriim ehk täisriim sünnib, kui kaks wõi mitu sõna — wiimsest rõhuga silbist hakates — peale algumbhealiku teiste healikute poolest täiesti ühte sünniwad. Näit.:

meel — keel, mesi — wesi.

Lõpuriim wõib olla: 1) ühesilbiline ehk **postriim**, näit.:

Rind — pind, muu — luu;

2) kaheasilbiline ehk **kõlaw riim**, näit.:

luba — tuba, nõuan — sõuan;

3) kolmesilbiline ehk **libisew riim**, näit.:

algama — salgama, heidawad — peidawad.

Paarriimid saadakse, kui kaks salmi rida järestikku riimiwad, ristriimid — kui esimene rida kolmandaga, teine neljandaga riimis on, **suleriimid**, kui esimine rida neljandaga ning teine kolmandaga riimib. **Waheriimides** on riimivate ridade wahel üks riimita rida. Näit.:

Paarriimid.

1) Kui on waga mere **pind**,
Julgust näitab iga **rind**.
Julge siiski ainult **see**,
Kes läab marus üle **wee**.

(A. Grenzstein).

2) Hiilgaw päike, nagu **kuld**,
Sütitasid põues **tuld**.
Lõke leegib, laul ju **helgib**,
Taewas sinab, silm mul **selgib**.
Hiilga päike, hiilga **sa**,
Sinu paistel õnnis **ma!**

(A. Haawa.)

Ristriimid.

1. Mõõk ühes, lubi teises **käes**,
Nii teeme rahwa **tööd!**
Nii lahutame waikses **wäes**,
Ta rasket waimu **ööd**.

(L. Koidula.)

2. Kui Kungla rahwas kuldsel a'al
Küll istsid maha **sööma**,
Siis Wanemuine muru **maal**
Läks kandle lugu **lööma**.

(F. Kuhlbars.)

3. Miks maailma mure **mängi**.
Taewalised **heidawad?**
Miks nad musta mulla **sängi**
Oma puhtust **peidawad!**

(H. Jannsen.)

Süleriimid.

1. Tööd tee inime!
 Pane lootus Looja peale:
 Tema kuuleb palwe heale,
 Aitab heldeste.

2. Täidad sa kõik kooli soovid
 Ja teed hiilgwad lõpuproovid,
 Oled walmis mees!
 Aga, oh, küll pea ärkad,
 Elukooli puudust märkad:
 Kool sul alles ees.

(A. Grenzstein.)

Waheriimid.

1. Ma Taara tammikutes
 Weel kuulen kanget healt.
 Kõik ennemuistsed tuuled
 Weel pole kadund sealt.

(R. Linnutaja.)

2. Ma uinusin Wiruwee rannal
 Ja nägin üht imelist und.
 See tungis mu südame põhja,
 Ei meelest mul lähe see tund.

(J. Kunder.)

V. Salmid.

Üksikute wärside (ridade) ühendamise teel sünniwad **salmid**.
 Salmid wõiwad kahe-kolme-, nelja- ja rohkem wärsidega olla.

B. Luuletuste tõugudest. (Poetica.)

Luuletustes tarwitatakse nii hästi seotud kui ka sidumata kônet. — Oma tuuma järele wõiwad luuletused kolme seltsi olla: jutustawad ehk epikalised, tundmuste awaldawad ehk lyrikalised ning näidendlikud (näitelawalised) ehk dramätikalised.

Epikaline luuletus toob meile sündmusi ja juhtumisi kõlawal keelel ette.

Lyrikalise luuletuse eesmärk on tundmuste awaldamine ja äratamine.

Dramätikaline luuletus seab elu sündmusi ja juhtumisi nagu oléwikus sündiwaid — wastastikku jutu ajamise kombel — ette.

I. Epikaline luuletus.

1. Lugulaul ehk epos näitab meile kas ühe wõi mitme kangelase wõtlemist elusaatusega. Rahwusline epos kogub rahwa suus olewad muinasjutud ja lood ühe wägimehe ümber kokku ning annab seega piltisid terve rahwa elust.

Eestlaste rahvusline epos on «Kalewi poeg.» Soomlastel «Kalewala,» Sakslastel nende «Niebelungenlied.»

Kunstepos on uuema aja luuletajate töö. Näit.: Kreutzwaldi «Lembitu.»

2. **Muinasjutt** viib meid imede maailma. Näit.: Kreutzwaldi «Eesti rahwa ennemuistsed jutud,» Kunderi «Eesti muinasjutud,» — «Lumememm,» «Kadakas» j. t.

3. **Muinaslugu** (Säga) räägib wana aja imelistest ja imevärki sündmustest ja juhtumistest. Lugusid, mis muinasaja jumalatest ja nende tegudest räägiwad, hüütakse **mythedeks**. Mythed on näit.: Fählmanni üleskirjutatud muinaslood: «Maailma loomine,» «Keelte keetmine,» «Koit ja hämarik,» Ühe rahwa muinasaja jumalate lugusid ehk mytheid ühte kokku hüütakse tema **mythologiaks**. — Kohalised muinaslood räägiwad imewärki juhtumistest, mis teatawal kohal ning teatawate inimeste juures olla sündinud, millele sündmustest aga ajalugu midagi ei tea. Näit.: «Olew ja Olewiste kiriku ehitamine,» «Narwa neitsi,» «Walgjärwe sündimine.»

Kiriklik muinaslugu ehk **legènda** räägib imewärki kirikuloolistest sündmustest. Näit.: Apostel Johannes ja noormees.

4. **Walm** (fabula) on niisugune luuletatud jutt, kus kombeliste eluseadluste näitlikuks seletuseks enamasti elajad kõnelejatena ette astuwad. Näit.: «Lõwi ja hiir,» «Rebane ja kurg.»

5. **Mõistukõne** ehk tähendamisesõna (parabola) seletab inimeste elust wõetud näituste najal kombelisi ja usulisi tõsidusi. Näit.: Kristuse mõistukõned Uues testamendis.

6. **Luulejutt** jutustab sündinud wõi ka luuletatud huwitawaid tegusid ja juhtumisi enamasti luulekujul. Näit.: Hurt: «Enne kui weel Taaralaste taimi,» A. Haawa: «Tiiu,» Eisen: «Mis seiswad Soome, Wiru wäed,» «Truu Meeme.»

7. **Ballada** on kunstlikult walmistatud luuletus, kus ühe kangelase teo kallal kas wõidurikast kindlat tahmist wõi wägimeheliikku kannatust kujutatakse. Näit.: Bergmann: «Ustaw Ho,» «Salme,» Luiga: «Arm u wõit.»

8. **Uudisjutt** (novella) on lihtkõneline luulelik jutustus, kus tähtsate waimuannetega ja kindla tahtmisega inimeste elust huwitawaid sündmusi ja juhtumisi ette tuuakse. Näit.: Pärn: «Ustaw sulane,» «Oma tuba, oma luba.»

9. **Romàn** on niisama nagu uudisjutt lihtkõneline luulelik jutustus, aga palju pikem ja laialdasem, täis keerulisi elu juhtumisi ja takistusi, mida loo peategelane ehk kangelane kas ära

- wõidab wõi nende wastu wõideldes surma saab. Romàn on õpetlik elupilt suurel kujul. Näit.: «Prints Woldemar.» «Kenamäe kaasad.» «Wõitlus Rooma pärast.»

II. Syrikaline luuletus.

1. **Laul** on tundmuste awaldaw luuletus, mis laulmiseks sünnis on. Laulud wõiwad waimulikud ja ilmalikud olla. **Waimulikud laulud** on, näit.: Püha õõ, waikne õõ. Oh wõtkem Iumalat. Jerusalem, sa kõrge taewa linn j. t. Kirikliku jumalateenistuse juures pruugitawaid laulusid hüütakse **kirikulauludeks**. — **Ilmalikud laulud** wõiwad olla: **isamaalised**, näit.: «Sind surmani küll tahan!» «Eestimaa, mu isamaa» j. t.; **seltskondlised**, näit.: «Ma olen rõõmus laulumees!» «Oh sõprus, kallis rõõmustus» j. t.; **looduselaulud**, näit.: «Metsas kõndis poisikene.» «Iu koidu puna ehtes» j. t.; **reisilaulud**, näit.: «Mu isa oli reisimees.» «Kui rändan ma, kui rändan ma» j. t. **Rahwalauluks** hüütakse laulu, mida rahwas igal pool tunneb ja hea meelega laulab, näit.: «Olin ära wõeral maal.» — «Kui mina alles noor weel olin» j. t.

2. **Oode** ehk **ülemlaul** on niisugune laul, mis täis waimustust, elu ja ilu. Näit.: Kunderi: «Kui kuuled oma kangelastest.» «Kui siit pilwe piirilt alla waatan.» j. t.

3. **Hymnus** on waimulik oode. Näit.: «Taaweti kiituse laulud.» «Kõik taewad jutustawad.» — «Üks kindel Iinn ja warju-paik.» — «Jumal, Keisrit kaitse sa!» j. t.

4. **Elegia** ehk **kaebtuselaul** awaldab haledust, kurbtust, kaastundmust. Näit.: Lipu: «Lill hüüab seda lillel.» Kuhlbarši: «Sealt Läänemere kalda pealt.» Hermanni: «Kurwal meelel kõnnin mina.» j. t.

5. **Õpelaul** annab kombelisi õpetusi luule kujul. Näit.: Luiga: «Surma sõit.»

6. **Mõttesalm** ehk **epigramm** awaldab üht sügawat mõtet lühikeselt, kõlawal keelel. Näit.:

Kül tõde tõuseb wägewalt
Kord wälja iga koore alt;
Kuid koore ussid, koledad,
Nad teda hirmsast' näriwad.
(A. Piirikiwi.)

7. **Wana sõnad** on rahwa seas sündinud, igal pool tuttawad, elunähtuste peale põhjendatud ütelsused. Näit.: Käbi ei kuku kannust kaugele. Rahu kosutab, waen kaotab.

III. Dramatikaline luuletus.

Dramatikalised luuletused ehk näidendid langewad järkudesse, järgud etteastetesse. Täiemõõdulisel näidendil on wiis järku. Näidendid wõiwad olla:

1. **Kurbmäng** (tragödia) näitab kangelast, kes saatuse sunnil oma elu kaotab aga kombelisest küljest waadates wõitjaks jääb. Näit.: Leppimine surmas. Mihkel ja Liisa. Tuletorn j. t.
2. **Tõemängus** (drama) wõitleb näidendi peategelane kõigesuguste kiusatuste ja kimbatustega, — jääb aga wiimaks wõitjaks. Näit.: «Öö ja päew.» «Uks eksinud inimene.»
3. **Naljamäng** (comedia) näitab inimeste puudusi, nõrkusi ja lollusi elu olekutega wõitlemises, ning lõpeb naljakalt. Näit.: «Kroonu onu.» «Priidu Kuldnupp.» «Mulgi mõistus ja tartlase tarkus.» j. t.

Lisa II.

Pärisnimede ja laenusõnade kirjutamine.

II. Pärisnimede ja laenusõnade kirjutamine on Eesti keeles tänini paraku veel väga wankuw. Teda sünniks wahest järgmiselt korraldada ja kindlustada.

- 1) Eesti keelsed risti- ja perekonnanimed tulewad nii kirjutada ja käänata, nagu Eesti keele kirjawiis ja iseloom seda nõuab. Näit.:

Mangu Mägi — Mangu Mäge — Mangu Mäe — Mangu Mäelejne.
Linda Leht — Linda Lehte — Linda Lehe — Linda Lehele jne.

- 2) Keele moonutamiseks tuleb seda pidada, kui perekonnanimesid hoopis teist wiisi püütakse käänata kui neidsamu sõnu sugunimedena käänatakse. Näit.:

Mitte: Org — Org'i — Org'ile, Kurg — Kurg'i — Kurg'ile,
Mets — Mets'i — Mets'ile, Kask — Kask'i — Kask'ile jne.

Waid: Org — Oru — Orule, Kurg — Kure — Kurele, Mets — Metsa — Metsale, Kask — Kase — Kasele jne.

- 3) Keelte segamine ja solkimine on ka see, kui a) Eesti keelset perekonnanime wõerakeelseks ja b) wõerakeelset nime Eesti keelseks püütakse moonutada. Näit.:

a) Eesti nimedest: Hunt, Hüpand, Kerge, Leht, Möldre, Oja, Pärnu jne. on järgmised wärdjad sünnitatud: Hundy, Ipandy, Kerg, Lecht, Moldré, Oya, Pernò jne.

b) Saksa keelest Eesti keelseks moonutatud on: Berg = Pärk, Schmidt = Mitt, Johannson = Juhansoon, Treumuth = Reimut jne.

Ka Eesti keelsete risti- ja perekonnanimede w a n a s kirjawiisis kirjutamist tuleb laita.

Mitte: Ado, Pado, Marri, Mali, Lina; Karro, Orro, Kubbo, Rebbane, Paddo, Kogger, Leppik jne.

Waid: Aadu, Peedu, Mari, Maali, Liina; Karu, Oru, Kubu, Rebane, Padu, Koger, Lepik jne.

- 4) Ristinimed, mis wõeraist keelist ju ammu laenatud ja omale

Eesti keeles ajajooksul kindla kuju on saanud tulewad lihtsalt wäljarääkimise järele kirjutada. Näit.:

Adam, Andres, Aindu, Jaan, Juhan, Jüri, Kaarel, Kusta, Kadri, Kata, Leena, Liisa, Madli, Madis, Mats, Ott, Prits, Reet, Riin, Widrik, Willem jne.

- 5) Uuemal ajal laenatud ristinimed jäetagu aga parem nende wõerakeelsesse kuuesse, kui et neid ümber looma hakatakse. Näit.:

Arthur, Bernhard, Bertha, Bruno, Burchard, Charlotte (sharlotte) Christoph (kristof), Dietrich, Eugen (öishen), Euphrosine (öifrosine), Felix, Gottfried, Hugo, Jenny (shenni), Lucie, Theodor, Therese, Victor, Victoria, Wilhelmine jne.

- 6) Wõeraste mythologicaliste ajalooliste ja teiste tähtsate isikute nimed, tulewad nii kirjutada nagu neid kohalises keelises ja teaduslikkudes kirjades kirjutatakse. Näit.:

Zeus, Aphrodite, Hephestos, Venus, Juno, Achilles, Odysseus, Solon, Hipparchos, Darius, Xerxes, Rhea Silvia, Ancus Marzcius, Targuinius, Scipio Julius Caesar, Seneca, Hieronymus, Bonifacius Martin Luther, Philipp Melanchthon, Zwingli, Calvin, Gustav Adolph, Amos Comenius, Jean Jaques Rousseau (shang shak russó), Johann Heindrich Pestalozzi, Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich von Schiller, Reaumur, Shakespeare, Voltair, Michail Lermontow, Aleksander Puschkín etc.

- 7) Maadeteaduse ehk geografia wõeraste nimede kirjutamises peab Eesti kirjawis omale veel kindlaimad radasid rajama. Tänni walitseb selles paraku veel Baabeli segadus. Üleüldiseks nõudmiseks sünniks siin wõtta: parem wõerast sõna tema oma kuues tarwitada (ja kui tarwis, wäljautlemist klamris juurde lisada), kui teda Eesti riidesse pannes nii ära moonutada, et tema alguskuju äratundmine wõimatu on. Ainukene määrus, mis omale ju pea üleüldise õiguse on omandanud, oleks see, et esimese silbi rõhuga pikk täishealik kahekordselt tuleb kirjutada. Alamal seiswad wõerad nimed tuleksiwad järgmiselt kirjutada:

Aasia, Aafrika, Amerika, Athena, Actium, Bagdad, Baasel, Baabel, Baltiski, Baltia, Barcelona, Baatum, Beresow, Berlin, Bern, Bordó, Breemen, Cincinati, Chikago (tshikago), Chiile (tshiile); Dalmatia, Daanimaa, Danzig, Dütina, Dnepr, Don, Delphi, Dresden, Dovr (duvr); Europa (öiropa), Eisenach, Erfurt, Ephesus, Ethiopia, Euphrat; Ferro, Fidshi, Florenzi, Frankfurt, Friedrichstadt; Gaaza, Galilia, Garizim, Gatshina, Guadalquivir (gwadalakiwir), Genua, Germania, Gibraltar, Grööni, Greeka; Havanna, Hailifax, Herzegowiina; Iiran, Isfahan, Italia; Jerusalem, Jeddo; Kalikadnus, Kalifornia, Karthago, Kischinew, Korinthus, Korfu; Livádia, Liegnitz, Lyon; Mag-

deburg, Mandschuria, Marseille (marselj), Mexiko (mehhiko); Neewa, Neckar, Nizza, New-York (nju-jork); Ooder, Offenbach, Ochotsk, Palestiina, Paris, Peterhof; Rhein, Reuss, Rhodus, Rhone, Rooma; Sevilla (sewilja), Sachalin, Siiria, Sicilia, Smyrna, Stockholm, Suhhona; Tiiber, Tiirus; Uural, Ufa; Valladolid, Victoria; Wien; Zarskoe Seló; Zürich jne.

- 8) Laenusõnade kirjutamist wõime oma kirjawiisile ju palju rohkem ligendada. — Alamal seiswad laenusõnad tuleksiwad järgmiselt kirjutada:

aria (ühe healega laul), **adjutant** (käskjalg), **admiral** (laewastiku juhataja), **advokat** (kohtuasja ajaja), **agentur** (asjatalituse koht), **akademia** (ülikool), **akademikus** (akademia liige), **aksiis** (kauba pealt kroonule maksetaw maks), **akt** (kohtuline kiri), **aktsia** (raha, mis üks ühisuseseltsi liige seltsi kapitaliks annab, — ka selle maksu eest antaw paber), **apteek** (rohu walmistuse ja kaupluse koht), **arhiiv** (kirjade kogu), **aristokratia** (mõisnikuseisus), **arrest** (wahi all pidamine), **artikel** (kirjatükk, kaubaasi, seaduse paragrahw), **asfalt** (maapigi), **assessor** (kõrwalistnik kohtutes), **assistent** (arstide ja professorite abiline), **atlas** (maakaart), **autor** (kirja ehk raamatu kirjutaja);

banderol (tollimaksu ametlik paberilint), **balkon** (elumaja esine), **balloteerima** (kuulikestega walima), **balsameerima** (balsamiga wõidma), **baltlane** (Baltimaa elanik), **baptistlane** (ümberristija), **bariton** (kõrgem bassiheale puhumise riist), **bataljon** (sõjawäe jagu), **batarei** (suurtüki wall), **batsillus** (pisielukas), **bimstein** (tulepurskawa mäe väljakeitset sündinud kiwi), **brigad** (sõjawäe jagu), **ball** (tantsupidu), **bank** (rahaasjanduse koht), **bankrot** (maksuwõimetus), **basar** (näitemüük), **barometer** (õhu raskuse mõõtmise riist), **damast** (toimine riie), **deklameerima** (midagi peast ette lugema), **daanlane** (Daanimaa elanik), **demant** (kõige kallim kalliskivi), **detsember** (jõulu-kuu), **delta** (jõe suus, jõeharude wahel seisaw saar), **departement** (kohtu ehk walitsuse jaoskond), **despot** (wali isand, pärisorjade peremees), **diktat** (õigest kirjutamise harjutuseks etteüteldaw lugemisetükk), **diplom** (läbitatud eksami järele antaw tunnistus), **diplomatia** (wälimine riigiasjade ajamine), **diplomat** (wälimise politika juhataja), **direktor** (juhataja), **direktorium** (juhatus), **diwiisia** (sõjawäe jagu), **doktor** — lühendatult: Dr. (õpetlaste auunimi), **dokument** (tunnistuskiri), **dollar** (Põhja-Amerika Ühisriikide raha = 1 rbl. 33 kop), **duett** (kahe healega laul), **diakon** (hoolekandja), **dünamit** (kange lõhkumise aine), **dur** (kõwa toonisugu); **eksemplar** (tükk), **ekselents** („üliheadus“, auunimi), **elekter** (elektriwägi), **ellipse** (pikergune ringjoon);

feldmarshall (sõjawäe ülemjuhataja), **feldweebel** (wanem alam ohwitsar), **frank** (Prantsuse raha = 25 kop.), **fuuga** (oreli mängutükk);

gaas (õhuselts), **gilde** (kaupmeeste selts), **gloobus** (kera sarnane maakera kuju), **grafiit** (pliatsi kiwi), **gramm** (raskuse mõõt wäljamaal), **graniit** (põllukiwi), **guano** (linnusõnnik), **gulden** (Austria raha = 62 kop.), **greeklane** (Greekamaa pä-

rislanik), **gummi** (taimelima), **gümnaasium** (keskkool, mis wanade keelte õppimisest kinni peab);

chinin (palawiku rohi, mis kiinapuu koorest valmistatakse), **humanismus** (wanade keelte õppimise peale põhjendatud kasvatusteade), **huumus** (taimede mädanemise läbi sündinud must mulb), **hüpodek** (paber, mille läbi üks liikumata warandus pandiks antakse, — ka see warandus ise);

insener (teede ja sildade ehitusmeister), **inspektor** (ülewaataja); **jesuit** („Jeesuse seltsi-liige“, kes Rooma paawsti wõimuse kaswamise eest wõitleb), **jubilar** (see kellele üht mälestuse rõõmupidu peetakse), **jubileum** (mälestuse rõõmupidu); **kandidat** (ameti tahtja ameti peale walitaw, ülikoolist saadaw auunimi), **kaanon** (pühakirjalised raamatud Piiblis), **kantsleil** (kohtu- ja walitsusekoha kirjutustuba), **kapital** (raha, ka kasude peal olew rahasumma), **karawan** (reisiseltskond kaamelitega), **kardinal** (paapsti nõrkogu liige), **karrikatur** (pilkepilt), **kollegium** (nõukogu, ülikooli õpetund), **komponeerima** (muusikatükki ehk lauluwiisi looma), **komponist** (luuletaja muusika põllul), **kompositsion** (komponeeritud muusikatükk), **kongress** (nõukogu), **konsistorium** (piiskopikohus), **konferents** (nõupidamine), **korral** (kirikulauluwiis), **korporatsioon** (selts, kogu), **kosmopolit** (see, kes terwet maailma oma isamaaks peab), **kredit** (usaldus raha asjus), **kurator** (hoolekandja, ülewaataja);

manifest (riigiwalitsuse awalik kiri), **mausoleum** (matusepaik), **monarchia** (isewalitsus), **monotheismus** (usk ühe Jumala sisse); **obligatsioon** (pantkiri), **oratorium** (waimulik muusikaline näitemäng), **ooper** (ilmalik muusikaline näitemäng), **organist** (orelimängija);

partei (erakond), **pastor** (hingekarjane, kirikuõpetaja), **patriotismus** (isamaa armastus), **patriot** (isamaa armastaja), **pedagog** (laste kaswataja ja õpetaja), **pedagogika** (kaswatus-teadus), **philologia** (keele teadus), **philosophia** (mõttetarkus), **philosoph** (mõttetark), **politehnikum** (praktikaliste teaduste ülikool), **polytheismus** (usk mitme jumala sisse), **professor** (ülikooliõpetaja);

reform (uuendus);

sankt lühendatult: **St.** (püha), **sümфонia** (muusika tükk mitmesugustele muusikariistadele), **spiritismus** (usk, mille järele surnute waimudega nõidumise teel wõib kokku saada), **streik** (tööliste töö seisma jätmine);

telegraf (kaugele kirjutaja), **telefon** (kaugele rääkija), **thema** (ülesanne kirjaliku töö tarwis), **theologia** (usuteadus), **thee** (theepuu lehed ja sellest valmistatud jook), **thermometer** (soojamõõtja), **these** (waeluslause), **tiitel** (nimi, auunimi), **S. T.** = salvo titulo (kirjade ümbriku peal tähendab: ilma ameti- ja auunime kirjutamata), **troon** (aujärg), **uniform** (ülemuse poolt ette antud moodi järele valmistatud riided), **tsensor** (trükitööde läbiwaataja, kes kroonu poolt ametisse pandud), **tsenseerima** (trükkimise jaoks üht kirjatööd läbi waatama);

watikan (paapstiloss, paapsti walitsus).

Sisujuhataja.

I. Healteõpetus.

§ 1.	Lause, sõna, silp, healik, täht	5
" 2.	Täishealikud ja umbhealikud	8
" 3.	Healikute wäljed ja nende kirjutamine	8
" 4.	Sõnade silpideks jaotamine	14
" 5.	Rõht	16

II. Sõnaõpetus.

" 6.	Sõnatõugudest	17
" 7.	Nimisõna	18
" 8.	Dmadusõna	20
" 9.	Õhesõna	21
" 10.	Arwusõna	22
" 11.	Õjasõna	23
" 12.	Sõnade muutmisest üleüldse	24
" 13.	Painutamine	25
" 14.	Käänamisest üleüldse	29
" 15.	Õsimene käänatu	37
" 16.	Teine käänatu	42
" 17.	Kolmas käänatu	43
" 18.	Neljas käänatu	44
" 19.	Dmadusõna ja nimiõna ühes käänamine	48
" 20.	Õhesõnade käänamine	50
" 21.	Arwusõnade käänamine	52
" 22.	Wõrdlemine	53
" 23.	Pööramine	55
" 24.	Pööratused	61
" 25.	Õsimene pööratus	65
" 26.	Teine pööratus	66
" 27.	Kolmas pööratus	70
" 28.	Neljas pööratus	73
" 29.	Määruõsõna	77
" 30.	Ees- ja tagasõna	78
" 31.	Sidesõna	80
" 32.	Hüüõsõna	81
" 33.	Sõnade loomine	82
	A. Nimiõnade tuletamine ajasõnadest	82
	B. Nominatõ sünnitamine	82
	C. Õasõnade sünnitamine	89
	D. Määruõsõnade, ees- ja tagasõnade sünnitamine	91
" 34.	Sõnade kokkuliitmine	95

III. Lauseõpetus.

" 35.	Laiendamata lihtlause	98
" 36.	Laiendatud lihtlause	109
" 37.	Ülewaade, kuidas nominatõ käändeid lause liikmeteks tarwitatakse	109
" 38.	Ülewaade ajasõna tarwitamisest lauses	116
" 39.	Kokkuwõetud lause	119
" 40.	Wäljawõtteline lause	120
" 41.	Kokkuliidetud lause	121
" 42.	Hüüõsõna ja kiilause	128
" 43.	Liikmeline lause eht periodus	129

Pisa I. A. Wärsi õpetus 131

B. Luuletuste tõugudest 136

Pisa II. Pärisnime ja laenuõsõnade kirjutamine 140

87

A-5646

Uued õperaamatud!

Algõpetused inimese tehaehitusest ja terwiseteadusest. Soome rahwakoolidele kirjutanud Dr. D. A. Forsström. Dr. Matti Heleniuse kirjutatud laskuseõpetuse lisaga. Eesti kodudele ja koolidele soowitanud Dr. J. Masing. Hind 25 kop.

Eesti keele õpetus koolidele. Kirjutanud H. Siner, kooliõpetaja Walgas. Kolmas täiendatud trükk. Wäwaste sõnade kirjutamise ja jalwiõpetuse lisaga. Hind 35 kop.

Tarwilik Eelja-Eesti keele õnaraamat. Teimetanud J. Bloompuu ja keeleteadlane eaad. N. Kann. Hind lehtkaantega 250 kop., kõwasti kibetud 3 rubla.

Silmade eest hoollitsemisest. Dr. Mel. Hind 10 kop.

Algteadmisest rahwamajandusest J. Bloompuu. Hind 15 kop.

Uued koorilaulud.

Eesti rahwalaulud segaloorile II. anne. Dr. Hermann. Hind 40 k.

Rahwa laulukoorid. Suurem fogu ilma rahwaste tähtsamaid laulusid. I. anne. Hind 35 kop.

Hind 35 kop.